Павло Гай-Нижник

ЗУНР – ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918 – 1919 рр.)

Київ – 2018

УДК 94(477) «1918–1923»
ББК 84.4УКР6
Г 48

Гай-Нижник Павло.
ЗУНР – ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918–1919 рр.). – Київ, 2018. – 146 с.

У новій монографії доктор історичних наук Павло Гай-Нижник висвітлює процес становлення вищих та місцевих органів державної влади та управління в Західно-Українській Народній Республіці (Західній області Української Народної Республіки) в контексті складного процесу національного державотворення у буремні 1918–1919 рр. Аналізуються успіхи та прорахунки державного будівництва, зокрема, законодавча база, принципи формування та діяльності вищих законодавчих і виконавчих органів ЗУНР / ЗО УНР, центральних і місцевих органів державної влади та управління, форми та устрій державного утворення, соборницько-державницькі прагнення українців Наддніпрянської та Наддністрянської України, Закарпаття та Буковини, а також передумови і наслідки Акту Злуки УНР та ЗУНР тощо.

Для істориків, правознавців, державних службовців, політологів та усіх, хто цікавиться українською минувшиною початку XX ст.

Рецензенти:

Адамович Сергій Васильович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника;

Телячий Юрій Васильович – доктор історичних наук, професор, директор департаменту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Державної служби якості освіти України.

ISBN 978-966-97763-5-8

© Гай-Нижник П. П.

ЗМІСТ

Розділ 1
Структури державної влади в ЗУНР – ЗО УНР (листопад 1918 р. – грудень 1919 р.) 7

Розділ 2
Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати смерті та обставин загибелі 73

Розділ 3
Ідея Соборності й українське державотворення (1918–1919 рр.) 89

Замість післямови
Уряд ЗУНР в екзилі: останні намагання відновити державність (1920–1923 рр.) 133

100-річчю Листопадового Зриву
й проголошення Західно-Української Народної Республіки
та укладення Акту Злуки й відновлення
Соборності Української Держави присвячується!

Павло Гай-Нижник

Розділ 1

Структури державної влади в ЗУНР – ЗО УНР (листопад 1918 р. – грудень 1919 р.)

Наприкінці Першої світової війни у зв'язку з поширенням революційної ситуації та кризою обох імперій – Російської та Австро-Угорської, до складу яких входили українські землі, посилився процес боротьби українського народу за своє національне та соціальне визволення, метою якого було відновлення власної національної державності. Як відомо, головні події відбувалися в Наддніпрянській Україні, початок яким поклало утворення УНР у листопаді 1917 р. У Західній Україні цей процес, ускладнений війною, що продовжувалася, розрухою та агресивними діями більш сильніших націй-конкурентів, стосувався переважно Галичини й розгорнувся наприкінці 1918 р.

Створена у Львові на початку 1848 р. перша національна представницька організація – Головна Руська Рада (ГРР)[1] у відозві від 10 травня 1848 р. зазначала: «ми русини[2] галицькі належимо до великого руського народу, котрий говорить однією мовою та складає 15 мільйонів, з яких 3,5 (півтретя) мільйона замешкує Галицьку землю»[3]. Невдовзі у своїй політичній заяві від 9 червня 1848 р. Головна Руска Рада заявила про своє прагнення домогтися адміністративного поділу Галичини (на той час до неї входила й Буковина) та утворення з її українських етнічних земель окремої

1 Установчі збори Головної Руської Ради відбулися 2 травня 1848 р. за сприяння тогочасного губернатора Галичини і Володимирії графа Франца Зерафа Штадіона фон Вартгаузена і Таннгаузена в консисторії собору Святого Юра. У зв'язку з тим, що митрополит Михайло Левицький перебував тоді у своїй заміській резиденції в Унівському монастирі, зборами керував єпископ-помічник Григорій Яхимович. Його обрали й головою ГРР, хоча її безпосереднім провідником став його заступник – Михайло Куземський. Другим заступником обрано юриста Івана Борискевича. Основними принципами діяльності ГРР визначалися: вірність цісареві Фердинандові I – «конституційному царю Галичини й Володимирії» та його нащадкам, а також укріплення та розвиток «нашої руської народності».

2 До кінця XIX ст. українці на західних землях називали себе здебільшого «русинами», а українську мову – руською. – *П. Г.-Н.*

3 Будьмо народом // Зоря Галицька. – 1848. – 10 травня.

австрійської провінції. Одночасно з цим мало відбутися й урівноправлення української громади з іншими народами, а Української греко-католицької церкви з іншими конфесіями. До наступного кроку національного визволення й соборності мали призвести втілення домагань українських депутатів, висловлені у новоствореному віденському парламенті. Йшлося про утворення з усіх українських земель Австрії – Східної Галичини з Лемківщиною, Буковини та українського Закарпаття окремого коронного краю зі своїм сеймом та урядом[4].

Згадані дії політичного представництва української громади стали наслідком тривалої подвижницької діяльності значного кола українських науковців, духовних діячів Західної України початку XIX ст., які у своїх творах обґрунтовували концепції автохтонності українства, національної спорідненості Галичини, Буковини й Закарпаття з Наддніпрянською Україною[5]. У програмних документах українських партій – радикалів (РУРП), соціал-демократів (УСДП), національних демократів (УНДП) щодо національного питання висловлювалося прагнення утворення передусім Галицько-Буковинської територіально-національної автономії, а у майбутньому – змагатися до створення суверенної Української держави на всіх етнічних українських землях[6].

Однак ці занадто радикальні для імперії плани, що могли істотно змінити розстановку національних сил, наштовхнувшись на відчайдушний опір передусім польської сторони, не принесли позитивних наслідків. Водночас накреслені обрії національно-політичного руху в Австро-Угорській імперії, що пов'язувалися з місцевою національною автономією (поки що) та соборністю стали дороговказом до буремного 1918 року.

Наступні події були прискорені Першою світовою війною. Новітнє національне пробудження західних українців відбулося

---

4 *Антонович М.* Історія України. – Т. 4. – Прага: Нова доба, 1942. – С. 72; *Охрімович Ю.* Розвиток української національно-політичної думки (від початку XIX століття до Михайла Драгоманова). – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1965. – С. 37.

5 *Яремчук В. Д.* Вплив національної ідеї на визвольну боротьбу в західноукраїнському регіоні на початку XX ст. // Події і особистості революційної доби / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2003. – С. 9–10.

6 Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали. – К.: Консалтінг, Фенікс, 1993. – С. 26–27.

у 1918 р., що було пов'язано з загальним революційним процесом, який охопив Східну Європу, включаючи й Австро-Угорщину. Значимі державотворчі здобутки в Наддніпрянській Україні, значна активізація в напрямі національного самовизначення політичних сил українства, передусім у Галичині та Буковині, широко відомі «14 пунктів» В. Вільсона[7] т. зв. Програми миру, з їх визначальною тезою «права націй на самовизначення», де український народ на теренах Австро-Угорської імперії хоча згадувався й опосередковано, спонукав українські політичні сили до активізації своїх дій.

Нагадаю, що галицьке політичне представництво українців вже наприкінці 1917 р., зустрічаючи перепони з боку польських сил та імперського центру, ультимативно заявляло у віденському парламенті про нагальну потребу побудови українського державного тіла на основі традицій давнього українського Галицько-Волинського князівства. Причому заявлялося, що ця територія, як частина неподільної спадщини всього українського народу, може як залишитися у складі Австрії, так і, за волею українців, бути влученою до УНР[8]. На початку жовтня 1918 р., коли офіційний Відень у переддень мирних переговорів з Антантою був вимушений визнати «14 пунктів» В. Вільсона, з боку Української парламентської репрезентації (Є. Петрушевич, К. Левицький) було виголошено низку заяв з вимогою негайного утворення української автономії в Австрії. У них було категорично зазначено, що у випадку невиконання цих вимог, українці, виходячи з права на самовизначення, домагатимуться прилучення усіх українських земель Австро-Угорщини, включаючи й угорське Закарпаття, до гетьманської Української Держави[9].

12 жовтня 1918 р. представники польських кіл з Галичини на прийнятті у імператора заявили від імені Галичини, що вони відокремлюються від Австрії й возз'єднуються з Польщею. З цією

7 *Гай-Нижник П.* Політичні погляди Вудро Вільсона у допрезидентський період його життя та діяльності // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Вип. 39. – К., 2008. – С. 67–77.

8 *Лозинський М.* Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918–1920. – Т. V. – Відень, 1922. – С. 23.

9 Stenographische Protokolle uber die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des osterreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. XXII Session. – Wien, 1918. – Bd. 1. – S. 4553.

метою 28 жовтня 1918 р. на нараді у Кракові галицькі поляки створили Польську ліквідаційну комісію, яка повинна була зайнятися питанням переобрання влади в Галичині від Австрії до Польщі, визначивши місцем свого постійного урядування м. Львів. Своєю чергою Українська Національна Рада[10] у своєму статуті від 18 жовтня 1918 р. заявила, що вважає за свій обов'язок «виконати в хвилі, яку признаєть за відповідну, іменем українського народу австро-угорської монархії, його право самоозначення та рішити про державну долю всіх областей, заселених тим народом»[11]. А вже наступного дня УНРада проголосила, що «ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Строжинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творять одноцілу українську територію»[12]. У вказаній прокламації також зазначалося, що «Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної тим способом держави, на основах: загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом, з правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин»[13].

Наприкінці жовтня 1918 р. в Австро-Угорщині відбулася революція, в результаті якої було повалено монархічну владу. 24 жовтня проголосила свою незалежність Угорщина,

10 Українська Національна Рада (УНРада) постала 18–19 жовтня 1918 р. після проведеної у приміщенні Народного Дому у Львові конституанти – представницького зібрання (бл. 500 осіб). Головною метою її було втілення права на самовизначення українських земель Австро-Угорської монархії, що перебувала у стадії перманентного розпаду. До складу УНРади входили усі українські депутати обох австрійських палат (Палати послів і Палати панів), крайових сеймів Галичини й Буковини, представники єпископату, по три представники українських партій з цих земель; крім того, до неї було кооптовано видатніших непартійних фахівців, представників молоді, проведено вибір від повітів та міст й надано місце представництву національних меншостей, які цим правом не скористалися. Усього УНРада налічувала 150 членів (передбачалося ж: усього – 226, з них (пропорційно до відсотку від загальної кількості громадян) українці – 160, поляки – 33, євреї – 27, німці – 6).

11 Левицький К. Великий зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Лв.: Червона калина, 1931. – С. 113–114.

12 Там само. – С. 115–116.

13 Там само.

а 28 жовтня у Празі проголошено незалежну Чехо-Словацьку Республіку. 29 жовтня було проголошено утворення Сербо-Хорвато-Словенської держави, яка пізніше була перейменована на Югославію[14]. 12 листопада 1918 р. республікою було проголошено Австрію.

У ці процеси впліталися й події на українських землях. Після того як імператор Карл I звернувся з маніфестом «До моїх вірних австрійських народів», 18–19 жовтня 1918 р. у Львові був скликаний з'їзд мужів довір'я з цілого краю. Це були представники усіх політичних партій Галичини, Буковини, депутатів австрійського парламенту галицького і буковинського сеймів, духовенства. Згідно плану, на цьому з'їзді мала бути де-юре утворена конституанта (Українська Національна Рада) і проголошена українська державність.

Під час роботи УНРади 19 жовтня 1918 р. до неї надійшла відозва від угорських українців (Закарпаття), що засвідчувало усвідомлення ними своєї національної належності і зв'язку з усім українським народом. Ця відозва, зачитана привселюдно, закінчувалася такими словами: «Ви, наші рідні браття, повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш народ дожидає того спасення, щоби раз вже висвободитися від ярма другого народу»[15]. Виходячи з напруженої ситуації, пов'язаної з гострим національним суперництвом у самій Австро-Угорщині, непевного становища української державності в Наддніпрянській Україні, УНРада прийняла рішення утворити самостійну державу, котра, виходячи з розвитку подій,

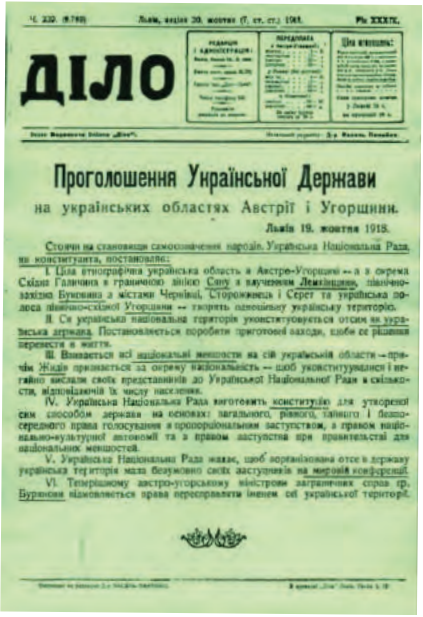

ДІЛО

Проголошення Української Держави

на українських областях Австрії і Угорщини.

Львів 19. жовтня 1918.

14 Утвердження ленінських ідей про державу і право на Україні. – Львів, 1972. – С. 210.

15 *Левицький К.* Великий зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – С. 118.

увійшла б до складу Соборної України або ж певний час знаходилася б у федеративному союзі з Австрією.

Отже *Українська Національна Рада* (УНРада), створена 18 жовтня 1918 р. у Львові як Конституанта (Конституційні Збори) українського народу, що проживав на своїх етнографічних землях в Австро-Угорській імперії, стала невдовзі й вищим законодавчим органом Західно-Української Народної Республіки. До складу УНРади, згідно зі Статутом від 18 жовтня 1918 р., увійшли: всі українські депутати обох палат австрійської Державної Ради (Парламенту і Палати панів), крайових соймів Галичини й Буковини, по три представники українських політичних партій з цих земель. Крім зазначених у Статуті делегатів, у засіданнях УНРади брали участь і представники від українського студентства Галичини. Функції президії УНРади у період львівської сесії

виконувала президія Української парламентарної репрезентації в австрійському парламенті. 19 жовтня 1918 р. УНРада прийняла постанову про утворення Української Держави на українських етнографічних землях у складі Австро-Угорщини та закликала національні меншини направити своїх представників до УНРади пропорційно кількості населення. Президентом УНРади став *Євген Петрушевич*.

Разом з тим Українська Національна Рада вирішила проявити свою лояльність щодо ще існуючої Австро-Угорської монархії, звернувшись до властей у Відні з пропозицією затвердити рішення УНРади про проголошення Української державності.

УНРада утворила три комісії (делегатури) з функціями вищої виконавчої влади:

- «Загальну» (тимчасовий уряд) у Відні під керівництвом Є. Петрушевича (25 жовтня 1918 р.). 25 жовтня 1918 р. віденська делегація офіційно повідомила про створення УНРади й представила її державну програму голові австрійського уряду Максу Гусареку фон Гейнлейну й безуспішно домагалася легітимної передачі влади від австрійського уряду. 26 жовтня 1918 р.

Є. Петрушевич від імені УНРади вислав ноту до президента США Вудро Вільсона, в якій доводив до його відома факт утворення Української Держави та просив підтримки у вирішенні українського питання;

- для вирішення справ Галичини і Закарпаття («Галицьку») – у Львові (голова – К. Левицький). Львівська делегація УНРади, делегати якої постійно проживали у Львові, здійснювала заходи з організації української влади в Східній Галичині. 29 жовтня 1918 р. було утворено Центральне бюро УНРади у Львові (голова – Р. Перфецький) та Харчовий уряд (голова – С. Федак). 30 жовтня 1918 р. УНРада закликала українське населення Галичини не виконувати розпорядження Польської ліквідаційної комісії та визнала Легіон українських Січових стрільців як основу національних збройних сил проголошеної держави;
- «Буковинську» у Чернівцях (голова – О. Попович). 25 жовтня 1918 р. буковинську делегацію доповнили 10 представників і вона отримала назву: Український крайовий комітет Буковини. Після встановлення української влади в Чернівцях та обрання О. Поповича президентом краю, 7 листопада 1918 р. Крайовий комітет ухвалив нову назву – Українська Крайова Національна Рада (голова – А. Артимович). 9 листопада 1918 р., після окупації Буковини румунськими військами, більшість її делегатів залишили Чернівці.

На зборах 19 жовтня було обрано Президію Української Національної Ради, яка представляла УНРаду в період між сесіями. Тоді ж представник від Української соціал-демократичної партії (УСДП) М. Ганкевич висловився за проголошення з'єднання з Наддніпрянською Україною, хоча члени партії вирішили не брати участі в Українській Національній Раді. З'їзд було проголошено закритим, що викликало незадоволення серед присутніх, які домагалися дебатів і голосування про прийняття рішення. Тим часом розпад Австро-Угорщини пішов дуже швидко, зв'язки між виконавчими делегатурами перервалися.

Варто зауважити, що створення 18–19 жовтня 1918 р. у Львові Української Національної Ради хоч і спиралося на цісарський маніфест від 16 жовтня 1918 р., проте не означало реаль-

ної зміни влади в Галичині та Буковині. Незважаючи на зусилля віденської делегації УНРади, навіть формальної передачі влади українцям у Східній Галичині не відбулося. Максимум, чого домоглася віденська делегація УНРади — було рішення австрійської Ради міністрів про обсадження старостів і повітових дирекцій скарбу урядовцями-українцями. Крім того, передбачалося зайняття українцями посад суддів та урядовців на залізничних станціях[16]. Даремно очікуючи вказівок з Відня, львівська делегація УНРади уконституювалася лише 27 жовтня 1918 року. Відразу після цього вона прийняла рішення про запровадження на місцях інституту повітових комісарів УНРади, яких мали обрати делегати від сільських громад повіту. Рішення передбачало також утворення при комісаріатах прибічних Рад. Крім того йшлося також і про вибори громадських комісарів і сільських прибічних Рад, що мали відбутися на зборах у громадах краю[17].

Скликання в усіх повітах Галичини організаційних зборів для формування повітових і громадських організацій УНРада призначила на 6 листопада 1918 р. Проведення цієї акції доручалося наявним повітовим організаціям[18]. Аби не допустити переходу влади в Східній Галичині до рук Польської ліквідаційної комісії, урядникам української національності, котрі працювали в державних установах, було наказано (до остаточної передачі влади УНРаді) виконувати обов'язки австрійських урядників[19]. 29 жовтня 1918 р. львівська делегація ухвалила «Устав і Інструкції для повітових органів Української Національної Ради», де були сформульовані способи організації та компетенція створюваних на національній основі повітових, міських і сільських виконавчих структур[20].

31 жовтня делегація Української Національної Ради висунула перед галицьким намісником генералом Г. Гуйном вимогу

16 *Гоцуляк М.* Перший Листопад 1918 року на західних землях України (зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину). – К., 1993. – С. 52–53; *Лозинський М.* Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1919–1920. – С. 35.

17 Львівська делегація Національної Ради // Діло. – 1918. – 29 жовтня.

18 Зарядження Української Національної Ради // Діло. – 1918. – 29 жовтня.

19 Львівська делегація Національної Ради // Діло. – 1918. – 29 жовтня.

20 З Делегації Української Національної Ради у Львові // Діло. – 1918. – 31 жовтня; ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 12–12 зв.

передати владу до її рук. Проте намісник відмовився зробити це, посилаючись на відсутність відповідних директив віденського уряду[21]. Керівництво ж львівської делегації УНРади, очікуючи повідомлення з Відня про офіційну передачу влади в Східній Галичині українцям, утримувалось від заклику до перейняття влади на місцях. Таким чином, УНРадою було фактично встановлено ситуацію двовладдя, коли створені національні місцеві органи мали діяти паралельно з існуючою австрійською адміністрацією.

Тим часом Український Центральний Військовий Комітет, який не орієнтувався на Відень і не мав віри австрійському урядові, готувався до створення власної військової сили, а відтак не допустив Польську ліквідаційну комісію до Львова. У другій половині жовтня Український Центральний Військовий Комітет поділив край на військові округи, розіслав своїх кур'єрів до районів і до військових частин, призначив окружних військових комендантів.

Саме цей Комітет (переіменований вже на *Українську Генеральну Команду*) у ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. здійснив у Львові український державотворчий переворот. Українські військові частини 15-го полку крайової оборони, 50-го сторожового та 41-го супровідного куренів вийшли з касарень, роззброїли жовнірів-неукраїнців, обложили усі найважливіші урядові будинки і зайняли їх. Переворотом керував *Дмитро Вітовський*. Над львівською ратушею замайорів український синьо-жовтий прапор, його підняв молодий стрілець С. Паньківський.

Одразу ж після перевороту владу від австро-угорської адміністрації перебрала на себе Українська Національна Рада. Вранці 1 листопада 1918 р. Д. Вітовський повідомив у Київ: «Зайнятий українськими військами Львів складає поклін Києву, столиці всієї

21 *Матейко Р.* Галицькі лицарі волі. Українські визвольні змагання на Тернопільщині 1900–1920 років у контексті історії України. – Тернопіль: Принтер-інформ, 2002. – С. 65.

України»[22]. Новопризначений намісник В. Децикевич офіційно передав владу в Галичині *Костю Левицькому*.

Того ж дня УНРада випустила Відозву до українського народу, в якій виголошувалося:

«Дня 19 жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвисша власть, Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави»[23].

У Відозві наказувалося, що «заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати власть», а існуючі на той час неприхильні до Української Держави місцеві уряди мали бути усунені[24]. Усі українці-вояки колишньої австро-угорської армії оголошувалися підпорядкованими українській владі й відкликалися на Батьківщину з усіх фронтів. Населенню наказувалося організовувати бойові дружини й забезпечувати лад і спокій на місцях, а надто – тримати під контролем залізниці, пошти й телеграф. УНРада гарантувала всім національностям національну та релігійну рівноправність. До видання нових законів Української Держави мали бути чинними старі австро-угорські закони, якщо вони «не стоять у противенстві до основ Української Держави»[25]. Відозвою також доводилося до відома населення про намір УНРади скликати Установчі збори на основі загального, рівного, безпосереднього і таємного виборчого права, а також, що як тільки-но буде створено український уряд, його склад і програму буде широко оголошено.

Зі свого боку Українська Генеральна Команда (колишній Військовий Комітет) розіслала кур'єрів до усіх закутків Галичини з закликами до негайного взяття влади. Усе це було зроблено від імені Української Національної Ради, хоч і без згоди її президії та

22 Там само. – С. 66.

23 *Лозинський М.* Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 42.

24 Там само. – С. 42–43.

25 Там само.

більшості членів. Українська Генеральна Команда не мала великої надії на успіх і перемогу цієї акції, проте мала бажання не допустити до того, аби Львів і Східна Галичина перейшли під польську владу[26].

У жовтні–листопаді 1918 р. за участю членів Конституанти у більшості повітів Східної Галичини було утворено повітові (в Коломиї та Стрию – окружні) УНРади (проте їхній склад та діяльність ще не було регламентовано). У повіти краю були направлені уповноважені УНРади і військові команди (вони називалися кур'єрами) з наказом місцевим українським військовим командам брати виконання влади на місцях в свої руки[27]. Останні це здійснили у Станіславові, Коломиї, Долині, Снятині, Раві-Руській, Золочеві, Сколе, Городку, Підгайцях, Жовкві, Печеніжині, Кам'янці-Струмиловій, Буську. У Тернополі, Перемишлі, Бориславі, Дрогобичі, Рудках, Бережанах, Стрию, Турці, Гусятинському повіті і Самборі владу було взято в результаті селянських виступів, а в Дрогобичі – виступу робітників[28].

Як правило, новоприбулий комісар випускав звернення до мешканців підпорядкованого краю чи населеного пункту, в якому після повідомлення про встановлення Української Держави і переходу влади з 1 листопада до Української Національної Ради, мешканці закликалися до спокою і послуху, в місті, селі чи повіті оголошувався стан облоги, вимагалася здача населенням зброї та амуніції «під загрозою дотеперішнього воєнного права» й заборонявся продаж алкогольних напоїв до подальших розпоряджень[29].

9 листопада 1918 р. на засіданні Української Національної Ради було вирішено дати державі назву – *Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР)*. До її складу, окрім Східної Галичини, входили Північна Буковина і Закарпаття, тобто землі колишньої Австро-Угорської монархії, населені українцями. Держава ЗУНР охоплювала близько 70 тис. кв км території з населенням 6 млн

---

26 *Охримович В.* Львів // Діло. – 1928. – 1 листопада.

27 *Лозинський М.* Українська революція: Розвідки і матеріяли. Галичина в роках 1918–1920. – С. 42–43.

28 *Лісна І. С.* Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.). – Тернопіль, 2001. – С. 36.

29 ДАЛО. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.

громадян (у тому числі: 71% – українців, 14% – поляків, 13% – євреїв, 2% – угорців, румунів та ін.).

На початку листопада 1918 р. створювані Українські Національні Ради Закарпаття (у Пряшеві, Хусті, Любовні, Сваляві, Сиготі, Ясіні та ін.) декларували про прагнення українців-закарпатців увійти до складу ЗУНР і Наддніпрянської державності. Зокрема, у меморандумі Свалявської Ради, апелюючи до «14 пунктів» В. Вільсона, висувалося прохання до паризької Мирової конференції надіслати війська Антанти, щоби «руський народ міг освободитися з 1000-літнього ярма й прилучитися до Великої України»[30]. Протягом 1918 р. – першої половини 1919 р. суспільно-політичні події в українському середовищі Закарпаття точилися навколо трьох основних центрів – Старої Любовні (згодом Пряшева) на заході Закарпаття, Ужгорода – у центрі та Хуста – на сході.

Так, у Старій Любовні 8 листопада 1918 р. відбулося багатотисячне віче представників багатьох українських сільських громад, яке перетворилося на могутню маніфестацію з гаслами возз'єднання всього Закарпаття з Україною. На вічі було утворено впливову Руську Народну Раду (РНР), яку очолив М. Якуб'як, ухвалено Маніфест до русинів Угорщини з основними гаслами відриву від Угорщини та об'єднання з Україною. У середині листопада РНР перенесла свій центр до Пряшева, де 19 листопада 1918 р. скликала чергове масове віче. На ньому були схвалені резолюції про вільне самовизначення українського народу на своїх етнічних землях, повну національну свободу поряд з іншими народами Угорщини. РНР винесла протест проти можливості розриву національної території і прилучення Закарпаття проти волі його населення до якоїсь іншої держави, окрім української. Подібно до вимог галицької УНРади закарпатська РНР домагалася окремого національного представництва на Мировій конференції в Парижі[31]. Проте невдовзі Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку відійшло до складу Угорщини, а у січні–квітні 1919 р. – до Чехо-Словаччини. Таким чином, фактично ЗУНР охоплювала тільки

30 *Оршан Я.* Закарпаття. – Париж, 1938. – С. 7.

31 *Верига В.* Визвольна боротьба в Україні. 1914–1923 рр. – Т. 1– Лв.: Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 400–403.

територію Східної Галичини та Західного (Галицького) Поділля з населенням 4 млн громадян (75% – українці, 12% – поляки, 11% – євреї, 2% – інші національності)[32].

Ще 5 листопада 1918 р. УНРада випустила звернення до українського народу, в якому виклала основоположні засади своєї державної політики. У новотвореній державі, зазначалося в документі, «не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніщих над бідними й економічно слабшими. В Українській Державі всі горожане без ріжниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні перед правом й наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім, безпосереднім, тайнім і пропорціональнім виборчім праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у державі демосови, масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть основою і керманичами держави»[33]. Щойно збереться по заспокоєнні краю український парламент, зазначалося у звернені, він щонайперше здійнить справедливу земельну реформу на користь малоземельних і безземельних селян, а робітниче законодавство забезпечить робітникові 8-годинний день праці та «дасть безпеку на старість і нездібність до праці і взагалі подасть охорону праці»[34]. УНРада закликала громадян до єдності й захисту здобутої державності, для чого мусить бути створена сильна армія, а отже «ніхто, хто є Українцем, не сміє віддягтися від великого діла, від жертви для щасливої будучини будучих поколінь»[35].

9 листопада Українською Національною Радою було сформовано вищий виконавчий і розпорядчий орган – *Тимчасовий Державний секретаріат (Рада державних секретарів)* на чолі з *Костем Левицьким*. Наступного дня, 10 листопада, він склав урочисту присягу на вірність українському народові і державі.

32 *Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й.* Історія держави і права України. – Лв., 1996. – С. 177.

33 ДАЛО. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

34 Там само.

35 Там само.

«Вступаючи в уряд, – заявив К. Левицький, – уважаємо за відповідне зазначити, що стоїмо на демократичнім принципі. Ми вийшли з народу і для народу буде присвячена наша праця. Нашим обов'язком буде – берегти добра і права Західно-Української Держави; нашим змаганням – забезпечити лад, спокій і добробут держави. Лиш український режим буде в нашій державі. Цілому населенню без огляду на національність і віросповідання, без огляду на соціяльне становище будуть забезпечені всі права і рівні так соціальні, як і політичні»[36].

У складі Державного секретаріату було 14 міністерств – Державних секретаріатів, які очолювалися державними секретарями: внутрішніх справ (Льонгин Цегельський), зовнішніх справ (Василь Панейко), фінансів (тимчасово Кость Левицький), військових справ (Дмитро Вітовський), судових справ (Сидір Голубович), торгівлі і промислу (Ярослав Литвинович), земельних справ (Степан Баран), шляхів (Іван Мирон), пошт і телеграфу (Олександр Пісецький), праці і суспільної опіки (Антін Чернецький), суспільного здоров'я (Іван Куровець), освіти (мав бути Степан Смаль-Стоцький, тимчасово – Олександр Барвінський), віросповідання (Олександр Барвінський), публічних робіт (Іван Макух). Було створено також Харчовий виділ, прирівняний до секретаріату, який очолив Степан Федак[37].

10 листопада 1918 р. УНРада доручила Раді державних секретарів здійснити необхідні заходи для об'єднання усіх українських земель в одну державу. 12 листопада 1918 р. до УНРади були кооптовані представники від політичних партій та війська, а вже наступного дня (13 листопада 1918 р.) Українська Національна Рада визначила конституційні засади новоствореної держави, прийнявши *Тимчасовий Основний Закон «Про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії»*[38].

Тимчасовий Основний Закон мав позитивне значення для формування правової системи ЗУНР, у тому числі й законодавчої

36 В Галичині // Нова Рада. – 1918. – 24 (11) листопада.

37 *Чубатий М.* Державний лад на Західній области Української Народної Республіки. – Лв., 1921. – С. 16–17.

38 ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 35–35 зв.; – Ф. 3505. – Оп. 1. – Спр. 135. – Арк. 169–169 зв.

техніки. Зазначений документ мав досить високий рівень зовнішнього оформлення. Він складався з таких елементів:

- ✓ назва виду акта – основний закон;
- ✓ вказівка на тимчасовий характер його дії;
- ✓ найменування закону, що відображає предмет його регулювання і є досить лаконічним;
- ✓ назва органу, який його ухвалив – Українська Національна Рада;
- ✓ дата прийняття;
- ✓ поділ закону на частини – артикули.

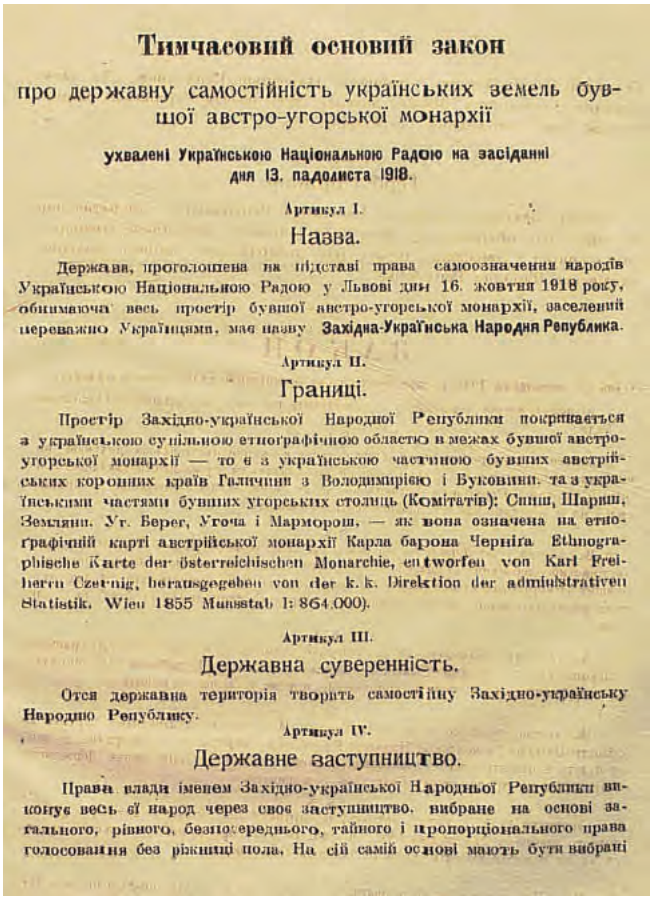

Тимчасовий основний закон

про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії

ухвалені Українською Національною Радою на засіданні дня 13. падолиста 1918.

Артикул I.

Назва.

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 16. жовтня 1918 року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву **Західна-Українська Народня Республика.**

Артикул II.

Границі.

Простір Західно-української Народної Республики покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирівю і Буковини, та з українськими частями бувших угорських столиць (Комітатів): Сяніщ, Шариш, Земляни. Уг. Берег, Угоча і Мармарош, — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czoernig, herausgegeben von der k. k. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855 Maasstab 1: 864.000).

Артикул III.

Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно-українську Народню Республику.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-української Народньої Республики виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосованія без рікниці пола. На сій самій основі мають бути вибрані

Закон поділено на п’ять артикулів, які мають назви, що відображають їх зміст, і наскрізну нумерацію, однак немає підписів

відповідних посадових осіб. Структура акту ґрунтується на логічному викладі його змісту.

В артикулі I закону закріплювалася назва держави – Західно-Українська Народна Республіка.

В артикулі II записано, що її територія включає українські етнографічні землі колишньої Австро-Угорської монархії, тобто – коронні краї Галичини і Буковини та українські комітати Закарпаття – згідно «етнографічної карти Австрійської монархії». «Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморош – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, Ethnographische Karte der osterreischen Monarchie, entworten von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von K. K. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Masstab 1:864.0», – зазначалося в Основному Законі[39]. Ця територія творить самостійну Західно-Українську Народну Республіку (артикул III).

39 Там само.

В артикулі IV закріплювалося верховенство і суверенітет народу в державі, який здійснює їх через свої представницькі органи, обрані на підставі загального, рівного, прямого, виборчого права при таємному голосуванні, за пропорційною системою. Виборчим правом наділялися усі громадяни держави, без різниці національності чи статі. Найвищим органом влади мали стати Установчі збори ЗУНР, а до їх обрання уся повнота законодавчої влади належала Українській Національній Раді, виконавчої – Державному секретаріатові.

Гербом ЗУНР був затверджений золотий лев на синьому полі, обернутий у праву сторону; прапором – традиційний синьо-жовтий. Затверджено й державну печатку ЗУНР (артикул V)[40].

Зазначу, що спосіб закріплення процедури реалізації закону потребував вдосконалення, позаяк зміст і обсяг прав та обов'язків суб'єктів при регулюванні цих питань чітко не було визначено та закріплено здебільшого надто узагальнено.

Українська Національна Рада стала вищим законодавчим органом ЗУНР на чолі з її президентом (з червня 1919 р. – диктатором) *Євгеном Петрушевичем*. Склад її в основному залишився попереднім, збільшилася тільки кількість членів за рахунок представництва повітів і більших міст Галичини.

15 листопада на засіданні УНРади було прийнято Закон «Про доповнення складу Української Національної Ради від повітів та більших міст краю»[41], тобто вирішено зробити її більш представницьким органом згідно закону. Відтак, слід було обрати по одному делегатові від кожного повіту, а також від міст: Львова – 4, Чернівців – 2, Станіславова – 2, Перемишля – 1, Дрогобича – 1, Коломиї – 1, Тернополя – 1, Стрия – 1, Ярослава – 1, Самбора – 1, Золочева – 1, Бережан – 1, Борислава – 1. Вибір тих делегатів, говорилося у законі, «здійснюють повітові органи за участю просвітніх, культурних, економічних і політичних організацій на спільному засіданні», яке скликав повітовий комісар. Обиралася й «провірочна комісія», яка затверджувала результати і правильність проведення виборів. Вибори належало провести у часі від 22 по 26 листопада 1918 р.

---

40 Там само.

41 ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арк. 6.

Протягом наступних днів було прийнято ще декілька важливих законів, які стосувалися процесу організації державно-політичної системи Західно-Української Народної Республіки. Так, 16 листопада на засіданні Української Національної Ради було прийнято Закон «Про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки»[42]. З огляду на цей закон, питання чинності правових актів колишньої Австро-Угорської монархії було визначено в ЗУНР чітко: вони зберігали чинність до видання правових актів ЗУНР, якщо не суперечили її законодавству.

Закон став правовою основою діяльності уряду ЗУНР та нижчих органів урядування та управління. Згідно із §1, на території Західно-Української Народної Республіки залишилося в силі попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам, суті і цілям Української держави. У законі вказувалося, що усі службовці і «державна служба бувшої австрійської держави, котрі зложать письмове приречення» чесно служити українській державі, залишаються на своїх місцях. Усі адміністративні органи і власті на території Західно-Української Народної Республіки «підлягають Державному Секретаріату», який є найвищим органом виконавчої влади держави. На місцях запроваджувалися посади державних повітових комісарів, які здійснювали «заряджання урядам», дозволяли або забороняли носити зброю цивільним особам, контролювали справедення державних установ, призначали (до часу проведення виборів) сільських і містечкових комісарів (такі комісари призначалися там, де усувалися антиукраїнські старі комісари, лояльні ж – затверджувалися).

Перебравши до своїх рук основні державні установи, українці розпочали формування системи виконавчої влади на національній основі. Не створюючи принципово нових управлінських структур, вони відновили функціонування існуючих при австрійському режимі місцевих виконавчих органів. Керівниками повітової адміністрації стали новопризначені українські комісари. Посада повітового комісара замінювала начальника місцевої адміністрації – повітового старосту, який при колишній австрійській владі підпорядковувався галицькому намісникові.

---

42 Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріятом Західно-Української Народної Республіки. – Станіслав, 1918. – С. 5–7.

Як правило, у перші дні повстання *посада повітового комісара* доручалася комусь з членів підготовчого комітету чи лідерів місцевої інтеліґенції[43]. Проте, згідно з інструкцією, повітові комісари мали бути обрані делегатами (відпоручниками) громад і затверджені УНРадою у Львові. Відпоручників громад мали обирати їхні мешканці на основі загального і рівного права голосування особами віком від 20 років. Селам з населенням більшим від 3 тис. мешканців надавалося право делегувати на кожних наступних 2 тис. осіб – на одного відпоручника більше[44]. З перших днів комісаріати підпорядковувалися та звітували львівській делегації УНРади. З утворенням Державного секретаріату комісаріати увійшли в підпорядкування центральному виконавчому органу ЗУНР.

Згідно ж з Законом «Про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки» повітовий комісар

43 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 15, 24; *Карпинець І.* Історія 8 галицької бригади (давнішої "Групи Рудки" або "Групи Гофмана") // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч. 7–8. – С. 13; *Чайковський А.* Чорні рядки. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 до травня 1919. – Лв., 1930. – С. 14.

44 ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 12.

затверджував обрані кандидатури сільських і міських комісарів. Йому належало право розпуску «прибічних» рад і призначення нових виборів до них. Крім цього повітові комісари повинні були:

1) оберігати інтереси української державності та протидіяти будь-яким спробам завдати їй шкоду;

2) приймати присягу від службовців повітових служб;

3) приймати рішення у випадку відмови австрійських службовців від виконання своїх обов'язків;

4) затверджувати розпорядження повітових властей;

5) давати дозвіл на носіння зброї цивільному населенню;

6) здійснювати нагляд за діловодством усіх державних органів і службових осіб у повіті.

Закон реґламентував також порядок виборів, структуру та функції «прибічних» національних рад. Передбачалося збереження старих кадрів службовців, особливо суспільно необхідних служб (комунальних, зв'язку, залізниць тощо). У законі зазначалося, що усі службовці, які дадуть письмове зобов'язання чесно служити Українській державі, залишаються працювати на своїх місцях. Повітового комісара призначав та звільняв державний секретар внутрішніх справ. Повітові військові коменданти та коменданти жандармерії підлягали повітовим комісарам виключно в питаннях громадської безпеки. Разом з тим закон вилучав з компетенції комісарів керівництво судами, поштою, телеграфом, залізницею, соляними копальнями та доменами, дозволяючи втручатися в справи цих інституцій лише у надзвичайних випадках[45].

16 листопада, на виконання Закону «Про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки» і з метою його конкретизації було видано розпорядження Державного секретаріату «Про державну адміністрацію» («Про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки»)[46]. У ньому вказувалося, що усі державні службовці колишньої австро-угорської держави, які складають письмову обіцянку чесно служити Західно-Українській Народній Республіці залишаються на своїх місцях. Усі органи виконавчої влади на місцях підлягають Державному секретаріатові і відповідним галузевим секретарствам. Керівним

45 Діло. – 1918. – 18 падолиста.

46 ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 8–9.

органом державної адміністрації у повіті визначався державний повітовий комісар, «якого іменує і усуває Державний Секретар внутрішніх справ»[47].

Зберігаючи попередній адміністративно-територіальний поділ, закон встановлював, що у повіті адміністративна влада належить повітовому комісару, який призначався державним секретарем внутрішніх справ. При комісарі шляхом виборів, у яких приймало участь населення повіту, утворювалася т. зв. повітова національна рада з дорадчим голосом. *Міських комісарів* призначав державний секретар внутрішніх справ, а у містечках і селах (містечкових і сільських громадах) громадських комісарів призначали повітові комісари. При міських, містечкових і сільських комісарах діяли т. зв. *«прибічні ради»*, які обиралися населенням. Закон докладно врегульовував компетенцію місцевих органів влади та управління, які у всій своїй діяльності підпорядковувалися урядові. Тимчасово, через відсутність нових законів, залишалося чинним австрійське законодавство. Усі попередні службовці державного апарату, пошт, залізниці і т. д., незалежно від національності, могли залишатися на державній службі й надалі, якщо вони склали письмове зобов'язання чесно служити Українській державі.

У повіті представником і основним органом державної адміністрації визначався *«український державний повітовий комісар»*. Повітових комісарів призначав і звільняв державний секретар внутрішніх справ (§5). Їх основним правом і обов'язком було «берегти інтереси української державності і протидіяти всяким способам, скерованим проти неї». Повітові комісари призначали у селах і містечках *громадських комісарів*, якщо такі ще не були обрані населенням. Вони також мали право оголосити розпущеними місцеві «прибічні громадські ради», призначати до них нові вибори (§10).

Повноваження та обов'язки таких комісарів були 1 грудня 1918 р. ретельно зазначені в окремому Обіжнику Ради державних секретарів «До державних повітових комісарів про їх обов'язки та права», в якому, зокрема, зазначалося, що державний повітовий комісар «є найвищим органом української власті на повіті і як та-

47 Там само.

кий він покликаний в першій мірі стояти на сторожі обов'язуючих законів, примінювати їх точно і справедливо супроти всіх горожан держави без виїмку народності, віроісповідання і стану»[48]. Одним з найголовніших обов'язків його було збереження у відповідному повіті ладу, спокою, безпеки життя та майна громадян. Державний повітовий комісар керував справами цивільної адміністрації повіту, а також тими справами, що не підпадали під юрисдикцію й розпорядження військової влади, проте обидві влади (цивільна та повітова) мали спільними співдіями забезпечувати в повіті лад та публічну безпеку. З цією метою державний комісар, а також для виконання своїх розпоряджень повітовий комісар (як найвищий орган цивільного адміністрації), мав право звертатися за допомогою до війська, при чому місцевий військовий комендант був зобов'язаний надати йому таку допомогу.

Першочергово державний повітовий комісар мусив організувати ретельну військову мобілізацію («військову бранку») чоловіків 1901 року народження, в комісари прикордонних східних повітів (в яких раніше австрійська влада не набирала рекрутів та ополченців) – чоловіків, народжених у 1883–1901 роках. З цією метою державними повітовими комісарами, в порозумінні з військовою командою, закладалася «асетерункова комісія», яка при потребі й мала здійснити мобілізацію усіх переписаних чоловіків української національності в кожній громаді. У випадку неможливості створити належний склад зазначеної комісії державний повітовий комісар повинен був звернутися по її особове доповнення до *окружної військової команди*. Комісар мав також пропильнувати, аби усі чоловіки 1883–1901 рр. народження, які до цього часу вже перебували на службі в австро-угорській армії, негайно зголосилися до українського війська.

Державний повітовий комісар також повинен був дбати, аби усі повітові державні уряди функціонували належним чином й у відповідності до державних інтересів. Тих урядників (державних службовців), що відмовлялися від складання обітниці (заприсяження) на вірність ЗУНР та збереження її інтересів, державний повітовий комісар мав звільнити зі служби та «замкнути їм службові побори». Тих же функціонерів, які своєю діяльністю

48 ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 38.

завдавали шкоду державі, державні повітові комісари мали відстороняти від урядування і доповісти про цей факт у Державний секретаріат (з доданням відповідних звітів про причини такого рішення). Обітницю у повітових суддів мали приймати не державні комісари, а президенти окружних судів, але при цьому саме на повітових державних комісарів покладалося завдання налагодити правильну діяльність карних судів, щоби в краю не ширилися злочини та анархія.

Крім цього, кожного місяця державні комісари мали подавати урядові ЗУНР зведення доходів і видатків свого повіту, а також вжити заходів, аби виявляти касові лишки («надвижку») і переправляти її до Державного секретаріату на покриття видатків центральної управи. Для полегшення процедури збору податків на користь центрального управління у відповідному Обіжникові Краєвої дирекції скарбу від 13 листопада 1918 р. було розміщено Інструкцію «Про стягнення залеглих податків та зплату воєнних причинків».

Державні повітові комісари також інвентаризували усе повітове державне майно, в тому числі й майно, залишене австро-угорським військом, і здійснювали оцінку його вартості. Інвертаризовувалося й оцінювалося також майно усіляких колишніх державних і краєвих фундацій, державних лісів, салін, нафтових копалень та будівельних експозитур. Крім звітів про вищезазначені інвентаризації та зведень оціночної вартості майна, державні повітові комісари повинні були до 15 грудня 1918 р. подати урядові також і пропозиції про його евентуальне використання.

З метою рівномірного забезпечення кожного повіту нафтою та сіллю, кожний повітовий державний комісар мав подавати до Державного секретаріату обсяг місячних потреб нафти та солі, а уряд, відповідно до цього подання, задовольняти потреби дотичного повіту.

Державний повітовий комісар мав також дбати й про збереження народного здоров'я, а відтак докладати усіх зусиль, аби в кожному повіті була належна кількість лікарів. Про стан медичного обслуговування та здоров'я населення повіту державний комісар щомісячно доповідав урядові держави.

Про результати своєї діяльності, а також про політичне становище і про адміністрацію в повіті, державний повітовий комісар повинен був кожного десятого числа кожного місяця надсилати спеціальними посланцями або поштою точні звіти до Державного секретаріату ЗУНР[49].

Більшість повітових комісарів були обрані на місцях, лише в кількох повітах комісара призначила центральна влада ЗУНР[50]. Зокрема для зміцнення виконавчої влади в стратегічно важливому Дрогобицькому повіті 12 листопада 1918 р. туди був призначений комісаром один із лідерів УНДП Антін Горбачевський. Івана Макуха львівська делегація УНРади призначила повітовим комісаром Товмача[51]. Затвердження повітових комісарів продовжувалось до кінця 1918 року[52]. Очолили повітові комісаріати відомі в Галичині громадсько-політичні діячі, серед них – колишні посли до Державної Ради у Відні та Галицького Сойму у Львові, діячі УНДП та УРП, члени УНРади, а саме: Лев Бачинський (Станіславів), Степан Витвицький (Львів), Северин Данилович (Долина), Теофіль Окуневський (Городенка), Михайло Король (Жовква), Андрій Чайковський (Самбір) та ін.

Повітові комісари ЗУНР–ЗО УНР у 1918–1919 рр. нерідко змінювалися. Наприклад, протягом листопада–грудня 1918 р. посаду комісара Рава-Руського повіту займали почергово три особи[53]. У практиці ЗУНР використовувалися й інші форми адміністрування. Стрийським і суміжними повітами в першій половині листопада 1918 р. керував колишній посол до австрійської Державної Ради Володимир Сінґалевич. Наділений повноваженнями від львівської делегації УНРади та іменований «диктатором Стрийщини»[54], він утворив Директоріат, до якого входили він й обрані Остап Весоловський та Остап Нижанковський. Директоріат

49 Там само. – Арк. 38–38 зв.

50 *Когут О.* Дещо про адміністрацію в українській державі (З.О.У.Н.Р.) // Календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1923. – Лв., 1922. – С. 96; *Цегельський Л.* Від леґенд до правди. Спомини про події в Україні звязані з Першим Листопадом 1918 р. – Ню-Йорк; – Філадельфія, 1960. – С. 88.

51 Урядове повідомлення // Товмацькі вісти. – 1918. – 12 падолиста.

52 Повітові комісарі // Нове життя. – 1918. – 19 грудня.

53 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1066. – Арк. 14, 27.

54 Там само. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 45, 45 зв, 47.

займався організацією української влади та призначав начальників державних установ у даному регіоні[55].

Крім створення виконавчих структур влади, в повітових центрах ЗУНР у листопаді–грудні 1918 р. розпочався процес формування і представницьких органів – *повітових УНРад*. За своїми функціями вони повинні були замінити повітові ради, що діяли при австрійському режимі (повітова Рада складалася з 26 осіб, обраних за куріальною системою; на чолі такої Ради стояв маршалок та виконавчий орган – виділ, складений з осіб, яких обирала Рада)[56]. Центральні органи ЗУНР на початках правління не ставили питання про творення повітових УНРад як органів самоврядування. Львівська делегація УНРади визначила компетенцію прибічних Рад лише як дорадчих і виконавчих органів для повітових комісарів[57]. Державний секретаріат внутрішніх справ, у віданні якого опинилася організація влади на місцях, також вважав, що в умовах революції першочерговим питанням є зміцнення виконавчої вертикалі. Прибічні Ради з дорадчими функціями, які підпорядкувалися повітовому комісару, були дійсно створені в окремих повітах[58], але за відсутності зв'язку зі Львовом процес творення місцевих органів влади часто відбувався самодіяльно. С. Стебельський згадував, що у перші місяці 1919 р. «деякі інституції, як Повітові Національні Ради, Харчеві Союзи і т. п. не мають з'ясованої і постійної правної форми – їх характер є більше автономічний»[59].

У різних місцевостях утворювалися відмінні за організаційною формою повітові УНРади (прибічні Ради, повітові Комітети УНРади). Спочатку їх основу творили місцеві Народні Комітети УНДП, гуртки лідерів національно-просвітніх товариств з числа місцевої інтеліґенції, службовців та духовенства. Протягом листо-

---

55 Там само. – Арк. 47.

56 *Łuczak A.* Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918–1919. – Warszawa, 1973. – S. 29.

57 ЦДІАЛ. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 12 зв; Львівська делегація Національної Ради // Діло. – 1918. – 29 жовтня.

58 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 48, 52.

59 *Ст. Ст. [Стебельський С.]* Начерк державного устрою Західньої Області Української Народньої Республіки // Українець. Калєндарик на звичайний рік 1919. – Станиславів, 1919. – С. 33.

пада–грудня 1918 р. у процесі реорганізації Рад у постійно діючі органи місцевого самоврядування вони доповнювалися і розширювалися на міжпартійній основі із залученням широких верств місцевого населення. Врешті-решт повітові УНРади поступово набували статусу органу місцевого самоврядування, з часто вирішальним голосом у політико-адміністративних питаннях[60], проте діяли повітові УНРади не в усіх місцевостях[61].

У травні 1919 р. урядом було підготовлено Закон «Про повітові народні (трудові) ради», через які, як зазначав І. Макух на окружному вічі в Коломиї, «в повіті населення буде рішати та контролювати урядників»[62]. До компетенції цих *повітових народних рад* мали належати такі справи: господарські (технічні, відбудова краю, доріг, регуляції), громадські, санітарні, шкільні (і позашкільна освіта), опіка над жертвами війни (сиротами, інвалідами) і харчові справи.

Паралельно з організацією цивільних органів адміністрації в повітових центрах створювались військові органи – *міські комендатури, повітові, окружні та обласні Військові Команди*. Загалом цивільна і військова українська влада на місцях намагалися співпрацювати і координувати свої зусилля[63].

Перед захопленням польськими військами Львова (22 листопада 1918 р.) Рада державних секретарів та частина членів УНРади 21 листопада 1918 р. залишили місто і виїхали до Тернополя. Захищати інтереси українського населення у Львові було уповноважено членів УНРади Л. Ганкевича, В. Охримовича та С. Томашівського.

Наприкінці листопада – на початку грудня 1918 р. у Галичині було проведено додаткові вибори від громадських організацій повітів і великих міст (національні меншини з свого права представництва в УНРаді не скористалися).

---

60 *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народньої Републики. – С. 26.

61 Там само. – С. 27.

62 Республіка. – 1919. – 13 травня.

63 *Павлишин О.* Основні події і дійові особи української революції 1918 р. на території Львівщини // Сторінки історії ЗУНР–ЗОУНР. 1918–1919 рр. Методичний посібник до 80-річчя проголошення Західно-Української Народної Республіки. – Лв., 1998. – С. 12–26.

Від 21 листопада 1918 р. до 2 січня 1919 р. уряд ЗУНР перебував у Тернополі. Урядові установи розташовувалися в українській гімназії по вул. Камінна, будинок не зберігся), у польській гімназії по вул. Конарського (тепер – вул. М. Грушевського), а також у магістраті (будинок не зберігся) та в готелі «Подільський» (нині – готель «Україна»)[64].

2 січня 1919 р. влада ЗУНР переїхала до Станиславова (тепер – Івано-Франківськ). У 1919 р. також і УНРада продовжила свої засідання у Станіславові, де відбулися три сесії (2–4 січня, 4–15 лютого та 25 березня – 15 квітня 1919 р.). Тут перше засідання УНРади відбулося 2 січня 1919 р. у залі кінотеатру «Аустрія» (сьогодні – готель «Дністер» на вул. Шевченка, 1). Доповнена представниками від повітів та міст, УНРада номінально мала складатися з близько 150 членів. Але в сесіях брали участь близько 130 делегатів – частина депутатів постійно перебувала у Відні та в дипломатичних

64 *Матейко Р.* Галицькі лицарі волі. Українські визвольні змагання на Тернопільщині 1900–1920 років у контексті історії України. – С. 89.

відрядженнях, інші залишилися у захоплених польськими і румунськими військами землях (частина з них була інтернована). УНРада, на відміну від наддніпрянської Центральної Ради, не була соціалістично спрямована. Більшість у ній (майже дві третини) складали націонал-демократи, радикали та соціал-демократи. Інші члени були або безпартійними, або належали до дрібних партійних груп як, наприклад, селянсько-радикальна група (фракція) К. Трильовського, що відкололася від радикалів. За соціальною ознакою в парламенті ЗУНР переважали середні й заможні селяни, світська інтелігенція та духовенство. Національні меншини відмовилися брати участь в УНРаді, а відтак вона мала суто український характер і спрямування.

2–4 січня 1919 р. було створено 9 комісій УНРади: земельна, військова, законодавча, технічної відбудови, фінансова, шкільна, закордонних справ, суспільної опіки, комунікацій; 15 лютого 1919 р. – адміністративна.

4 січня 1919 р. було прийнято декілька конституційних актів, що регламентували її компетенцію, організацію та діяльність, а саме:

- про Виділ УНРади;
- доповнюючий Статут;
- про спосіб оголошення законів та розпоряджень;
- про недоторканність членів УНРади.

Зокрема було прийнято Закон про утворення *Президії УНРади* у складі голови (президента) УНРади та чотирьох його заступників. Згідно з Законом від 4 січня 1919 р. Українська Національна Рада обрала свою Президію. Президія складалася з президента Республіки (Є. Петрушевич) та 4-х його заступників (Л. Бачинський, С. Вітик, О. Попович, А. Шмигельський). Секретарями стали С. Витвицький та О. Устіянович, а заступником секретаря – С. Сілецький.

Того ж дня, 4 січня 1919 р., було утворено важливий державний орган – *Виділ Української Національної Ради* – комітет з 10 членів на чолі з президентом, повноваження якого регулював окремий закон. Виділ мав дорадчий характер при президентові Є. Петрушевичу. За партійним складом до нього

увійшло 6 представників УНДП, 2 соціал-демократи та 2 радикали, а саме: Є. Петрушевич (президент), Л. Бачинський (УРП), С. Вітик (УСДП), А. Горбачевський (УНДП), Г. Дувіряк (УРП), М. Новаковський (б/п), Т. Окуневський (УНДП), О. Попович (УНДП), А. Шмігельський (УРП), С. Юрик (УНДП)[65].

До компетенції Виділу УНРади входило призначення членів уряду, керівників вищих і військових установ, здійснення права помилування, публікація державних законів[66]. Виділ репрезентував державу у зовнішніх відносинах, призначав членів уряду, приймав їх відставку, підписував і публікував закони тощо (фактично виконував функції колегіального глави держави). Виділ мав діяти під час функціонування УНРади, до обрання нового парламенту. Рішення Виділу приймалися більшістю голосів, а у випадку їх рівності переважав голос президента.

4 лютого 1919 р. Виділ Української Національної Ради призначив новий уряд республіки, який очолив націонал-демократ *Сидір Голубович*, що водночас став і секретарем фінансів, торгівлі і промислу. Решта посад було поділено таким чином: державний секретар закордонних справ – В. Панейко, якого згодом замінив Л. Цегельський, а потім – М. Лозинський (усі – націонал-демократи), держсекретар внутрішніх справ – І. Макух (радикал), держсекретар військових справ – Д. Вітовський (радикал), якого після загибелі заступив В. Курманович (безпартійний), держсекретар судівництва – О. Бурачинський (націонал-демократ), держсекретар земельних справ – М. Мартинець, держсекретар освіти і віросповідань – А. Артемович, держсекретар шляхів, пошти і телеграфу – І. Мирон, держсекретар громадських робіт – М. Казаневич (усі – безпартійні). Як відзначав М. Лозинський «політично сей кабінет [міністрів], треба схарактеризувати як коаліцію національних демократів і радикалів при співучасти фахів-

65 *Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А.* Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия, 1993. – С. 26–27.

66 Вістник державних законів і розпорядників Західної Области Української Народньої Республики. – 1919. – Вип. 1. – 31 січня. – С. 2.

ців»[67]. Т. Окуневський (референт законодатної комісії) характеризував вищу владну структуру ЗУНР таким чином: «Законодатна власть в руках [Української Національної] Ради, виконуюча власть в руках правительства», а Виділу УНРади були надані «суверенні права», а саме: «іменування та принимання демісії державного секретаріату, амністія і аболіція, провірювання і проголошення законів та репрезентація на вні»[68].

Місцевими органами влади були повітові Національні Ради, що складалися з представників авторитетних службовців, селян, священиків. Наприклад, у Бучацькому повітовому комітеті (виконавчий орган ради), який налічував 15 чоловік, було: 9 селян, 4 священики та 2 адвокати[69].

Державний секретаріат на той час складався з представників націонал-демократичної (перейменованої в березні 1919 р. на трудову), радикальної і соціал-демократичної партій[70]. Очолював уряд, як вже зазначалося вище, спочатку К. Левицький, а потім С. Голубович. Державний секретаріат мав 14 державних секретарів: внутрішніх справ, закордонних справ, фінансів, юстиції, віросповідань, освіти, військових справ, земельних справ, торгівлі і промисловості, публічних робіт, праці і суспільної опіки, суспільного здоров'я, шляхів, пошти і телеграфу. Крім цього, до складу Державного секретаріату входив голова або заступник Українського харчового уряду (управління), який був створений УНРадою 29 жовтня 1918 р. За розпорядженням Українського харчового уряду (УХУ) у повітах були створені повітові Харчові управи.

З плином часу зазнав змін (персональних і структурннх) виконавчо-розпорядчий орган держави – Державний секретаріат. Як зазначалося вже вище, спочатку Державний секретаріат складався з голови (президента) і 14 державних секретарів, які очолювали галузеві секретарства. Однак вже в кінці листопада,

67 *Лозинський М.* Українська революція. Розвідки і матеріяли. Галичина в роках 1918–1920. – С. 64.

68 *Педич В.*, Марущенко О. Сесія Української Національної Ради (січень 1919 р.) у Станіславові на сторінках часопису «Нове життя» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Лв., 2000. – С. 58.

69 *Тищик Б. Й.* Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Лв., 1970. – С. 37.

70 Діло. – 1918. – 10 листопада.

в силу ряду обставин (деякі секретарі подали у відставку, інші не приступили до праці взагалі), число секретарств було скорочено. Так, Державні секретарства освіти і віросповідань були об'єднані, також було об'єднано Державні секретарства шляхів, пошти і телеграфу. Ліквідовано Державні секретарства суспільної опіки і праці та суспільного здоров'я[71]. Замість цих двох останніх у складі Державного секретарства внутрішніх справ було створено відповідні відділи. Вони очолювалися товаришами (заступниками) держсекретарів. До складу Державного секретарства внутрішніх справ як окремий відділ було також включено Харчовий уряд. Після цих змін у складі уряду залишилося 10 державних секретарів.

Слід відзначити, що ще в кінці листопада 1918 р. Українська Національна Рада вирішила утворити у складі уряду нові секретарства: польське, єврейське і німецьке з метою, як зазначалося, щоби зберегти національні права цих націй в Українській державі. Проте така пропозиція УНРади залишилася нереалізованою: ні поляки, ні євреї, ані німці не побажали створити свої секретарства, виділити до них своїх представників.

С. Голубович, С. Витвицький та Є. Петрушевич (Кам'янець-Подільський, 1919 р.)

Правові засади законодавчого процесу в ЗУНР було закріплено Законом «Про спосіб оповіщення законів і розпорядків»

71 *Чубатий М.* Державний лад на Західній области Української Народної Республіки. – С. 17.

від 4 січня 1919 року[72]. Закони підлягали публікації у «Вістнику законів і розпорядків» за підписом президента УНРади та одного з членів Виділу, а розпорядки – за підписом відповідного секретаря. Набирали чинності ці правові акти на восьмий день з дня видання (дата видання повинна була стояти на кожному з актів). Однак, він не містив детальної реґламентації законодавчого процесу, а регулював лише його окремі аспекти (що було характерно й для УНР періоду Директорії).

Слід також згадати ще один Закон від 4 січня 1919 р. – «Про незайманість членів Української Національної Ради»[73]. У ньому, зокрема, виголошувалося: «Членів Української Національної Ради не можна без її згоди ув'язнити ані потягати судово до відповідальності, хіба що приловиться його на гарячім вчинку». У такому випадку суд повинен був негайно повідомляти про затримання посла Українську Національну Раду і коли вона не дасть дозволу на затримання, то його слід негайно звільнити. Члени Української Національної Ради, говорилося в Законі, не можуть бути притягнуті до відповідальності за те чи інше голосування у УНРаді і виконують свої обов'язки незалежно від яких-небудь інструкцій виборців.

Для *управління повітами* на основі тимчасового закону про адміністрацію ЗУНР від 16 листопада 1918 р.[74] призначалися державним секретарем внутрішніх справ повітові комісари переважно з числа колишніх австрійських державних службовців, учителів, священиків. Так, у Самбірському повіті комісаром став відомий західноукраїнський письменник, адвокат А. Чайковський, у Дрогобицькому – громадський діяч, один із засновників Української соціал-демократичної партії Галичини С. Вітик, у Кам'янко-Струмилівському – суддя Р. Петрушевич (молодший брат президента ЗУНР), у Долинському – один із засновників Української радикальної партії, адвокат С. Данилович, у Стрийському – відомий український композитор і диригент О. Нижанківський, у Сколівському – колишній службовець староства І. Корженьовський, у Щирецькому – директор школи

72 Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народньої Республики. – 1919. – Вип. 1. – 31 січня. – С. 1–2.

73 Там само. – С. 3.

74 Діло. – 1918. – 18 листопада.

В. Малицький, у Тернопільському повіті – суддя У. Сальвицький, у Стоянові – селянин У. Заремба. Повітові комісари, своєю чергою, допомагали в організації виборів міських, сільських і містечкових комісарів. У деяких місцевостях населення ставилося до цих подій байдуже, особливо у польських і москвофільських.

Продовжувала детальніше регламентуватися компетенція і вдосконалюватися система органів місцевої влади та адміністрації. Уся повнота цивільної влади та управління у повітах далі належала повітовим комісарам. Вони не мали права, однак, втручатися у військові справи, судочинство, справи залізниць, пошт, телеграфу, які були суворо централізованими і підлягали відповідним урядовим органам. В усіх інших питаннях Закон Української Національної Ради від 16 листопада 1918 р. надавав їм широку, а по суті – надзвичайну владу. Саме тому, вочевидь, зі старого австрійського апарату повітової влади (старост) повітовими комісарами не був обраний чи затверджений ніхто. Коли державні відносини на території Західно-Української Народної Республіки стали більш врегульованими, стабільними, то почала зменшуватися і надзвичайна влада повітових комісарів. Вони стали більш контрольовані й відповідальні перед конкретними Державними секретарствами та урядом в цілому; їх стали регулярно викликати в столицю для звітності.

Дорадчим органом при повітових комісарах були повітові Національні Ради, які вже в перші дні встановлення української влади, згідно із вказівкою Української Національної Ради, почали вибиратися населенням повітів (як правило, делегатами від сільських і міських громад, товариств та різних організацій). Їх правове становище спочатку не було однаковим і врегульованим з правової точки зору. Були повіти, де ці Ради мали голос чисто дорадчий, але були й такі, де їхній голос був вирішальним, контрольним, де повітові комісари без їх схвалення не вирішували жодних важливих справ. Таке нечітке становище було ненормальним і Українська Національна Рада це розуміла.

Тож, аби у системі місцевих, зокрема повітових, органів влади та управління навести лад, вирішено було взяти за приклад Велику Україну. Тому Державний секретаріат спільно з відповідними комісіями Української Національної Ради, на пропозицію

соціал-демократичної фракції, приступили до опрацювання закону про повітові Трудові Ради, через які селянству і робітникам забезпечено було би вирішальний голос у повітовому управлінні та створено правову основу для контролю діяльності повітових комісарів. Ці Ради мали би обиратися усім населенням повіту прямим голосуванням[75]. Однак, через несприятливі зміни у військовій ситуації на польсько-українському фронті, цей законопроект, як і багато інших, не був винесений на обговорення парламенту.

По селах і містах представниками влади продовжували залишатися громадські і міські комісари та «Прибічні» Ради, яких обирало населення. Для громадських і міських комісарів вищою інстанцією були повітові комісари, а для останніх – Державне секретарство внутршніх справ. Воно мало свою президію, яка складалася з голови – державного секретаря та голів усіх відділів, які входили до складу секретарства: особового, публічного здоров'я, праці і суспільної опіки, харчового управління, санітарного, інтернованих, публічної безпеки та ін.

Для забезпечення внутрішнього порядку на місці розпущеної колишньої австрійської жандармерії, в якій в основному служили поляки, частково австрійці і в незначній кількості українці, була утворена *українська жандармерія*. Оскільки жандармерія в Австрії, на відміну від Росії, не була політичною, а натомість загальною поліцією, замість неї місцеві комісари з перших днів існування ЗУНР формували так звану народну міліцію. Часто вона обиралася на зборах чи вічах. Проте це було місцевою самодіяльністю, а державі потрібні були чітко організовані і дисципліновані органи охорони публічного порядку. Тому вже 6 листопада 1918 р. Національна Рада прийняла рішення про створення *Корпусу української державної жандармерії*[76]. Її очолювала команда державної жандармерії на чолі з головним комендантом (спочатку – Л. Індишевський, а з лютого 1919 р. – О. Красіцький). Урядовою мовою була українська. Структурно ж команда жандармерії мала такий поділ:

а) команда Української державної жандармерії;

---

75 *Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А.* Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – С. 37.

76 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 63; – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

б) експонований офіцер Української державної жандар--мерії;

в) виділ Української державної жандармерії;

г) повітова команда Української державної жандармерії;

ґ) станиця Української державної жандармерії.

У повітах також створювалися команди жандармерії, які очолювалися повітовими командирами (комендантами). Останнім підлягали сільські і міські станиці жандармерії. Окремо для жандармів зауважувалося: «З населенєм треба поводити ся як найкраще щоби не давати причин до негодовань і заворушень. На большевицький рух звертати пильну увагу, а про всі прояви його, повідомляти нечайно команду»[77].

Як зазначалося в Наказі № 2 Начальної команди Української державної жандармерії, повітовим комендантом жандармерії міг бути призначений «бувший повітовий командант, о скілько він є Українцем або Нїмцем»[78], а у випадку відсутності таких – найближчий старший за рангом українець або німець, «о скільки вони прихильні нашій справі та проти них повітова Українська Національна Рада нїчогоб не мала»[79]. Було встановлено й зарплатню для жовнірів жандармерії (щоденно):

- стрілець – 50 сотників (заслуження) і 1 крону (воєнний додаток);
- старший стрілець – 70 сот. (заслуження) і 1 кр. 30 сот. (воєнний додаток);
- вістун – 1 кр. (заслуження) і 2 кр. (воєнний додаток);
- десятник – 1 кр. 20 сот. (заслуження) і 2 кр. 80 сот. (воєнний додаток);
- старший десятник – 2 кр. (заслуження) і 4 кр. (воєнний додаток);
- булавний десятник – 2 кр. 50 сот. (заслуження) і 4 кр. 50 сот. (воєнний додаток).

Для офіцерів Української державної жандармерії:

- хорунжий – 200 крон (місячно) і 5 кр. (бойовий додаток денно), 40 кр. квартирних на місяць (для І класи) або 20 кр. (для ІІ класи);

77 Там само. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

78 Там само. – Арк. 5.

79 Там само. – Арк. 2.

➢ четар – 250 крон (місячно) і 6 кр. (бойовий додаток денно), 80 кр. квартирних на місяць (для І класи) або 40 кр. (для ІІ класи);

➢ поручник – 300 крон (місячно) і 7 кр. (бойовий додаток денно), 160 кр. квартирних на місяць (для І класи) або 80 кр. (для ІІ класи),

➢ сотник – 350 крон (місячно) і 10 кр. (бойовий додаток денно), 40 кр. квартирних на місяць (для І класи) або 20 кр. (для ІІ класи).

Усі жандарми отримували харчові пайки, а у разі відмови від них – 5 крон 20 сотників щоденно. Крім того, існував також жандармський додаток для старшиш, а саме для: булавного офіцера – 100 кр., сотника – 80 кр., поручника і четаря – по 50 кр., хорунжого – 20 крон[80].

Жандарми отримували не лише заробітню платню, але й подорожні кошти (на день): булавний офіцер – 40 крон, офіцер – 25 крон, повітовий вахмістер – 6 крон. З військових магазинів виділялося харчування (на одного чоловіка):

- сніданок – 1 пайка консервової каші;
- обід – 300 гр. м'яса, 1 кг. бараболі або відповідних сурогатів (200 гр. круп, гороху, фасолі, 300 гр. капусти), 30 гр. солі, 25 гр. [?], 5 гр. цибулі або чоснику, 2 мл. оцту і 20 гр. борошна;
- вечеря – 500 гр. бараболі або 100 гр. круп, гороху, фасолі та 150 гр. капусти.

До цього щоденно додавалося 500 гр. хліба або 300 гр. сухарів. Для прокорму коней виділялося на день: 3 кг. вівса, 5 кг. сіна, 1 кг. соломи[81].

14 листопада 1918 р. товариш (заступник) державного секретаря внутрішніх справ Р. Перфецький своїм наказом оголосив Рескрипт Державного секретаріату внутрішніх справ (№ 8), в якому наказувалося всім українським повітовим комісарам та усім іншим політичним властям ЗУНР «дати негайно повну поміч Команді української Жандармерії в зорганізованню публічної служби безпеченства. Всім зарядженням Команданта української

80 Там само. – Спр. 33. – Арк. 114.
81 Там само. – Арк. 113–115.

державної жандармерії *безуслівно* підчинитись»[82]. Подібний наказ усім українським військовим командам того ж дня видав й державний секретар військових справ Д. Вітовський[83].

Українська державна жандармерія підпорядковувалася Державному секретарству військових справ ЗУНР. На місцях створювалися військово-територіальні області, окружні та повітові команди жандармерії, а також сільські та міські станиці. Загалом Українська державна жандармерія мала 23 відділи, а саме в містах краєвої дислокації: Львів, Перемишль, Ярослав, Сянок, Самбір, Сокаль, Рава Руська, Городок, Дрогобич, Тернопіль, Теребовля, Чортків, Бучач, Броди, Золочів, Бережани, Стрий, Калуш, Станіславів, Городисько, Коломия, Чернівці, Сторожинець[84]. На місцях продовжувала діяти також і народна міліція. Вона формувалася на громадських засадах шляхом виборів.

Законом від 15 лютого 1919 р. УНРада здійснила реорганізацію жандармерії. В питаннях забезпечення громадської безпеки вона підпорядковувалася державним повітовим комісарам, а у військових, господарчо-адміністративних, підготовки кадрів та контролю служби – повітовим командантам. При Державному секретарстві внутрішніх справ було 6-й відділ жандармерії і поліції (замість скасованої посади інспектора жандармерії). Для несення служби безпеки на залізниці рішенням Державного секретарства військових справ від 24 березня 1919 р. було створено Залізничну жандармерію (комендант – Ю. Буцманюк, згодом – М. Яворський). Після ліквідації в червні 1919 р. Державного секретарства внутрішніх справ жандармерію було перепідпорядковано: спочатку Начальній команді ГА, потім – команді запілля, а згодом – військовій канцелярії диктатора ЗО УНР Є. Петрушевича. Коли ж бойові дії були перенесені на терени УНР, що раніше були під владою Російської імперії (під час воєнних дій на українських землях, що раніше входили до складу Російської імперії), то в липні 1919 р. Державну жандармерію було перейменовано на Народну сторожу (задля уникнення небажаних асоціацій у місцевого населення). На літо 1919 р. до Корпусу української державної жан-

82 Там само. – Спр. 1. – Арк. 5.

83 Там само.

84 Там само. – Спр. 33. – Арк. 113.

дармерії входило близько 1 тисячі жандармів, 4 тисячі стажистів, 30 офіцерів. До органів охорони громадського порядку входило також близько 3 тисяч народних міліціонерів.

В основу *судово-прокурорської системи* було взято також попередню – австрійську. Судовими органами ЗУНР були повітові суди, окружні суди та вищий суд. У Законі «Про тимчасову організацію судів і судової влади» було вказано, що як найвища інстанція має бути утворений окремим законом Найвищий суд у Львові. Розпорядженням Державного секретарства юстиції на території ЗУНР було утворено 12 судових округів, які поділялися на 130 судових повітів: 1) Бережанський (9 судових повітів), 2) Буковинський (9 судових повітів), 3) Золочівський (11 судових повітів), 4) Коломийський (11 судових повітів), 5) Львівський (17 судових повітів), 6) Перемишлянський (10 судових повітів), 7) Самбірський (10 судових повітів), 8) Станіславський (10 судових повітів), 9) Стрийський (9 судових повітів), 10) Сяноцький (14 судових повітів), 11) Тернопільський (8 судових повітів), 12) Чортківський (8 судових повітів)[85].

Національний склад населення по судових округах ЗО УНР був таким:

- у Бережанському: українців – 66%, поляків – 23%, євреїв – 10% (всього – 418 тис. 538 осіб);
- у Золочівському: українців – 63,7%, поляків – 28,5%, євреїв – 12,8% (всього – 472 тис. 787 осіб);
- у Коломийському: українців – 79.2 %, поляків – 8,6%, євреїв – 12% (всього – 438 тис. 188 осіб);
- у Самбірському: українців – 70,8%, поляків – 16%, євреїв – 13,3% (всього – 470 тис. 775 осіб);
- у Стрийському: українців – 75,7%, поляків – 13,9%, євреїв – 10,8% (всього – 364 тис. 973 осіб);
- у Станіславському: українців – 70,8%, поляків – 17%, євреїв – 12,7% (всього – 669 тис. 976 осіб);
- у Перемишлянському: українців – 60,5%, поляків – 28%, євреїв – 10,7% (всього – 445 тис. 689 осіб);
- у Тернопільському: українців – 54%, поляків – 34,3%, євреїв – 11,7% (всього – 364 тис. 355 осіб);

85 ЦДІА у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 20–21.

- у Чортківському: українців – 65%, поляків – 23,3%, євреїв – 11,7% (всього – 385 тис. 950 осіб);
- у Львівському: українців – 58,6%, поляків – 26,3%, євреїв – 15% (всього – 904 тис. 724 осіб);
- у Буковинському: українців – 68,3%, поляків – 18,1%, євреїв – 15,6% (всього – 411 тис. 500 осіб);
- у Сянік, Лемківщина: українців – 55%, поляків – 30%, євреїв – 15% (всього – 269 тис. 697 осіб).

Загалом: 5 млн 745 тис. 420 осіб, з яких: українців – 70,14%, поляків –17,36%, євреїв – 12,5%. Відповідно до цих даних, до окружних судів належало обрати суддів з розрахунку – 1 мандат від 40 тис. населення[86].

Прийнятий 21 листопада 1918 р. Закон «Про тимчасову організацію судів і судової влади» підкреслював, що «всі суди, які знаходяться на території,... вищого суду краєвого у Львові стають судами Західно-Української Народної Республіки і є зобов'язані виконувати дальше спорове, і карне судівництво». Компетенція колишнього австрійського Міністерства юстиції переходила до Державного секретарства юстиції ЗУНР. Апарат судів призначав Державний секретаріат за пропозицією Секретарства юстиції. Колишній австрійський повітовий суд перейменовувався на Повітовий суд ЗУНР, а колишній окружний суд – на Окружний суд ЗУНР. Австрійські крайові суди у Львові і Чернівцях ліквідувалися, їх компетенція переходила до Окружного суду ЗУНР.

«Закони і розпорядки, – зазначалося у вказаному Законі, – на підставі яких в бувшій австрійській державі виконувано судівництво, оскільки вони не противляться державности українській залишалися поки-що у силі» і на їх підставі мало тимчасово здійснюватись судочинство. Так само «всі закони і розпорядки, які мали на цілі охорону прав і інтересів бувшої австрійської держави, її армії та її органів, ...мають відтепер аналогічно примінюватись для охорони прав і інтересів Західно-Української Народної Республіки, її армії та її органів» [87]. З дня оголошення цього Закону суди повинні були виносити вироки і рішення тільки від імені ЗУНР. Хоч серед колишніх австрійських суддів у Галичині, яких

86 Там само.

87 Там само.

можна було використати новою владою, було немало українців, все ж відчувався брак суддівських кадрів. Напередодні Першої світової війни в Галичині з 1 тис. 150 суддів лише 367 були українцями[88]. Тому Українська Національна Рада 11 лютого 1919 р. прийняла Закон «Про скорочення підготовляючої судівської служби», який скорочував термін стажування кандидатів на посади суддів з трьох до двох років[89].

Сільськими суддями присяжних могли стати лише чоловіки віком від 30 до 60 років, які вміли читати й писати, були уродженцями Галичини або інших країв колишньої Австро-Угорщини, але при цьому мешкали в даній місцині щонайменше рік і які сплачували 20 крон сталого податку чи були «адвокатами, нотарами, професорами і учителями в висших і середнах школах, або мають титул доктора»[90]. Зауважу – державних службовців (за винятком професорів та вчителів, чинних військових осіб, священиків, поштових і залізничних урядників, лікарів та аптекарів).

Слід, разом з тим зазначити, що в умовах війни в повітах місцеві комісари часто перевищували свої повноваження щодо роботи суддів, зокрема встановлювали для суддів години праці тощо. Державне секретарство внутрішніх справ реагувало на такі випадки різко і швидко. Аби упередити подібні владні перегини, державний секретар внутрішніх справ *Іван Макух* своїми обіжниками (як, наприклад, від 12 лютого 1919 р.) застерігав усіх державних комісарів, що вони не лише переступають межі своєї компетенції, а й «нарушають в сей спосіб признану в цілім культурнім світі як одну з основ свобідних, правових держав, засаду повної независимости судейської». Відтак, він попереджав представників адміністравної влади, «що на будуче всякий їх крок, який в сім напрямі буде переступленнєм їх компетенції, порушеннєм засади независимости

88 *Лісна І. С.* Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.). – С. 44.

89 Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республики. – 1919. – Вип. 4. – 17 березня. – С. 27–28.

90 ДАЛО. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 28.

судейської, або що гірше понижуванням институції самої, потягне за собою строгу відвічальність в дисциплінарній дорозі»[91].

На підставі вищеназваних законів, Державне секретарство юстиції 20 лютого 1919 р. видало також розпорядження про проведення т. зв. «судових іспитів», які повинні були складати кандидати на суддівські посади (крім вже працюючих суддів)[92]. Отже, для прийняття цих іспитів (після проходження кандидатом стажування) створювались спеціальні комісії на чолі з головами (президентами) окружних судів. Членів цих комісій призначало Державне секретарство юстиції на пропозицію голів комісій. Членами комісій рекомендувалося йменувати професорів правничого (юридичного) факультету з предметів: цивільне право, торговельне і вексельне право, цивільний процес, карне право і карний процес, а також практиків – суддів та адвокатів. Іспитові комісії створювалися при окружних судах. Кожна з них повинна складатися з 5-ти осіб, з яких щонайменше двоє повинні були «належати до судейського стану», а один – до «адвокатського стану». Судові іспити були безкоштовні, членам комісій теж нічого не платилося, крім коштів на відрядження. «Судейський іспит» складався з 2-х частин – усного та письмового. У вказаному вище розпорядженні детально регламентувалося їх проведення, критерії оцінок тощо.

У лютому 1919 р. Державним секретарством юстиції було також розмежовано компетенцію повітових та окружних судів у цивільному судочинстві[93]. Ці суди, вочевидь, повинні були розглядати тільки цивільні справи, позаяк для розгляду кримінальних справ, згідно із законом Української Національної Ради від 11 лютого 1919 р., мали бути створені в повітах трибунали 1-ої інстанції[94]. Суддів цих трибуналів призначало Державне секретарство юстиції, затверджувала Українська Національна Рада або її Виділ. Ними могли бути лише юристи з титулами «радники суду» та «радники Вищого суду». Трибунали 1-ої інстанції діяли у складі: 1) одноособового судді, якщо покарання за вчинене правопорушення не перевищувало 1-го року в'язниці або грошова кара –

91 Там само. – Арк. 129.

92 Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республики. – 1919. – Вип. 3. – 2 березня. – С. 16–18.

93 Там само. – С. 8.

94 Там само. – С. 8–9.

незалежно від розміру; 2) у всіх інших випадках трибунал діяв у складі 3-х суддів. Діяльність суду присяжних, з огляду на воєнний стан, тимчасово (на термін 1-го року) було припинено[95].

Вищою другою інстанцією по цивільних і кримінальних справах, згідно із законом Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р. «Про тимчасове виконування судівництва в цивільних і карних справах в другій і третій інстанціях в часі надзвичайних відносин, спричинених війною», мав бути Вищий суд у Львові, а третьою найвищою інстанцією – Найвищий державний суд[96]. Проте до часу їх створення, «в часі надзвичайних обставин, спричинених війною», функції другої і третьої інстанцій належали спеціально створеним Сенатам: Окремому судовому сенату II-тої інстанції та Окремому судовому сенату III-ої інстанції. Вони, відповідно до розпорядження Державного секретарства юстиції від 8 березня, були створені при окружному суді в Станіславові[97]. Членів і голів Сенатів призначав державний секретар юстиції, затверджувала Українська Національна Рада або її Виділ. Засідання окремих Сенатів проходили один раз на місяць. Розпорядженнями Державного секретарства юстиції від 23 лютого та від 1 березня 1919 р. були врегульовані розміри оплати за судові витрати, судове мито, суми оплат при розгляді цивільних справ, оплата праці покликуваних експертів тощо[98]. У компетентних колах обговорювалася й пропозиція про створення для розгляду дрібних, зокрема, побутових справ, сусідських конфліктів т. зв. «громадських судів» (за зразком колишніх общинних копних судів), але реальних обрисів ця справа не набрала.

Функції звинувачення мала виконувати *Державна прокуратура*. Проте, оскільки прокурорами в Галичині за часів австрійського панування працювали майже виключно поляки, справа створення державної прокуратури затягнулася. Її повинен був очолити генеральний державний прокурор, якого так і не було призначено. Не були призначені прокурори в судових округах і повітах. Таким чином процес створення прокуратури у ЗУНР – ЗО УНР не був доведений до кінця.

95 Там само. – С. 28.
96 Там само. – С. 12–13.
97 Там само. – С. 20–21.
98 Там само. – С. 22–23, 29–30.

Не зазнала будь-яких істотних змін організація і діяльнісгь *адвокатури*[99]. Адвокатам було запропоновано організуватися у Палату адвокатів у Станіславові й вони повинні були скласти письмову обіцянку, що будуть дотримуватися діючих законів і служити зміцненню правопорядку в країні.

Окремим розпорядженням Державного секретарства юстиції (від 1 березня 1919 р.) було створено *нотаріальну службу* Західно-Української Народної Республіки[100]. У §1 цього розпорядження вказувалося, що «закони і розпорядження, на підставі яких у бувшій австрійській державі урядували нотарі, остають аж до їх зміни чи відміни у правовій силі» остільки, оскільки не протирічать Українській державності. «Нотарі повинні скласти присягу на вірність Українській державі і надалі урядувати тільки від її імені. Кожен нотар повинен добре знати українську мову» – говорилося у §7. Отже, нотаріуси не мусили бути обов'язково українцями за національною приналежністю. Очолювала нотаріальну службу Нотаріальна палата, яка організаційно підпорядковувалася Державному секретарству юстиції.

Усім правоохоронним органам (судам, прокуратурі, нотаріату, адвокатурі), згідно розпорядження Державного секретаріату, належало виготовити відповідні вивіски і таблиці українською мовою з гербом (тризубом) посередині. Якщо на цій території проживали «законно признані національні меншості», то написи слід було зробити ще й їхніми мовами. Належало також негайно виготовити відповідні печатки з гербом (з написами українською мовою)[101]. Службові оголошення правоохоронних органів слід було вміщати в урядовій газеті «Республика», яка видавалася у Станіславові.

«Начальною адміністративною владою» над судами, прокуратурою і нотаріатом було Державне секретарство юстиції. Воно ділилося на два основні відділи: особово-управляючий і законодавчий. До першого належало керівництво судами, прокуратурою і нотаріатом, призначення суддів, прокурорів нотаріусів та допоміжного, канцелярського персоналу цих органів. До другого – роз-

99 Там само. – Вип. 4. – 17 березня. – С. 27–28.
100 Там само. – С. 27–29.
101 Там само. – С. 28–29.

робка законодавчих пропозицій для уряду та парламенту, розробка і видання нормативних актів самого Державного секретарства юстиції – розпоряджень, нагляд за відповідністю нормативних актів адміністративно-розпорядчих органів законам парламенту. Під наглядом цього відділу знаходилося видання «Вістника державних законів і розпорядків» – офіційного збірника, де публікувалися всі законодавчі акти парламенту, уряду, окремих секретарств Західно-Української Народної Республіки.

Крім органів цивільної юстиції, зокрема судових і прокурорських, була утворена й *військова юстиція*. 16 листопада 1918 р. було видане розпорядження Державного секретаріату ЗУНР про організацію військового судочинства[102]. Структура військових судів виглядала так: 1) найвищий військовий трибунал; 2) військові обласні суди; 3) окружні військові суди. Відповідно до поділу республіки на три військові області (Львів, Станіславів, Тернопіль) були створені три військові окружні суди як суди першої інстанції. Функції звинувачення в окружних судах виконував судовий офіцер, при обласих судах – військовий прокурор, а при військовому трибуналі – генеральний військовий прокурор або його заступник. Найвищою інстанцією військової юстиції був Верховний військовий суд.

Було утворено також інститут *військової прокуратури*. Вона очолювалася генеральним військовим прокурором, у військових областях були військові прокурори, в округах – військові офіцери. Складна внутрішня ситуація, наявність великого числа ворожих шпигунів і диверсантів, саботаж і відверті терористичні акти цивільного польського населення, збройні виступи проти української влади змусили керівників держави діяти більш твердо. Проте генерального військового прокурора, як і генерального державного прокурора, влада ЗУНР призначити так і не встигла.

Розпорядженням Державного секретаріату від 30 листопада 1918 р. на території ЗУНР було запроваджено при кожній військовій команді *польові суди*, діяльність яких поширювалася на військовослужбовців і цивільних осіб, що вчинили злочини проти безпеки, цілісності держави, її обороноздатності, на транспорті,

102 Вістник Державного Секретаріату Військових Справ (Тернопіль). – 1918. – 1 грудня. – С. 2–3.

зв'язку тощо. Винесені ними смертні вироки вимагали затвердження урядом Республіки.

Розпорядженням Державного секретаріату від 3 грудня 1918 р. при кожній окружній команді було утворено польові суди. Крім окружних польових судів розпорядженням Державного секретарства внутрішніх справ 28 січня 1919 р. були утворені: польовий суд Начальної Команди Галицької Армії і польові суди групи «Північ», групи «Південь», групи «Львів». Голів і членів цих судів призначав державний секретар внутрішніх справ і лише за його дозволом допускалися адвокати до участі в розгляді справ. Нічого не говорилося про оскарження вироків польових судів. Після реорганізації армії було утворено польові суди у I, II, III корпусах та у 12-ти бригадах ГА. Під час переходу Галицької Армії на терени Наддніпрянської України було сформовано військово-польові суди Начальної Команди Галицької Армії, польові суди I, II, III корпусів, польовий суд вишколу Січових стрільців та польовий суд Етапної області ГА.

Для військових суддів був також складений спеціальний текст присяги, яку, вступаючи на службу, приймали також усі військові прокурори і судові службовці[103]. В обітниці, зокрема, зазначалося:

«Присягаю торжерственно Всемогучому Богу і прирікаю на мою честь бути вірним Українській Народній Республіці і повиноватися її законам і розпорядкам. Присягаю сповняти припоручені обов'язки після мойого найліпшого знання і совісти на кождім мені як військовому судді призначенім службовій місці – під час війни і мира, при тім мати все на увазі найвище добро моєї Вітчизни, виконувати закони, розпорядки, поуки і доручення моїх зверхників і залишати всякого рода надужиття моєї власти. Так, Боже, мені допоможи. Амінь"[104].

Для розв'язання питань *економічного будівництва* в повітах були утворені *«технічні уряди»*, які підлягали Державному секретарству публічних робіт і безпосередньо займалися усіма питаннями економічного будівництва. У своїй

103 Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – С. 192.

104 Вістник Державного Секретаріяту Військових Справ. – 1919. – Ч. 6. – 15 лютого. – С. 7.

роботі вони керувалися Тимчасовою інструкцією для урядів технічних Державного секретаріату публічних робіт від 12 лютого 1919 року[105]. При них діяли так звані «будівельні експозитури»[106]. Секретарство також взяло у своє управління всі державні ліси. Заготівля лісу на будову йшла під чітким контролем, за спеціальними дозволами. Йому також підлягали «гірничі уряди по цілій області, управи державних салін, державна рафінерія нафти, [...] до нього належав також нагляд над приватними гірничими підприємствами, як вугля, копальнями нафти і т. п., [...] він наглядав над правильним їх функціонуванням»[107]. На колишні державні підприємства були відряджені для керівництва та організації їх функціонування українські державні урядовці. Приватні підприємства перебували лише під контролем держави. У Дрогобичі було утворено спеціальний «нафтовий комісаріат», який мав встановити суворий контроль над виробництвом і випуском нафти.

За вирішення *харчової проблеми* безпосередньо відповідав Державний харчовий уряд, прирівнений в правах до Державного секретарства. Очолював його *Степан Федак*. Після реорганізації у січні 1919 р. Харчовий уряд увійшов як окремий відділ до складу Державного секретарства внутрішніх справ. У повітах йому підлягали повітові Харчові управи, створені за вказівкою УНРади вже у перші дні взяття влади[108].

Продовольчими питаннями безпосередньо займалися дві організації – *Харчовий союз* у Станіславові (як орган Державного секретаріату ЗО УНР) та *Управління Головноуповноваженого по харчуванню Галичини і Буковини* (як орган Міністерства народного господарства УНР). Утім, у зв'язку зі складним становищем харчування в Галичині (особливо в прикарпатських повітах), на спільній Харчовій нараді, яка відбулася 3–4 січня 1919 р., було вирішено, що Державний Харчовий союз для

105 ДАЛО. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 35.

106 *Чубатий М.* Державний лад на Західній области Української Народної Республіки. – С.39.

107 Там само.

108 ДАЛО. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 101.

спільної праці вливається в Управління Головноуповноваженого по харчуванню Галичини і Буковини і перестає існувати як такий. Відтоді Управління мало вести свою діяльність у порозумінні з Державним секретаріатом ЗО УНР. При Управлінні періодично скликалася *Харчова Рада*, «яка розглядає всі питання по харчуванню области [Західної області УНР] і виносить постанови, які стають обв'язковими після оголошення їх Головноуповноваженим за згодою Державного Секретаріяту»[109]. До складу Харчової Ради входили: по одному представникові від Управління Головноуповноваженого, відділу Національної Ради, Державного секретаріату, Головної інтендатури та міського самоврядування, а також по три – від центральної ради Товариства «Сільський господар» і Союзу споживчої кооперації.

Управлінню головноуповноваженого підпорядковувалися всі харчові уряди, повітові харчові ради, харчові комісії, комітети та інші харчові установи ЗО УНР. По усій Галичині утворювалися повітові, сільські, містечкові й міські *Харчові управи*, яким передавалися всі справи, майно і кошти попередніх органів харчування. З метою їхнього оперативного установлення було вироблено спеціальну «Інструкцію до створення і діяльности повітових, сільських, містечкових і мійських Харчових Управ». Так, наприклад, повітова Харчова управа складалася з представників: по одному від Повітової Національної Ради, повітового комісара, гарнізону; по два – від споживчої кооперації; і по три – від повітової філії Товариства «Сільський господар». Управа обирала собі голову, який був безпосереднім виконавцем розпоряджень Управління Головноуповноваженого і постанов своєї Управи, а також керував канцелярським апаратом Управи й утримувався за державний кошт[110]. Для міської бідноти, дітей та людей похилого віку відкривалися дешеві або безкоштовні їдальні. Було уведено два дієтичні (безм'ясні) дні на тиждень, заборонено питлювати збіжжя, випікати печиво. Було заборонено вивіз продовольства за межі держави. Сільській і міській бідноті було виділено грошову допомогу – 10 млн гривень. Значну продовольчу (зерно, цукор тощо) і грошову (5 млн гривень для закупівлі картоплі) допомогу

109 Там само. – Арк. 100.

110 Там само. – Арк. 101.

надав уряд УНР. З деякими державами (Чехо-Словаччиною, Австрією) уряд ЗО УНР уклав торговельні угоди, які, однак, не встигли реалізуватися.

Налагодженням *залізничного транспорту* займалася Залізнична дирекція, а у повітах і містах – «начальні уряди залізничних шляхів». Важлива роль приділялася органам охорони правопорядку на транспорті. У березні 1919 р. до структури органів безпеки на транспорті входили: Державний секретаріат військових справ УНР; Залізно-Дорожна Військова Управа; Залізно-Дорожна жандармерія і Лінійні осередки Залізно-Дорожної жандармерії[111]. Для виховання нового персоналу Секретаріат подбав про залізнично-технічні курси. Діяли курси практикантів урядників руху.

Із найбільшими труднощами зіткнулися *Державні секретаріати фінансів й торгівлі та промислу*. Державному секретаріатові фінансів були підпорядковані митні управління, скарбова сторожа, уряди мір та ваги. Обом секретаріатам не вистачало спеціалістів. Прибутки державної скарбниці залишалися мінімальними. Через повне зубожіння населення надходження від податків були незначними. З великими зусиллями уряд вишуковував кілька сотень тисяч крон, щоби виплатити «добове» фронтовикам. Державні секретарі отримували зарплатню, та й то невелику, лише з січня 1919 р. Зарплатня державних службовців була дуже низькою, проте ніхто з них не залишав свого робочого місця, усвідомлюючи, що працює для власної держави. 20 лютого 1919 р. у Тернополі було випущено грошові бони номіналом по 20 гривень. Ці грошові сурогати перебували в обігу нарівні з австро-угорськими коронами.

Переймалися власті ЗУНР і питаннями *охорони здоров'я населення*. Ще в грудні 1918 р. усім повітовим комісарам було наказано призначити повітових санітарних лікарів, створити санітарні

111 *Сідак В. С., Степанков В. С.* З історії Української розвідки та контррозвідки (нариси). – К.: Вид-во ін-ту СБУ, 1994. – С. 195.

комісії, вжити заходів до відкриття лікарень, поліклінік, аптек. Це, в міру можливостей, і було зроблено. Керував організацією і діяльністю медичної служби санітарний відділ Державного секретарства внутрішніх справ, який очолював лікар *Іван Куровець*. Була збільшена оплата праці всіх медичних працівників, їм видавались продовольчі пайки[112].

Відновлено, хоч теж з великими труднощами, роботу *пошти, телеграфу, телефону*. На телеграфі було запроваджено українську мову та абетку. У Станіславові утворено Дирекцію пошт і телеграфу[113]. У березні були прийняті Закони «Про заборону продажу, здачі в аренду і закладу великих посілостей (табулярних)» та «Про заборону конфіскації майна під час війни»[114], у квітні – розпорядження Державного секретаріату «Про створення західноукраїнського товарообмінного бюро» (біржі). Був розроблений і затверджений Статут цього бюро та інше[115].

13 лютого 1919 р. УНРада прийняла Закон *«Про удержавлення українських шкіл»*, а 14 лютого – Закон «Про удержавлення українських приватних гімназій і жіночих семінарій», згідно з якими всі школи – громадські (початкові), середні, гімназії, реальні, рільничі та інші оголошувалися державними, а вчителі – державними службовцями. Мовою викладання і навчання стала українська[116]. Вчителі народних шкіл українською владою також були оголошені державними службовцями, їм почала видаватися заробітня платня (до цього часу їх утримувала сама громада). Розпорядженням Державного секретаріату від 16 лютого усім вчителям було підвищено заробітню платню[117].

Внутрішньою *державною мовою була українська*, але національні меншини могли вільно користуватися своїми мовами, видавати газети і літературу, мати свої школи, церкви тощо. 15 лютого 1919 р. УНРада ухвалила Закон «Про уживання української

112 *Тищик Б. Й, Вівчаренко О. А.* Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – С. 81.

113 *Чубатий М.* Державний лад на Західній области Української Народної Республіки. – С. 32.

114 ЦДІА у м. Львові. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арк. 21.

115 Там само. – Арк. 61–64.

116 *Чубатий М.* Державний лад на Західній области Української Народної Республіки. – С. 35.

117 *Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А.* Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – С. 82.

мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств у Західній Області Української Народної Республіки»[118]. Встановлювалося, що *державною мовою ЗО УНР є мова українська*. Цієї мови, зазначається в Законі, «вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванні всі власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства»[119]. У §3 Закону чітко зафіксовано, що «законно признаним національним меншостям полишає ся свободу уживаня як усно, так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публичними інституціями і державними підприємствами»[120].

Як бачимо, *національним меншинам держави гарантувалося* право не тільки мати свої школи, бібліотеки, видавати періодичні видання тощо (усе це було занотовано в Тимчасовому Основному Законі ЗУНР і в низці інших правових документів, про які йшлося вище), але й вільно користуватися рідними мовами у повсякденному та державному житті, в офіційних зносинах з владою різних рівнів. Залишалося чинним і рішення Державного секретаріату від 10 листопада, що всі закони, урядові акти та інші правові документи, які мають загальнодержавне значення, слід публікувати чотирма мовами – українською, польською, єврейською та німецькою[121].

У березні 1919 р. Державне секретарство внутрішніх справ видало Розпорядження для урядників в державній адміністраційній службі[122]. У ньому вказувалося, що до *служби в державних органах* можуть бути допущені тільки громадяни Української Народної Республіки «бездоганного поведення, що володіють українською мовою в слові і письмі, і не переступили сорокового року життя»[123]. Щоправда, ця остання вимога не стосувалася тих службовців, які вже працювали. Не могли бути службовцями

118 ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 10 зв.; Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республики. – 1919. – Вип. 3. – 2 березня. – С. 12.

119 ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 10 зв.; Діло. – 1918. – 11 листопада.

120 Там само.

121 Там само.

122 Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республики. – 1919. – Вип. 7. – 26 березня. – С. 46.

123 Там само.

державного апарату особи, засуджені за кримінальні злочини проступки проти публічного порядку, моралі чи користолюбство; особи недієздатні; неоплатні боржники, проти яких порушена судова справа; особи, що своєю поведінкою «викликають публічне згіршення». Поміж начальником і підлеглим на державній службі не могло бути «спорідення, ані посвоячення по лінії прямій, а по лінії бічній до другого степеня»[124].

Усі прийняті на державну службу особи повинні були після однорічного стажування скласти перед відповідною комісією спеціальний іспит – письмовий і усний: щодо знання законодавства, вміння ним користуватися, вміння складати відповідні документи, знання своїх повноважень і обов'язків тощо. Кандидат, який двічі не здав таких іспитів, «має бути зі служби звільнений»[125]. Навіть канцелярські працівники повинні були задовольняти певним вимогам: «знати признані в державі мови; поправно читати і писати; знати канцелярійну маніпуляцію»[126]. У зв'язку зі зростанням цін на товари першої необхідності і продовольство, усім державним службовцям, в тому числі і вчителям, а також пенсіонерам, вдовам і сиротам, декілька разів виплачувалась так звана «одноразова надзвичайна допомога»[127].

В ЗО УНР була практика *переходу з літнього на зимовий час* і навпаки. Перехід на літнево-зимові години було запроваджено 6 квітня 1919 р. «в Українській Армії і на всій укр[аїнській] території», але вступав в дію він з 13 квітня 1919 р[128]. На літній час мали переходити кожного 13 квітня о 2-й годині ночі, а на зимовий – кожного 14 вересня о 3-й годині ночі.

8 квітня 1919 р. УНРада ухвалила *Закон «Про право горожаньства [громадянства] на Західній Области Української Народної Республики»*[129]. Згідно з цим Законом кожна особа, яка у день його проголошення мала право приналежності до однієї з громад краю, вважалася громадянином Української Народної

124 Там само.

125 Там само.

126 Там само. – С. 47.

127 Там само. – Вип. 3. – 2 березня. – С. 31–33.

128 ДАЛО. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 44.

129 Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республики. – 1919. – Вип. 10. – 5 травня. – С. 69–70.

Республіки. Ті, хто бажав стати громадянами ЗО УНР, повинні були до 20 травня 1919 року подати відповідну заяву. Якщо вони цього не робили, то вважалися чужинцями і за бажанням могли виїхати за кордон. Заява про набуття громадянства, крім недієздатних осіб, подавалася за місцем проживання на ім'я державного повітового комісара. Письмове звернення батька, чоловіка автоматично поширювалося на неповнолітніх дітей та дружину. Іноземці та особи без громадянства набували статус громадянина після 5-ти років постійного проживання на території Республіки. Рішення про надання громадянства приймалося державним секретарем внутрішніх справ. Оскаржити таке рішення можна було до Виділу УНРади. В окремому параграфі Закону вказувалося, що громадяни Придніпрянської України – УНР – є повноправними громадянами ЗО УНР.

Закон встановлював *вимоги до державних службовців*. Ними могли бути тільки громадяни України «бездоганної поведінки», які володіють українською мовою і мовою хоч би однієї з національних меншин, мають бути віком до 40 років. Не мали права займати службові посади особи, які притягалися до кримінальної відповідальності, вчинили моральні та протиправні поступки, «користолюбні» особи, неоплатні боржники. Особи, які приймалися на державну службу, мали пройти однорічне стажування, скласти усний і письмовий іспити із законодавства, показати вміння діловодства, знання своїх прав та обов'язків.

10 квітня 1919 р. Державний секретаріат видав розпорядження, яким уточнював деякі положення вказаного Закону. Так, службовці, які до цього не склали службової присяги, повинні були з одержанням громадянства скласти присягу вірності ЗО УНР у державному повітовому комісаріаті. Проте змусити їх до складання такої присяги ніхто не міг. Повітові комісаріати лише виготовляли списки службовців, які відмовилися від присяги і надсилали їх до уряду. У розпорядженні також вказувалися документи, які слід було підготувати (крім заяви) для отримання громадянства[130].

Для вирішення *земельної проблеми* Українська Національна Рада створила спеціальну комісію на чолі з Л. Бачинським.

130 Там само. – С. 70.

14 квітня 1919 р. було прийнято *Земельний закон для ЗО УНР*, що визначав основи земельної реформи і проголошував скасування великої земельної власності та наділення землею безземельних і малоземельних селян на правах власності[131]. Переведення в дію Закону мала здійснювати Обласна земельна комісія (Л. Бачинський, С. Вітик, С. Данилович, М. Загульський, Т. Кормош, М. Королюк, С. Матковський, К. Трильовський, С. Юрик).

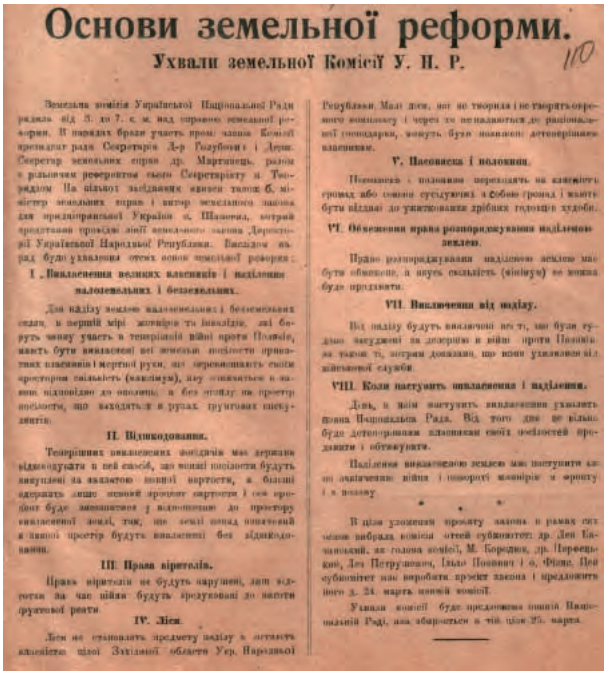

Основи земельної реформи.

Ухвали земельної Комісії У. Н. Р.

110

Земельна комісія Української Національної Ради радила від 3. до 7. с. м. над справою земельної реформи. В нарадах брали участь представники Комісії президент ради Секретарія Д-р Голубович і Держ. Секретар земельних справ др. Мартинець, разом з рільничим референтом цього Секретаріяту п. Тисовським. На підлозі засідання взяли також б. міністер земельних справ і автор земельного закону для придніпрянської України п. Шаповал, котрий представив проєкційні лінії земельного закону Директорії Української Народньої Республіки. Наслідком нарад було ухвалення отсих основ земельної реформи:

I. Виключення великих власників і наділення малоземельних і безземельних.

Для надїлу землею малоземельних і безземельних селян, в першій мірі жовнірів та інвалідів, які беруть чинну участь в теперішній війні проти Польщі, мають бути виключені всі земельні посілости приватних власників і мертвої руки, що перевищують свою простором спільність (максімум), яку означається в кожнім відповідно до околиць, а без огляду на простір посілости, що находять в руках грунтових спекулянтів.

II. Відшкодовання.

Теперішніх виключених посілостей має держава відшкодувати в той спосіб, що нові посілости будуть виключені за вказаною новою вартістю, а більші одержать лише певний процент вартости і сей процент буде зменшений у відношенню до простору виключеної землі, так, що землі понад означений в якімсь просторі будуть виключені без відшкодовання.

III. Права віротелів.

Права віротелів не будуть порушені, лиш відстоїв за час війни будуть зрозумово не платити фруктової ренти.

IV. Ліси.

Ліси не становлять предмету надїлу а остануть власністю цілої Західньої области Укр. Народньої Республіки. Малі ліси, що не творили і не творять окремого комплексу і через те не надаються до раціональної господарки, можуть бути поділені дотеперішніми власниками.

V. Пасовиска і полонини.

Пасовиска і полонини переходять на власність громад або окремих сусідських з собою громад і мають бути віддані до уживання дрібних голоцих худоби.

VI. Обмеження права розпоряджування наділеною землею.

Право розпоряджування наділеною землею має бути обмежене, а иначе скількість (кількість) не можна буде продавати.

VII. Виключення від надїлу.

Від надїлу будуть виключені ті, що були судово засуджені за дезерцію в війні проти Польщі за таке те, котрим доказано, що вони ухилялися від військової служби.

VIII. Коли наступить виключення і наділення.

День, в якім наступить виключення уявлять права Національна Рада. Від того дня не більше буде дотеперішніми власниками своїх посілостей продавати і обтяжувати.

Наділення виключеною землею має наступити як можливе: війна і повороті жовнірів з фронту і з полону.

* * *

В цілю уложення проєкту закону в рамах сих основ вибрала комісія отсей субкомітет: др. Дем Бакановий, як голова комісії, М. Кордюк, др. Пересєцький, Дем Петрушевич, Ілько Поповичі і о. Фіщак. Цей субкомітет має виробити проєкт закона і предложити його з. 24. марта новій комісії.

Уявлам комісії буде предложена новій Національній Раді, яка збереться в тій цілі 25. марта.

Загалом земельну реформу в ЗО УНР визначали Закони УНРади «Про вивласнення великих табулярних посілостей»[132], «Про земельну реформу» та низка розпоряджень Державного секретаріату і Державного секретарства земельних справ. Прийнятий Закон «Про земельну реформу» мав компромісний характер: конфісковувалися землі великих землевласників, власників, які зі зброєю в руках воювали проти Української держави та землі, які перебували у державній власності Австро-Угорської монархії.

131 ДАЛО. – Ф. 1259. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 110.

132 ЦДІА у м. Львові. – Ф 581. – Оп.1. – Спр. 96. – Арк. 26–27.

Землею наділялись у першу чергу військовослужбовці української армії та безземельні і малоземельні селяни. Земельний закон ЗО УНР значно відрізнявся від земельних законів Центральної Ради та Директорії УНР, за якими було конфісковано і передано у власність усі поміщицькі та церковні землі без викупу. Закон ЗО УНР передбачав конфіскацію поміщицьких, монастирських і церковних земель та земель інших великих землевласників понад встановлений максимум. Ці землі переходили до земельного фонду держави, з якого після війни мали отримати наділи малоземельні та безземельні селяни, військовослужбовці-інваліди тощо. Поза встановлення земельного максимуму, процедура конфіскації та наділення землею відкладалася до скликання Сойму. Проте сільська біднота розпочала самочинно захоплювати поміщицьку землю. Законом передбачалося покарання за порушення процесу проведення земельної реформи. Так, місцевій владі надавалося право ув'язнювати на 6 місяців, а також додатково штрафувати на суму до 10 тисяч крон за «самовільне захоплення землі», розподіл націоналізованих Законом будинків, інвентарю тощо.

15 квітня 1919 р. УНРада прийняла Закони «Про скликання Сойму ЗО УНР» та «Про вибори (виборчу ординацію) до Сойму ЗО УНР». Законом визначалося *загальне, без різниці статі, рівне, безпосереднє, таємне і пропорційне виборче право для усіх громадян держави*, яким виповнилося 20 років. Послом до Сойму міг бути обраний кожен з 28-річного віку. Обраний би в червні 1919 р. однопалатний Сойм мав складатися з: 226 послів: 160 українців (70,8% від загального числа), 33 поляків (14,6%), 27 євреїв (11,9%) та 6 німців (2,7%). Для кожної національної меншини були намічені окремі виборчі округи (15 – українських, 5 – польських, 5 – єврейських, 1 – німецький). Такий демократичній механізм забезпечення прав національних меншин при виборах до законодавчих органів не застосовувався у світовій практиці ні у той час, ані сьогодні.

Позбавлялися виборчого права: 1) особи душевнохворі; 2) особи, засуджені судами за вчинення кримінальних злочинів й, зокрема, за крадіжку, обман, звідництво та ряд інших (в законі перераховуються різні нормативні акти, засудження за якими вело до позбавлення виборчого права); 3) особи, які вже раніше

були суджені за злочини та проступки проти виборчої свободи по виборах законодавчих органів ЗО УНР; 4) особи, які більше двох разів протягом останніх двох років були засуджені за пияцтво.

Для виборів до Сойму утворювалися виборчі округи, які ділилися на виборчі дільниці, що співпадали з громадою. Великі громади (більше двох тисяч населення) ділилися за потреби на декілька виборчих дільниць. Проведення виборів доручалося виборчим комісіям, склад яких, порядок утворення і діяльність докладно врегульовувалися у Законі. Партії, що хотіли брати участь у виборах, подавали до окружних виборчих комісій «кандидатські списки», які повинні бути власноручно підписані не менш як 100 виборцями (§16). Реєстрували кандидатів у посли Сойму окружні виборчі комісії, перевіряючи, чи кандидати «мають право виборності», тобто право бути обраним (вік, відсутність судимості за вказані вище злочини і порушення тощо)[133]. Рішення окружних комісій можна було оскаржити у Головній виборчій комісії, рішення якої вважалося остаточним (§18).

Далі у Законі детально регламентувалися порядок висунення та реєстрації кандидатів у посли (депутати), порядок складання виборчих списків, порядок проведення самих виборів, підрахунку голосів, оформлення відповідної документації. Зазначу також, що при дільничних і окружних виборчих комісіях запроваджувався інститут т. зв. «мужів довір'я» – представників громадськості, партій тощо. Вони могли бути присутніми на виборчих дільницях під час виборів, при підрахунку голосів, підписували разом з членами виборчих комісій усі документи. Вибраний таким способом Сойм мав бути скликаний через два тижні після виборів, у червні 1919 р.[134] Після обрання нового Сойму УНРада мала самоліквідуватися. Проте події українсько-польської війни 1918–1919 рр. не дозволили провести вибори на терені ЗО УНР.

Війна з Польщею посилила значення у державному житті ЗУНР–ЗО УНР військово-адміністративної вертикалі. У функції *Державного секретарства військових справ* входило забезпечення армії підготовленими військовослужбовцями і матеріальними

133 Там само. – Арк.16.

134 Там само. – Арк.15.

засобами, озброєнням та боєприпасами. 13 листопада 1918 р. розпорядженням Державного секретарства військових справ було затверджено організаційно-штатну структуру Збройних сил ЗУНР. Вона базувалася на загальному військовому обов'язку і територіальному принципі комплектування. На основі цього розпорядження територія держави була поділена на 3 військові області: «А» – Львів, «Б» – Тернопіль, «В» – Станіславів та 12 військових округів.

Після призначення на посаду командувача Галицькою Армією генерала М. Омеляновича-Павленка та начальника штабу Є. Мишковського, було розроблено організаційну структуру армії шляхом її поділу на корпуси та бригади. У складі ГА були такі роди та види військ: піхота, кіннота, артилерія, авіація, військово-судові органи, ветеринарна служба, інтендатура та частини технічного забезпечення.

На місцях Державному секретарству військових справ підпорядковувались окружні та повітові військові команди, правове становище яких було визначено розпорядженням Державного секретарства військових справ від 3 грудня 1918 р. Начальна Команда Галицької Армії виконувала функції Генерального штабу, який безпосередньо керував військовими операціями та здійснював управління військовими структурами на фронті та у запіллі.

Рішенням УНРади від 13 листопада 1918 р. та розпорядженням Державного секретарства військових справ від 5 грудня 1918 р. було визначено матеріальне забезпечення військовослужбовців Галицької Армії та членів їх сімей[135]. Також було прийнято розпорядження щодо матеріального забезпечення цивільних працівників, які входили до штату військового відомства. У зв'язку з інфляційними процесами у дане розпорядження неодноразово вносилися зміни. На правовій основі в ЗУНР здійснювалася й мобілізація до армії. Розпорядженням від 27 березня 1919 р. було визначено порядок призову на військову службу та відстрочку від військової служби, яке було доповнено рядом інших розпоря-

135 Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1918– 14 грудня.

джень[136]. Під час Чортківської офензиви (наступу) у червні 1919 р., коли армія досягла значних успіхів і тільки відсутність зброї та боєприпасів не дали змоги розвинути успіх, було проведено часткову реорганізацію армії та тилових служб. Створено запілля, команду Етапу Армії та прийнято рішення про утворення двох нових корпусів.

Усі вояки Галицької Армії складали військову присягу, якою давали обітницю:

«Присягаємо торжественно Всемогучому Богу повинуватися, вірно і слухняно Західно-Українській Народній Республіці, Її Верховній Владі, Її Правительству, Її Армії, як також всім Її отаманам та всьому Її Начальству, їх поважати і захищати, їх прикази і припорученння у всякій службі виконувати, проти всякого ворога, хто-небудь ним був би і де тільки воля Її Верховної Влади вимагатиме, на водах, на сушах, у воздусі, в день і в ночі, у боях, наступах, сутичках і всякого рода підприємствах, словом на кождому місці, в кожду пору, в кождім случаю хоробро і мужно боротися, наших військ, прапорів і оружя в ніякому случаю не покидати, з ворогом ніколи в найменші порозуміння не входити, завсігди так вестися як сього воєні закони вимагають, та як чесним воїнам лицює і в сей спосіб в чести жити і умирати – Так нам, Боже, допоможи – Амінь.

Затверджено постановою Української Національної Ради, Львів, дня 13, падолиста 1918»[137].

9 червня 1919 р. у Заліщиках, перед переходом апарату влади ЗО УНР та ГА за р. Збруч, Президія Виділу УНРади і Рада державних секретарів спільною постановою передали свої конституційні повноваження *уповновласненому диктаторові Євгенові Петрушевичу*, надавши йому право виконувати всю військову і цивільну владу до моменту відкликання. Отже з червня 1919 р. Є. Петрушевич став диктатором ЗО УНР. Сам диктатор з цього приводу писав про форму здійснення ним державного керівництва так: «З того часу виконував я перейняту згаданим Актом владу в своїм імені. А коли за бігом воєнних подій зорганізований первісно державний центральний апарат урядовий перестав на ділі бути

136 Република. – 1919. – 4 квітня.

137 Вістник Державного Секретаріяту Військових Справ. – 1918. – 1 грудня.

чинним і існувати в своїм складі, полагоджував я справи державні при помочі принагідно і відповідно до потреб хвилі складеного урядового апарату, заступаючись у вирішуванні деяких поодиноких діл чи то справ цілих поодиноких областей адміністрації повновласниками, заіменованими будь-ще виділом Національної Ради чи Державним Секретаріатом будь назначуваними мною, які, однак, не мали постійного круга компетенції»[138].

За весь *період існування Української Національної Ради* збиралося три її склади.

- Два склади у Львівський період (18 жовтня – 21 листопада 1918 р.):
  - 1. Збори Конституанти у Львові 18–19 жовтня 1918 р. – 71 присутній діяч;
  - 2. Склад делегацій УНРади у жовтні–листопаді 1918 р: а) Віденська делегація – 8 осіб; б) розширена Буковинська делегація («Український Краєвий Комітет Буковини») – 45 діячів; в) Галицька (Львівська) делегація, доповнена 2 листопада 1918 р. представниками УСДП і 12 листопада 1918 р. делегатами від партій та війська – 29 осіб.
- Третій склад у Станиславівський період (2 січня – кінець травня 1919 р.): склад, доповнений 59 делегатами від повітів та міст Галичини (всього – 123 депутати)[139].

Число депутатів, які брали участь у засіданнях делегацій та скликань УНРади не відповідало їх номінальній кількості.

За професіями УНРаду (згідно з відомостями про 187 осіб) складали: правники – 55 діячів, педагоги – 43, селяни – 27, духовенство – 24, урядовці – 9, журналісти – 7, залізничники – 6, інженери – 4, студенти – 4, лікарі – 2, по одному – кадровий військовий, землевласник, ремісник, посадник містечка, науковець та письменник. Низка відомостей свідчить, що селянські діячі були принаймні середнього достатку. Абсолютну більшість УНРади складали чоловіки. Жінки (два педагоги) входили до складу лише

138 ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 1–3 зв.

139 *Павлишин О. Й.* Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР–ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.) // Автореферат дис. на здобуття наук. ст. канд. іст. наук. – Лв., 2001. – С. 11.

Буковинської делегації. Найбільше депутатів мали вік від 30 до 50 років. У Буковинській делегації було менше депутатів старшої вікової групи. 78% депутатів мали принаймні середню освіту, 42% – вищу. 52 особи мали докторський ступінь (35 – у галузі права, 10 – філософії, 4 – теології, 3 – медицини).

За соціальним походженням (встановлено для 124 осіб) 45 депутатів були вихідцями зі священицьких родин; 37 – з селян, 17 – з родин педагогів, 6 – з урядників, по 5 – з міщан-власників та ремісників, 3 – з поміщиків, з міщан-рільників, по 2 особи – з робітників та правників. У складі УНРади були близькі і дальші родичі. Більшість депутатів були забезпечені матеріально, високим був рівень їхньої територіальної мобільності.

З відомих 165 діячів, партійна приналежність поділялася так: до УНДП належало 95 осіб, до УРП – 35, до УСДП – 24, до ХСП – 7, до УНП – 4. Кількісна перевага УНДП зафіксована у всіх делегаціях та скликаннях. Третина діячів УНРади – колишні депутати представницьких органів Австро-Угорської імперії. Склад Буковинської делегації (дані про 42 особи) виглядав так: 18 – педагоги (з них 10 – вчителі народних щкіл), 10 – правники, 3 – селяни, 3 – урядники, 2 – священики, 2 – залізничники, а також: поміщик, посадник, журналіст та інженер. 9 буковинських делегатів були вихідцями з Галичини[140].

З весни–літа 1919 р. військове становище на польсько-українському фронті кардинально змінилося. У квітні до Польщі

140 Там само. – С. 13.

з Франції прибула добре озброєна армія генерала Ю. Галлера. Вона була призначена Антантою винятково для війни проти більшовиків, проте замість того польський уряд вислав її проти Галицької Армії. 15 травня 1919 р. розпочався польський наступ на українському фронті. Цей наступ польський уряд пояснив Найвищій Раді Мирової конференції як відповідь на наступ українських військ, якого в дійсності не було. 25 червня 1919 р. Верховна воєнна рада Антанти з метою «забезпечити мирне населення і майно Східної Галичини від більшовицьких банд» прийняла рішення уповноважити збройні сили Польської Республіки зайняти усю Галичину. Державний секретар США Р. Лансінг мотивував це тим, що українське населення краю на 60% неписемне, тож не здатне до державотворення, а тому спершу повинне «дозріти до автономії» у складі Польщі.

Хвиля протестних зборів і віч, що відбулися по усій Східній Галичині та протести делегацій ЗО УНР і УНР у Парижі не вплинули на позицію Антанти. Тим часом сили армії Галлера були спрямовані на Самбір та Луцьк. Перед переважаючими і добре озброєними Антантою силами поляків Галицька Армія змушена була відступити. Польську офензиву з півдня підтримала Румунія, яка висунула ультиматум про передачу їй південно-східної карпатської смуги землі. Водночас румунські війська силоміць зайняли частину галицького Підкарпаття. Спроби ГА зупинити наступ агресорів в райні Золотої Липи не мали успіху. Українські війська відступили в трикутник: Збруч – Дністер – залізниця з Гусятина до Чорткова – Заліщики.

8 липня 1919 р. до Борщова, де тоді перебував диктатор ЗО УНР Є. Петрушевич, прибув головний отаман УНР С. Петлюра. На цій зустрічі, враховуючи складність ситуації, було прийнято рішення про перехід ГА та уряду ЗО УНР в район Кам'янця-Подільського. 16–18 липня 1919 р. основна частина ГА, державні органи, установи та організації ЗО УНР і тисячі біженців перейшли через р. Збруч на територію УНР, а менша частина військ ГА була інтернована чехами і румунами.

Протягом 1919 р., окрім вищезгаданих законів і розпоряджень, слід також відмітити закони та розпорядження, які також впливали на перебіг організації державної служби в ЗУНР

– ЗО УНР, або ж мали суттєве значення в процесі національного державотворення в Західній Україні, а саме:

- Закони: «Про добове членів Української Національної Ради» (від 10 лютого 1919 р.), «Про розмежування компетенції повітових та окружних суддів в цивільних справах» (від 11 лютого 1919 р.), «Про полегшу при іспитах учителів середніх шкіл» (від 14 лютого 1919 р.), «Знесення конфіскати майна під час війни» (від 10 березня 1919 р.), «Про позбування і обтяжування більших посілостей», «Про вивласнення великих табулярних посілостей» (від 18 березня 1919 р.), «Про заборону чинностей, які мають на цілі ударемнення виконання земельного закону» (від 15 квітня 1919 р.), Закон диктатора «Про відслужинину» (від 15 серпня 1919 р.);
- Розпорядження: «Воєнні чинитьби осіб, необов'язкових до військової служби» (Державного секретарства військових справ та Державного секретарства внутрішніх справ від 26 січня 1919 р.), «В справі охорони наємців» (Державного секретарства судівництва та Державного секретарства публічних робіт від 1 лютого 1919 р.), «В справі примусового заряду підприємств і маєтків» (Державного секретаріату від 11 лютого 1919 р.), «В справі перепусток і паспортів до подорожі цивільних осіб» (Державних секретарств внутрішніх справ, військових справ та закордонних справ від 16 лютого 1919 р.), «Приналежний комендант жандармерії і його судовий референт» (Державного секретаріату від 17 лютого 1919 р.), «Про спосіб складання стемпелевих та безпосередних належитостей» (від 23 лютого 1919 р.), «Про продовження реченців передавнення» (від 20 березня 1919 р.), «Про засуди смерти» та «Пояснення до розпорядку про доразові суди над цивільними» (Державного секретаріату від 1 квітня 1919 р.), «В справі підвищення поборів жандармів і мужви без рангів при державній жандармерії» (4 квітня 1919 р.), «Про поборування хабарництва» та «В справі вирішення жидівських автономних прав в ЗО УНР» (Державного секретарства внутрішніх справ від 22 квітня 1919 р.), «В справі заведення постійної кур'єрської служби при Державнім Секретаріаті» (від 24 грудня 1919 р.), розпорядження диктатора ЗО УНР «Про заборону самовільного друкування без цензури» (від 26 червня 1919 р.) та інші.

Закони ЗУНР – ЗО УНР, як правило, містили такі елементи: назва виду акту – закон; дата прийняття; найменування закону, що відображає предмет його регулювання і є досить лаконічним; назва органу, який його «постановив» – Українська Національна Рада; поділ закону на частини – параграфи, артикули (за необхідності вони поділялися на пункти), які мали наскрізну нумерацію; здебільшого (але не завжди) передбачалися наслідки недотримання нормативних приписів; підписи відповідних посадових осіб, які виступали «за Виділ Української Національної Ради».

Є. Петрушевич з урядовцями та військовиками ЗО УНР у Кам'янці-Подільському (1919 р.)

На практиці існувала також, порівняно з правовими актами УНР періоду Директорії, досить чітка відмінність між законами і підзаконними актами. Як правило, підзаконні нормативні акти видавалися на основі та на виконання законів – як ЗУНР, так і тих, які діяли до часу її проголошення. Закони офіційно публікувалися українською мовою. На відміну від УНР періоду Директорії, практично не використовувалися такі засоби законодавчої техніки, як примітки до статей та норми-дефініції. Закони приймалися

постійні й тимчасові. Тимчасовий характер закону можна можна було встановити як із його назви, так і зі змісту.

Західно-Українська Народна Республіка проіснувала від 1 листопада 1918 р. по 22 січня 1919 р. як незалежна держава й від 22 січня по 20 грудня 1919 р. як конфедеративна Західна область УНР (ЗО УНР). Відновлення державності було проголошено 19 жовтня 1918 р. Українською Національною Радою. Фактично ж державність було встановлено після розвалу Австро-Угорської імперії й внаслідок силового захоплення влади у столичному місті Львові Українською Генеральною командою на чолі з Д. Вітовським 1 листопада 1918 року. Першопочатково було проголошено Українську Державу, назву ж – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) було визначено на засіданні Української Національної Ради 9 листопада 1918 р. До складу ЗУНР, окрім Східної Галичини й Західної Волині, входили Північна Буковина і Закарпаття.

Конституцією в ЗУНР закріплювалося верховенство і суверенітет народу в державі, який здійснює їх через свої представницькі органи, обрані на підставі загального, рівного, прямого, виборчого права при таємному голосуванні, за пропорційною системою. Виборчим правом наділялися усі громадяни держави, без різниці національності чи статі. Найвищим органом влади мали стати Установчі збори ЗУНР (Сойм), а до їх обрання уся повнота законодавчої влади належала Українській Національній Раді, виконавчої – Державному секретаріатові. За соціальною ознакою у парламенті ЗУНР переважали середні й заможні селяни, світська інтелігенція та духовенство. Місцеве самоврядування здійснювалося через представницькі органи – повітові УНРади[141].

ЗУНР як самостійна держава де-юре самоліквідувалася внаслідок злиття з УНР 22 січня 1919 р. й перетворилася на Західну область УНР (ЗО УНР). Однак об'єднання УНР і ЗУНР в

141 Дивіться: *Гай-Нижник П. П.* УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). – К.: ЩеК, 2010. – 304 с.

одну державу через низку обставин не було тоді доведено до логічного завершення. Юридичний і правосильний Акт Злуки по факту доконано не означав реального злиття двох суб'єктів угоди в єдину державну структуру. Не стала Соборна УНР після злуки ані унітарним державним утворенням, ані федеративним.

ЗО УНР зберегла за собою власні органи законодавчої та виконавчої влади з чітко окресленими обсягом і напрямом їхніх повноважень. Влада Директорії УНР й надалі обмежувалася територією на схід від р. Збруч. Кожне з державних утворень продовжувало розпоряджатися власними військами, дії яких, щоправда, певним чином співкоординувалися обома командуваннями та урядами. Крім того, де-юре остаточне рішення про зазначене державне злиття мали прийняти загальноукраїнські Установчі Збори.

Таким чином УНР та ЗО УНР (фактично ЗУНР), ці дві національні українські державні формації, складали, швидше, конфедеративне державне об'єднання, а не єдину унітарну республіку, що було обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами[142]. 5 листопада 1919 р. уряд ЗО УНР змушений був підписати з командуванням Добровольчої армії Збройних сил Півдня Росії (генерала А. Дєнікіна) угоду про капітуляцію Галицької Армії. 20 грудня 1919 р. Є. Петрушевич скликав у Відні засідання уряду ЗУНР, на якому було прийнято рішення про одностороннє скасування Акту Злуки.

На цей час уряд ЗУНР не контролював жодного метра української території й знаходився в еміграції у Відні, а Галицької Армії як державної військової формації ЗУНР вже не існувало. У травні 1923 р. президент Є. Петрушевич розпустив еміграційні уряд та усі інші органи та установи, а також дипломатичні представництва і місії, що остаточно завершило номінальне існування ЗУНР.

142 Дивіться: *Гай–Нижник П. П.* Ідея Соборності й українське державотворення (1918–1919 рр.) // Гілея. – 2014. – Вип. 91. – № 12. – С. 25–37.

Розділ 2

Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати смерті та обставин загибелі

Схилімо голови… Нова труна,
нова тяжка безмірна втрата…
Розбитий келих без вина;
народ без сина і без брата…

Олександр Олесь
«Пам'яті Д. Вітовського» (1919 р.)

Голова Військового Комітету Листопадового повстання Дмитро Вітовський, 1918 р.

1919 р. сталася трагічна подія в історії України – загибель відомого українського державного і військового діяча Дмитра Вітовського.

Д. Вітовський – легендарна особистість, видатний державний і військовий діяч, талановитий публіцист, безстрашний лицар і щирий патріот України, батько вояка УПА Ярослава-Дмитра Вітовського.

Народжений 8 листопада 1887 р. у дрібношляхетській родині з галицького села Медуха, юнак прагнув знань. Закінчив навчання у Станіславівській гімназії та вивчав право на юридичному факультеті Львівського університету.

Політика вабила хлопця ще з юних років. У досить молодому віці Д. Вітовський стає членом Головної Управи Української радикальної партії (УРП), організовує «Січі», очолює драгоманівську таємну організацію тощо. Як один з найактивніших провідників студентської молоді, він бореться за створення українського університету у Львові. Тож не дивно, що у 1910 р. його було виключено з Львівського університету за участь у політичній демонстрації. У 1911 р. він організував утечу з в'язниці студента М. Січинського, який застрелив намісника Галичини графа А. Потоцького. За політичну діяльність був позбавлений старшинського звання австрійської армії, яке здобув 1908 р. У серпні 1914 р. з лав австрійського війська його було переведено до Українських січових стрільців (УСС). Брав участь у боях проти росіян під Туркою та Нагуєвичами й заледве не потрапив до полону. У червні

1915 р., коли підрозділи УСС вибили російську армію з Галича, з наказу сотника Д. Вітовського на ратуші було вивішено не цісарський, а синьо-жовтий український прапор, чим було спричинено немалий скандал.

У 1916–1917 рр. він, разом з четарями М. Саєвичем і М. Гаврилком взялися започатковувати українське шкільництво на Волині, а в 1918 р. – на Поділлі. Нетривалий час був комендантом Жмеринки.

Проте в історію українського державотворення Д. Вітовський увійшов як натхненник, організатор і керівник Листопадового чину – українського державницького перевороту 1 листопада 1918 р. у Львові, що спричинив утворення Української Держави на західноукраїнських землях. Відтак, після постання ЗУНР він спочатку став командиром збройних сил Республіки, а пізніше – державним секретарем (міністром) військових справ ЗУНР, в Галицькій Армії дослужився до полковника. Продовжував Д. Вітовський займатися й політикою, тож від Української радикальної партії був обраний послом (депутатом) Української Національної Ради. У травні 1919 р. він – один з українських делегатів на мировій конференції в Парижі, яка за дорученням Державного секретаріату мала домагатися припинення агресії Польщі проти ЗУНР. На початку серпня 1919 р., повертаючись з Франції через Німеччину й Польщу в Україну, Д. Вітовський загинув у таємничій авіакатастрофі.

В історичній науці й досі немає єдиної думки щодо ідентифікації точного дня цієї трагедії. Так, наприклад, у примітках до видання щоденника Є. Чикаленка В. Верстюк та О. Бойко помилково твердять, що Д. Вітовський загинув в авіакатастрофі 8 липня 1919 р. і ця похибка повторюється в інших укладених ними виданнях[143]. Не відповідає дійсності й повідомлення колишнього начальника відділу закордонної преси Генерального штабу Дієвої

143 *Чикаленко Є. Х.* Щоденник, 1919–1920. – Київ; Нью-Йорк, 2005. – С. 560; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. – Т. 2. – К., 2006.– С. 694.

армії УНР підполковника Я. Макогона, котрий утік до Польщі й 26 листопада 1919 р. надав денікінцям (військовому аташе Збройних сил Півдня Росії в Польщі) доповідну про командний склад Української армії, і який стверджував, що падіння літака відбулося 7 вересня через те, що його було збито[144]. Найближчою до істини є дата 4 серпня 1919 р., яку встановили свого часу С. Ріпецький та М. Заклинський і яку часто використовують сучасні історики[145], однак і вона є неточною.

Комісарі УСС на Волині, 1916-1917 рр.:
Зліва направо: сотник Дмитро Вітовський, четар Микола Саєвич, четар Михайло Гаврилко.

Завдяки документам з архіву уряду УНР, що нині зберігаються у Варшаві в архіві Biblioteky Narodowie, було виявлено безпосередню дату загибелі Д. Вітовського.

Відтак було встановлено, що 2 серпня 1919 р. над Польщею (в районі Познані) з якоїсь причини загорівся аероплан, що перевозив для уряду УНР українські грошові знаки з Німеччини

144 *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння. – К., 2006. – С. 457.

145 *Ріпецький С.* Дата смерти полк. Дмитра Вітовського // Вільна Україна. – 1960. – Зб. 26. – С. 51–53; *Заклинський М.* Дмитро Вітовський. Громадський діяч, стрілецький ідеолог, вождь Листопадового зриву, секретар військових справ ЗО УНР. – Нью-Йорк: Червона калина, 1967. – С. 117–118; *Горак Р.* Дмитро Вітовський // Дзвін. – 1992. – № 1–2. – С. 130–142; *Веденєєв Д.* В. Вітовський Дмитро Дмитрович // Енциклопедія сучасної України. – К., 2005. – С. 635 та інш.

до Кам'янця-Подільського, і впав вже на терені Німеччини (в околиці Ратібора у Сілезії). Загинули усі пасажири, в тому числі й перший державний секретар військових справ ЗУНР полковник Д. Вітовський, якого згодом поховали в Берліні.

Помилка спричинилася тим, що в той час фактично один за одним (протягом двох діб) катастрофи зазнали два біплани виробництва «Zeppelin-Staaken». Подібність літаків в очах пересічних випадкових свідків, близькість подій, розголос у пресі, ажіотаж і політична кон'юнктура (доцільність / недоцільність розголосу події в умовах постверсальської Німеччини, протистояння Польщі та УНР тощо) досить швидко заплутали головні деталі (відмінності) катастроф і призвели до подальшої плутанини та навіть вигадок у визначенні головних ознак й, зокрема, дат трагедій.

4 серпня 1919 р. розбився інший літак, а саме – «Zeppelin-Staaken (R-VI)» під маркуванням «R-39/16», який не належав УНР і не був перероблений на цивільний[146]. З вісімнадцяти зазначених бомбардувальників «Zeppelin-Staaken, R-VI» (R-25 – R-39 та R-52 – R-54) шістнадцять використовувалися безпосередньо на Західному фронті Першої світової війни. У 1918 р. чотири машини

146 То був модифікований військовий бомбардувальник «Zeppelin-Staaken (R-VI)», 18 машин такого типу (R-25 – R-39 та R-52 – R-54) зібрали у 1918 р. на фірмах: «Staaken» – 8 машин; «Automobil und Aviatik AG» (Лейпциг) – 8 машин; «Luftschiffbau Schütte-Lanz» (Цессен) та «Ostdeutsche Albatros Werke GmbH» (Шнайдмюль) – по 3 машини. Крім того, цей літак мав не п'ять, а чотири мотори. То були не надто надійні 6-циліндрові двигуни «Mercedes D.IVa» (потужність – 190 кВт) та «Maybach Mb.IVa» (потужність – 180 кВт). Двигуни стояли попарно у двох мотогондолах й обертали дерев'яні дволопастні гвинти «Garuda» – штовхаючий й тягнучий. Не вдаючися до технічних характеристик подібних літаків, додам, що ці двигуни були обладнані автоматичними електричними стартерами фірми «Bosch», пов'язаними з акумуляторами. При цьому в гондолах між двигунами знаходився механік, котрий стежив за роботою моторів у леті. І для цього були підстави, адже попри високі досягнення німецьких авіатехніків, ера будови літаків тільки-но починалася.

було збито винищувачами та зенітною артилерією супротивника, а вісім – розбилися в аваріях.

Один із зацілілих тоді літаків (R-39), який у 1919 р. став фігурантом плутанини із датою загибелі Д. Вітовського, здійснив рекордний об'єм бомбардування. Впродовж двадцяти бойових польотів цей літак скинув на ворога 26 тис. кг бомб, в тому числі три 1 тис. кг бомби – такої сили бомбардування зазнала Англія за час війни. Після війни цей літак не був проданий УНР, проте після встановлення перемир'я здійснював поштові та дипломатичні перевезення з Німеччини в Україну, і саме його було збито польською зенітною артилерією близько 9-ї год. ранку під Ратибором у Верхній Сілезії (Oberschlesien), коли біплан якраз перелітав р. Руду, що являла тогочасний кордон між Німеччиною та Польщею[147]. Біплан мав розпізнавальні знаки німецького військово-повітряного флоту, а отже й не міг бути одним з куплених українською Фінансовою агентурою літаків для доставки товариством «Deutsche Luft-Reederei» українських грошей для уряду Директорії.

Це був саме «Zeppelin-Staaken, R-VI» (R-39/16) і летів він усталеним повітряним маршрутом між Бреслау та Станіславовим (згодом маршрут було змінено на Бреслау – Кам'янець-Подільський), проте Д. Вітовського і М. Чучканя на його борту не було. Про те, що літак було збито, а також про відсутність на його борту міни або сторонніх осіб заявила й спеціальна слідча комісія німецьких повітряних сил, як і начальник летовища в Бреслау, що особисто контролював підготовку машини до вильоту[148].

Натомість, як свідчить розслідування української Ревізійної комісії в Німеччині, 2 серпня 1919 р. з Бреслау до Кам'янця-Подільського о третій з половиною годині ранку збиралися відлетіти два

147 *Baczkowski W.* Samoloty bombowe pierwszej wojny swiatowej // Biblioteczka Skrydlatej Polski. – Warszawa, 1986. – S. 143; *Grosz P. M.* Zeppelin-Staaken R.VI // Windsock Datafile. – 2002. – № 95. – P. 27.

148 *Горак Р.* Дмитро Вітовський. – С. 130, 131.

літаки «Zeppelin-Staaken (R-XIVa)» під маркуванням «R-70» та «R-71») з українськими грішми. Перший літак («R-70») крім грошей узяв на борт ще й Ю. Бачинського і своєчасно вилетів. Другий біплан («R-71/18») з вантажем у 3 млн крб, на якому мав відлетіти й Д. Вітовський та його ад'ютант М. Чучман, не піднявся у повітря через злам у моторі, який довелося лагодити. Вилетів він з Бреслау (з Д. Вітовським та його ад'ютантом на борту) того самого дня, але близько 10-ї години ранку (це підтвердив спеціальний рапорт механіка Фогта, «котрий, подаючи відомості про відправку грошей, пише, що аероплан полетів тільки в 10 годин, бо мотор був несправний і його приходилось лагодити»)[149]. Цей факт офіційно занотований у звіті Ревізійної комісії в Берліні для уряду УНР.

Таким чином літак на кордоні тогочасних Німеччини і Польщі міг зазнати катастрофи лише 2 серпня 1919 р., позаяк не робив зупинок на цьому відрізку шляху, а отже – саме ця дата і є днем загибелі Дмитра Вітовського.

Пізніше вже почалися розмови та пересуди, що нібито польський літак напав на цей аероплан і знищив його, або що його збили[150], чи що у літак було підкладено міну з метою вбивства Д. Вітовського й що з українського боку не було зроблено спроб розслідувати цей інцидент[151] і т. ін. Усе це, безперечно, вигадки; літак впав у ліс під Ратібором і розбився через несправність двигуна[152].

Як свідчать документи, у даному разі висновок Ревізійної комісії Міністерства фінансів УНР в контексті розслідування діяльності української Фінансової агентури в Німеччині, Д. Вітовський загинув 2 серпня 1919 р. у катастрофі літака «Zeppelin-Staaken (R-XIVa)» (R-71) під час перельоту з Бреслау до Кам'янця-Подільського.

---

149 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 30–30 зв.

150 Там само. – Арк. 30.

151 *Горак Р.* Дмитро Вітовський. – С. 131.

152 *Rimell R.* Staaken at war // Windsock Datafile. – 2007. – № 123. – P. 25.

Взагалі-то усі літаки цього виробника мали проблеми з двигунами ще з часів Світової війни. Спочатку замість майбахівських на літак було встановлено п'ять двигунів фірми «Austro-Daimler» (237-ти кВт – найпотужніші на той час мотори в Німеччині), проте двигуни виявилися недорозробленими й відтак часто відмовляли в польоті. У травні 1918 р. їх замінили на двигуни «Basse und Selve BuS.IVa» (потужністю в 220 кВт), проте ці мотори виявилися ще гіршими за попередні. Так на літаки знов було встановлено двигуни «Maybach Mb.IVa» потужністю в 180 кВт.

Інж. Ярослав Індичевський у військовому однострою. Зліва — сотн. Дмитро Вітовський

Угоду про доставку українських грошових знаків урядові УНР було укладено з товариством «Deutsche Luft Reederei» (DLR) і зроблено це за пропозицією Міністерства закордонних справ Німеччини. Перемовини з DLR від імені Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР на чолі з Г. Супруном вели Ф. Гершун, представник державного контролю УНР Вронський та Аристархів й контролював безпосередньо фінансовий агент Г. Супрун. Таку угоду було оформлено 4 квітня 1919 р.[153] Йшлося про фрактування трьох п'ятимоторних важких бомбардувальників-біпланів «Zeppelin-Staaken R-XIVa» з конструкторськими номерами R-69 (реєстраційний номер D.129), R-70 (реєстраційний номер D.130), R-71 (реєстраційний номер D.131), які за умовами Версальського договору були виведені зі складу військово-повітряного флоту Німеччини і придбані Фінансовою агентурою УНР по 120 тис. марок кожен[154]. Згідно з угодою, DLR брала на себе зобов'язання перевезти до Станіславова 20 тис. кг вантажу (українських грошових знаків), за що українська Фінансова агентура мала сплачувати товариству по 40 німецьких марок за 1 кг ваги вантажу.

Українська сторона також повинна була внести власні кошти на організацію і купівлю аеропланів. Вона придбала

153 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23. XXIV-10 (17). – Ark. 27.

154 Там само. – Ark. 29–29 зв.

(зафрахтувала) три п'ятимоторні важкі бомбардувальни-біплани «Zeppelin-Staaken R-XIVa» з конструкторськими номерами R-69 (реєстраційний номер D.129), R-70 (реєстраційний номер D.130), R-71 (реєстраційний номер D.131). Ці літаки, хоч і були продані УНР та споряджені українськими розпізнавальними знаками, мали німецьку обслугу і залогу. З України та від української авіації з ними тримав регулярний радіозв'язок радист Першого Запорозького окремого авіадивізіону в Кам'янці-Подільському хорунжий Володимир Пилипець[155]. Перший літак відлетів з Німеччини до України 20 червня 1919 р. і привіз до Кам'янця-Подільського 760 кг грошей, за що в Берліні Фінансова агентура УНР сплатила DLR 33 тис. 462 марки[156].

Zeppelin-Staaken R XIVa (Schul)

Б. Мартос додавав, що для перевезення задіяли три п'ятимоторні літаки і два дещо менші, тримоторні, «але всі вони вже були досить з'їжджені»[157]. Чотири щойно придбані літаки невдовзі вже потребували ремонту. Б. Мартос оповідав, що машини часто псувалися, «інколи вдавалося направити їх своїми засобами,

155 *Шанковський Л.* З історії Української авіації // [Електронний ресурс] Режим доступу: http:// www.chota.plast.org.ua/aviohistoriPA. htm#_ftnref1.

156 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Ark. 29.

157 *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – Мюнхен, 1972. – С. 25.

але частіше літак мусів чекати, поки через другого літака давали знати про це в Берліні, і аж третій літак привозив мотор чи яку іншу запасну частину»[158]. За такого стану літальних апаратів не обійшлося й без аварій та прикрих інцидентів під час перельотів. Тож згадана катастрофа – не виняток в історії доставок для уряду УНР грошових знаків повітряним шляхом.

24 серпня у м. Раудені упав ще один літак, гроші, що були на його борту, згоріли[159]. 8 жовтня інший біплан, який вже повертався з Кам'янця-Подільського, розбився над територією Польщі. Про цей випадок 25 жовтня 1919 р. поблизу Кракова повідомив підполковник Я. Макогон: польські жовніри «через пустощі» збили такий літак. Усі пасажири і літуни загинули, гроші ж невдовзі було повернуто українському урядові.

Старший пілот «Zeppelin-Staaken (R-XIVa) – R-70 / D.130», німецький офіцер, повертаючись вже з Кам'янця-Подільського до Берліна самочинно, без відома української сторони, взявся підвезти пасажира до Відня, де в аеропорту Aspern 29 липня його літак заарештували і конфіскували французькі солдати від імені контрольної комісії Антанти (IAACC)[160]. Ще один аероплан змушений був через несправність моторів приземлитися у Галичині, не долетівши до Кам'янця[161].

«Zeppelin-Staaken (R-XIVa) – R-69 / D.129», який перевозив гроші для українського уряду, чомусь летів не над Галичиною, а над Буковиною і, знову ж через паливні проблеми у всіх п'яти моторах, не долетів 10 км до Дністра[162]. 19 вересня бомбардувальник мусив здійснити аварійну посадку на румунській території. З українського боку Дністра було спрямовано машини на той бік річки, але два румунські вояки 37-го Піхотного полку підоспіли

158 Там само.

159 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Ark. 99 зв.

160 *Mulder R.* Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschrunkter Haftung – DLR (1917–1923) // [Електронний ресурс] Режим доступу: www.europeanairlines.no

161 *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років. – С. 25.

162 Там само.

першими й, загрожуючи зброєю, конфіскували і літак, і гроші – 303 мільйони гривень, що були замовлені в Німеччині для Української Держави ще за часів Гетьманату П. Скоропадського (5, 6 та 24 жовтня 1918 р.). Румуни заарештували також трьох німецьких літунів – капітана Ганса Вольфа фон Гарага (Hans Wolf von Harah) і двох пілотів – Генріха Шмільця (Heinrich Smiltz) й Генріха Третькена (Henrig Tretken), а також українського урядовця та його помічників, що летіли з ними. Згодом українців звільнили і переправили на український бік Дністра, а німецьких пілотів інтернували пізніше – після відбуття арешту в румунській в'язниці[163].

Жодні заходи української місії в Бухаресті щодо повернення хоча б коштів успіху не мали. І. Мазепа пояснював таку позицію тим, що на той час Румунія ще не мала підписаного мирного договору з Німеччиною, проте додавав, що згодом ці гроші все ж було передано українському представництву в Бухаресті, але потрапили вони в розпорядження уряду УНР аж у 1920 р.[164]

Що ж до літака, то «Zeppelin-Staaken (R-XIVa – R-69 / D.129)» так і не було повернуто ані українській стороні, ані німецькому товариству «Deutsche Luft-Reederei». Румунські авіаційні інженери полагодили машину і екіпаж пілотів на чолі з 1-м технічним лейтенантом Петре Макавеєм (Petre Macavei) перелетів на ній до Бухареста. Зазначимо, що і в польоті двигуни літака завдали чимало клопотів румунським авіаторам. Цей біплан більше ніколи так і не піднявся у небо. Впродовж кількох років він перебував на летовищі й врешті був демонтований, а його дерев'яні ґвинти опинилися у Військовому музеї в Бухаресті.

Після втрати вищезазначених літаків DLR запропонувало

163 *Mulder R.* Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschrunkter Haftung – DLR (1917–1923)...

164 *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. – К., 2003. – С. 301.

Україні для продовження доставки грошей з Німеччини використати інший бомбардувальник – «Friedrichshafen G.III-a», відомий як FF-4522. «Friedrichshafen G.III» з'явився на початку 1917 р. і досить швидко склав значну конкуренцію іншому німецькому бомбардувальнику «Gotha»[165]. Ці машини були задіяні до останніх днів війни як нічні, так і денні бомбардувальники проти об'єктів у Франції, Бельгії та Британії. По війні німці використовували їх як транспортно-пасажирські. У 1920 р. два таких літаки закупила радянська Росія, ще кілька використовувалися у складі Червоного повітряного флоту. Один біплан такого типу, що здійснив вимушену посадку на території Литви, після ремонту став бойовою одиницею литовських військово-повітряних сил[166].

Наразі немає даних про використання бомбардувальниів «Friedrichshafen G.III-a» (FF-45) урядом УНР, проте достеменно відомо: частина авіації, що належала Deutsche Luft-Reederei, була таємно переміщена з Німеччини до України[167]. Цілком вірогідно, що серед тих літаків (зокрема відомо про розвідувальні авіамашини DFW, LVG, Hansa-Brandenburg, винищувачі Halberstadt, Albatros, Fokker та інші) був і вищезгаданий бомбардувальник «Zeppelin-Staaken» (R-VI) / (R-39/16), збитий поляками 4 серпня 1919 р., і факт польоту якого в Україну ретельно приховувала німецька слідча комісія. Відомо також, що біплани Zeppelin-

165 Варто сказати, що його бомбове завантаження було у півтори рази більшим від «Gotha». Окрім фірми-розробника «Friedrichshafen»-и випускали також заводи «Hanseatische Flugzeugwerke» (Ганза) та «Daimler-Flugzeugbau». Розмах крила цих літаків складав 23,70 м., довжина – 12,80 м., площина крила – 95 кв. м. Двигуни 2-ПД Mercedes D.IVa дозволяли розвинути швидкість у 141 км. на годину (крейсерська швидкість – 118 км/год.). Термін польоту – 5 годин. Екіпаж складався з трьох чоловіків. На озброєнні було два-три 7,92-мм кулемета «Parabellum MG14», що встановлювалися на шворнях у носі та в задній кабіні. Бомбове навантаження – 1500 кг. Модифікація «Friedrichshafen G.III-a» була з двокилевим біплановим опіренням і без носового колеса. Загалом G-III обох модифікацій було збудовано 245 бомбардувальників.

166 Електронний ресурс: http://www. airwar.ru/enc/bww1/frhg4.html; http:// www. militaryfactory.com/aircraft/detail. asp?aircraft_id=602

167 *Mulder R.* Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschrunkter Haftung – DLR (1917–1923)...

Staaken (R-VI) перебували на летовищі Кам'янця-Подільського вже у грудні 1918 р., проте твердження деяких дослідників про захоплення їх у німців[168] не відповідають дійсності. Цілком логічно, що оскільки таємне надання Німеччиною (через DLR) літаків урядові УНР приховували обидві сторони від зайвого розголошення (з огляду на реакцію Антанти та Польщі), їх наявність видавали як українські трофеї. Частину ж літаків покинули австрійські і німецькі війська під час повернення на Батьківщину, проте їхній технічний стан був не найкращий.

Достеменно відомо також про зафрактування українською стороною також чотирьох легких бомбардувальників «Gotha» (три літаки «Gotha G-V» і один – «Gotha GL-VII»). Двомоторний бомбардувальник «Gotha GL-VII» з українськими розпізнавальними знаками, відомий під бортовим іменем «Олена», наприкінці 1919 р. під час перельоту до Відня (пілот – німець Клаузен) змушений був приземлитися в околицях Братислави й був інтернований чехословацькою владою[169].

Загалом з Бреслау до Кам'янця-Подільського було здійснено 18 польотів[170], що, до речі, спростовує твердження Б. Мартоса про нібито кілька перельотів аеропланів з грішми[171]. У підсумку за

168 *Харук А.* Крила України: Військовоповітряні сили України, 1917–1920 рр. – К., 2008. – С. 61.

169 Там само.

170 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Ark. 28.

171 *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років. – С. 24.

усі рейси з Німеччини до Кам'янця-Подільського було перевезено грошових знаків на суму 1 млрд 242 млн 140 тис. гривень[172], які, безперечно були, вкрай потрібні урядові та війську УНР у складні часи літа–осені 1919 року. Водночас, значний об'єм вантажу – більше 200 скринь – так і не був доставлений за призначенням і зберігався у Бреслау до листопада 1920 р.[173] Якщо ж врахувати, що уряд УНР замовив у Німеччини 3,5 млрд грн[174], то ледь менше двох третин суми німецькі літаки урядові УНР не довезли.

Відтак, на підставі архівних документів, встановлено обставини і дату загибелі Д. Вітовського (2 серпня 1919 р.), який згодом був похований у Берліні 14 серпня 1919 р. на цвинтарі Гугенотів. Того самого року йому мало виповнитися лише 32 роки. Після похорону Д. Вітовського, в ресторані готелю «Edem» у Берліні відбулися поминки по ньому, на яких були присутніми 20 осіб. Принагідно зазначу, що замовлені для вечері страви, квіти, лікери, фрукти і цигарки оплатила (5 тис. 558 марок 35 пфенінгів) Фінансова агентура УНР у Берліні[175]. 1 листопада 2002 р. у Львові відбулося урочисте перепоховання Дмитра Вітовського.

172 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Ark. 28.

173 Там само. – Ark. 28 зв.

174 *Gunter Schmitt*. Als die Oldtimer flogen. Die Geschichte des Fluglatzes Berlin – Johannisthal // Transpress VEB Verlag fur Verkehrswesen. – Berlin, 1980. – S. 196.

175 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Ark. 104.

Розділ 3

Ідея Соборності й українське державотворення (1918–1919 рр.)

Ідея Соборності генетично закладена в українцях з давніх давен. Від часів феодального дроблення Русі вона стала однією з запорук збереження нашої державності та національного самоусвідомлення. У найважчі часи національної історії кращі сини Русі-України озброювалися нею для боротьби з зовнішніми ворогами та внутрішніми розкольниками. Сама ж ідея соборності немислима без ідеї державності, без національного поступу й поза самоусвідомлення народом своєї єдинокровної історичної спадщини та спільного національно-державного майбуття. Кращі провідники України – Володимир Великий і Ярослав Мудрий, Володимир Мономах і Ярослав Осмомисл, Роман Мстиславич і Данило Галицький, Богдан Хмельницький і Іван Виговський, Петро Дорошенко і Іван Мазепа в різні часи й за різних історичних обставин намагалися втілювати її у життя. Після втрат державної самостійності та в часи відродження національно-державної організації Україною, в нашому народі ніколи не згасала ватра надії на відновлення державотворчого життя і відчуття належності до великої соборницької та єдинокровної нації.

Навіть будучи поділеними між кількома чужинними державами, українці завжди вірили і сподівалися на національне об'єднання. Кращі з нас боролися й жертвували життям за здійснення цих мрій та сподівань. Після більш як століття по ліквідації Гетьманщини український народ був поділений між двома імперіями – Австро-Угорською та Російською.

Революційний 1917-й рік в Росії змів царат і українці, поряд з іншими народами, отримали історичний шанс відновити власну державність. На теренах Наддніпрянщини постала Українська Народна Республіка, яка вже наступного (1918-го) року IV Універсалом Центральної Ради і на мирових переговорах в Бересті з країнами Почвірного блоку твердо заявила про соборницьку перспективу своєї державної політики. Українська Держава, що наприкінці квітня 1918 р. змінила УНР у формі Гетьманату, оголосила соборність історично-етнографічних земель офіційним курсом державотворчого поступу. Соборницька концепція гетьмана П. Скоропадського ставила за мету і була спрямова на об'єднання в єдиній Українській Державі Бессарабії, Придністров'я, Берестейщини, Гомельщини, Стародубщини,

Курщини, Білгородщини, Рильщини, Донщини, Кубані, Криму, Холмщини, Карпатської України, Буковини, Підляшшя, Східної Галичини.

Національно-визвольний рух набирав потуги і на західноукраїнських землях. Революція 1918 р. в Австро-Угорщині посилила надії українців Наддністров'я на здобуття права власного самовизначення, а факт існування державності у Великій Україні надавав їм впевненості у неминучості об'єднання нації в єдиній Українській Соборній Самостійній Державі.

Закарпаття і Буковина та соборницько-державотворчі процеси в Україні у 1918–1919 рр.

Новітнє національне пробудження закарпатських українців відбулося у 1918 р., що було пов'язано з загальним революційним процесом, який охопив Центрально-Східну Європу, включаючи й Австро-Угорщину. Значимі державотворчі здобутки в Наддніпрянській Україні, значна активізація в напрямі національного самовизначення політичних сил українства, передусім у Галичині та Буковині, широко відомі «14 пунктів» В. Вільсона

(т. зв. Програми миру) з їх визначальною тезою «права націй на самовизначення», де український народ на теренах Австрійської імперії хоча згадувався і опосередковано, спонукав поодинокі українські згромадження Закарпаття до активізації своїх дій. Однак, якщо в Австрії її уряд виявився безпорадним перед натиском національних сил, головним чином чехів та поляків (щодо українців, то до кінця 1918 р. все не виходило за рамки пустопорожніх обіцянок), то в Угорщині шовіністичні угорські сили і надалі намагалися відмежуватися від них[176]. Зокрема, з боку угорського уряду та парламенту згадуваний принцип «самовизначення націй» небезпідставно розцінювався як небезпечний для існування Угорської держави.

Так, наприклад, у 1915 р. під час австро-німецьких переговорів щодо польського та українського питання й імовірності утворення у складі Австрії української галицько-буковинської автономії, ця ідея знайшла підтримку з боку Угорщини, яка розглядала згадану проблему у відриві від закарпатських українців, розцінюючи її позитивно в руслі боротьби з місцевим москвофільством[177]. У подальші роки Угорщина намагалася триматися осторонь від початку перетворення Австрії на федеративну державу, захищаючи свій статус унітарної угорської країни. Найменші вияви національних рухів викликали негативну реакцію та відповідну протидію урядових структур. Траплялися випадки і прямих провокацій. Зокрема, у листопаді 1917 р. було інспіровано маніфестацію українців-мадяронів, які від імені муніципальних зборів мароморошського комітату Угорщини ініціювали хвилю протесту проти «української пропаганди», яка підривала цілісність угорської держави. Маніфестанти вимагали від уряду рішучих дій, аби відгородити «угорських русинів» від впливу «австрійських русинів»[178].

176 *Гай-Нижник П. П., Яремчук В. Д.* На шляху до Української державності в Закарпатті (реконструкція визвольних змагань у XIX – початку XX ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XXII. – К.: Українське агентсво інформації та друку «Рада», 2008. – С. 300–319.

177 *Попик С. Д.* Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ-Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 110–111.

178 *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Ч. 3. – Лв.: Накладом власним, друк-я оо. Василіян у Жовкві, 1930. – С. 616–617.

У цьому контексті буде доречним нагадати, що галицьке політичне представництво українців вже наприкінці 1917 р., зустрічаючи перепони з боку польських сил та імперського центру, ультимативно заявляло у віденському парламенті про нагальну потребу побудови українського державного організму на основі традицій давнього українського Галицько-Волинського князівства. Причому вказувалося, що ця територія, як частина неподільної спадщини всього українського народу, може як залишитися у складі Австрії, так і за волею українців бути влучена до УНР[179]. Поступово до їхніх вимог залучався й український закарпатський регіон. Однак справа була суттєво ускладнена існуючим австро-угорським кордоном, бойовими діями Першої світової війни, а також слабкістю місцевого національного руху.

Невдовзі рішучий супротив Угорщини, незважаючи на наполягання УНР[180] та галицько-буковинських національних політичних структур, став головним важелем, коли під час мирових переговорів у Бересті на початку 1918 р. українське Закарпаття було вилучене з обговорюваної проблеми утворення західноукраїнської національної автономії, яка обмежилася лише підавстрійськими землями – Галичиною та Буковиною[181]. Коли ж згодом стався розголос «Таємного договору між Австро-Угорщиною й Українською Народною Республікою в справі Східної Галичини та Буковини», що призвело до урядової кризи, в угорському парламенті було внесено протест проти створення української провінції, а втілення подібного проекту – прямою загорозою інтересам Угорщини.

Саме за цих складних обставин відбувається пожвавлення національно-визвольного руху українців Закарпаття, які прагли долучитися до національно-визвольного руху українців інших теренів й отримати від них будь-яку допомогу. З метою розриву ізоляції та налагодження узгоджених дій до Віденського парламентського представництва українців Галичини та Буковини (УПР) у

179 *Лозинський М.* Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 23.

180 Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Т. 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 653.

181 Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergruende. – Bd. 2. – Philadeiphia: Ferdinant Berger, Printing hous Horn, 1966–1968. – S. 136.

вересні 1918 р. вирушив професор А. Штефан. Як відомо, на той час якихось конкретних шляхів у напрямі вирішення українських державницьких спрямувань не було вироблено. Тому А. Штефан привіз до Ужгорода лише щире вітання від галичан, літературу та декілька тризубів як символів Української держави. 9 жовтня 1918 р. після українського всенародного віча в Ужгороді було утворено український представницький орган – *Руську Народну Раду*. У прийнятій нею програмі головним завданням висувалося домагання створення автономії для української меншини Закарпаття. Однак ця інституція, зрештою як і інші, не спромоглася розгорнути свою роботу й налагодити ефективні зв'язки зі Східною Галичиною та Великою Україною.

Саме в цей час, на початку жовтня 1918 р., коли офіційний Відень у переддень мирових переговорів з Антантою був вимушений визнати «14 пунктів» президента США В. Вільсона, з боку УПР (Є. Петрушевич, К. Левицький) було виголошено низку заяв із вимогою негайного утворення української автономії в Австрії. У цих заявах було категорично зазначено, що у випадку невиконання таких вимог, українці, виходячи з права на самовизначення, домагатимуться прилучення усіх українських земель Австро-Угорщини, включаючи й угорське Закарпаття, до гетьманської Української Держави[182].

Водночас *здійнявся національний рух і в Буковині*. 13 жовтня 1918 р. у Чернівцях на конференції усіх українських партій Буковини було декламовано право на самоозначення для українського народу, який «разом з прочими Українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішити про свою долю»[183]. Буковинці заявили також і про те, що бажають в мирі і згоді «розійтися» з сусіднім румунським народом, й закликали румунський народ «не давати своєї руки для знасилування українського народу, так як і

182 Stenographische Protokolle uber die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des osterreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. – XXII Session. – Bd. 1. – Wien, 1918.– S. 4554; *Лозинський М*. Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 26.

183 Буковина. – 1918. – 13 жовтня.

ми з свойого боку свято прирікаємо поборювати всяке несправедливе рішення в нашу користь, яке звертало б проти Румунів»[184].

Українські політики краю твердо заявили: «Ми проголошуємо своє право на українські області Буковини, з їхнім одиноким осередком торгівлі і руху містом Чернівцями, яке з трьох сторін окружене чисто українськими областями, а тільки з четвертої припирає до мішаної, в якім сходяться всі торговельні шляхи з українських областей і в якім по Жидах ми творимо взглядну більшість.

Ми завзиваємо всі інші народи Буковини [–] Жидів, Німців, Поляків помогти нам перевести і також для меншостей корисний національний розділ краю»[185].

Буковинські українці виявили сподівання, що польсько-українське питання можна рішити тільки в порозумінні зацікавлених народів, а не насильством. Водночас було висунуто вимогу, аби уся австро-угорська Україна поладнала свої відносини до усіх народів загалом й до державної України вповні самостійно.

За кілька днів провідна українська газета «Буковина» у статті «Самоозначення народів і українці в Австрії» оприлюднила прагнення краян: «Наше жадане [–] це своя власна держава Східної Галичини, українських областей Буковини та Угорщини. Від цего жадання ми не відступимо, це заявили недвозначно також наші делегати на недавній авдієнції у цісаря.

На 19 с[его] м[ісяця] зберуться до Львова українські установчі збори, збори мужів довіря всіх українських областей австро-угорської монархії, які мають покликати до життя "Українську Національну Раду", яка буде виконувати право самоозначення народу»[186]. Українці Буковини також твердо і прямо заявили, що «за нашу землю положимо ми душу й тіло, ні п'яди своєї землі не відступимо, але й чужої не хочемо», й що «за наші справедливі домагання положимо ми майно і кров»[187].

Важливе значення для розгортання державотворчого процесу українців Західної України мало створення національної конституанти – *Української Національної Ради (УНРади)* у Львові, яка 19 жовтня 1918 р. проголосила утворення Української

184 Там само.
185 Там само.
186 Там само. – 18 жовтня.
187 Там само.

Держави. «Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, – говорилося в заяві, – зокрема, Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творить одноцілу українську територію»[188]. Розпочалися заходи мирного перебрання влади від імперських властей для чого УНРадою були утворені ряд комісій – окрім Віденської, також і для Галичини й Закарпаття, а також Буковини. Під час роботи УНРади 19 жовтня 1918 р. до неї надійшла *відозва від угорських українців*, що засвідчувала про усвідомлення Закарпаттям своєї національної належності і зв'язку з усім українським народом. Ця відозва, зачитана привселюдно, закінчувалася такими словами: «Ви, наші рідні браття, повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш народ дожидає того спасення, щоби раз вже висвободитися від ярма другого народу»[189].

Виходячи з напруженої ситуації, пов'язаної з гострим національним суперництвом у самій Австро-Угорщині, з непевного становища української державності в Наддніпрянській Україні, УНРада прийняла рішення утворити самостійну державу, котра, виходячи з розвитку подій, увійшла би до Соборної України або певний час знаходилася б у федеративному союзі з Австрією.

Від Буковини до складу УНРади увійшли відомі в крайові політики, депутати парламенту та Буковинського сейму, зокрема: О. Бурачинський, М. Василько, Т. Драчинський, Т. Іваницький, Т. Левицький, Ю. Лисан, А. Лукашевич, О. Попович, І. Семака, С. Смаль-Стоцький, М. Спинул. Повернувшись до Чернівців, буковинські делегати скликали 25 жовтня 1918 р. нараду членів УНРади, які брали участь у львівських зборах, і представників українських партій та товариств. На цьому зібранні було створено *Український Крайовий Комітет Буковини* – Буковинську делегатуру УНРади. Головою цього Комітету, який розмістився в міському Українському Народному Домі, було обрано *Омеляна Поповича*, його заступниками – Аґенора Артимовича і Володимира Залозецького, секретарями – Михайла Литвиновича та Юрія Сербинюка.

188 *Левицький К.* Великий зрив. (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – С. 115–116.

189 Там само. – С. 118.

Омелян Попович

Крайовий Комітет збільшив свою чисельність на десять членів (при цьому два місця було зарезервовано для представників чернівецького міщанства й одне для представниці українського жіноцтва). Також було започатковано й низку комісій, що мали підготовити всі ділянки майбутнього державного життя в Буковині. Було створено комісії:

1) редакційну (голова – д-р М. Кордуба), яка мала виготовити маніфест до народу і скликати українське всенародне віче до Чернівець, підготувавши план його організації;

2) народної оборони (голова – О. Безпалко), що мусила зайнятися організацією міліції в Чернівцях і на провінції;

3) фінансову (голова – д-р Р. Цегельський), яка мала виготовити план національного оподаткування і впровадити його в життя;

4) міжнародну (голова – О. Попович), що повинна була б провести переговори з представниками інших національностей Буковини у справі мирного співжиття;

5) адміністративну (голова – Ґ. Лисинецький), яка мала виготовити список кандидатів на важливіші урядові становища, в зв'язку з перебранням влади у краї, та загальний список усіх урядовців-українців Буковини[190].

Утім, сусідні народи й чути не бажали про самовизначення українців. Так, наприклад, представники румунської імперської амбіції в Буковині не квапилися рахуватися з українцями. 27 жовтня 1918 р. румунська конституанта (Румунський національний комітет) у Чернівцях оголосила про приналежність цілої Буковини до Румунії. Українці краю висловили протест. Вже наступного дня (28 жовтня) одним з найпотужніших був *протест студен-*

190 *Новосівський І. М.* Українська державна влада на Буковині в 1918 р. – Нью Йорк, 1964. – С. 10, 11.

тів Чернівецького університету, які зібралися у залі Народного Дому в Чернівцях. Українська академічна молодь Чернівецького університету заявила, що стоїть за безумовне визнання права самовизначення усіх народів і «вітає заснування Української держави із земель Австро-Угорщини, заселених у переважаючій більшості українським народом, включно із столицею Буковини та містами Сторожинцем і Серетом, і домагається негайного з'єднання всіх українських земель в єдиній суверенній українській державі»[191]. Студенство виявило обурення рішенням румунської конституанти як «нічим неоправданий замах певного круга ромунської інтелігенції, щоби безправно віддати більшість українського населення на поталу самовільній владі ромунського боярства і висказує свій подив, що ромунський нарід не виступає проти такої імперіялістичної політики своїх провідників, коли з української сторони не піднімаєся ніяких претензій на чужі землі»[192]. Молодь звернулася до Української Народної Ради «з жаданєм, щоби ся поробили як найрішучійші заходи в справі перенесення всіх кадр українських полків на територію української держави і відкликаня всіх офіцерів та мужви української народности з невкраїнських до українських полків»[193].

Досить скоро постала реальна загроза й з боку польських політичних сил, яка призвела до революційного виступу українців у Львові – Листопадового зриву, внаслідок чого 1 листопада 1918 р. виникла новітня українська державність – Західно-Українська Народна Республіка. Згідно її тимчасової Конституції (*Тимчасового Основного Закону «Про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії»*), ухваленого Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р., були визначені її територіальні межі, а саме: «Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільного етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (коміта-

191 Volkpresse. – 1918. – 29 жовтня.

192 Там само.

193 Там само.

тів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморош – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, Ethnographische Karte der osterreischen Monarchie, entworten von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von K. K. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Masstab 1:864.0»[194].

У проголошених кордонах ЗУНР охоплювала територію у 70 тис. кв км з 6-мільйонним населенням, з яких українці складали понад 70% населення. Однак, як виявилося, ЗУНР де-факто отримала визнання лише з боку Української Держави. Починаючи з 1 листопада розпочалася збройна інтервенція Польщі, що дало початок затяжній польсько-українській війні в Галичині.

У Буковині ситуація також загострилася до краю. З огляду на становище, що склалося, буковинська делегація Української Національної Ради звернулася із закликом до українського населення краю взяти участь у Всенародному вічу 3 листопада у Чернівцях. Депутати апелювали постанням національних держав на теренах колишньої Австро-Угорщини й, врешті, утворенням української державності з центром у Львові. У заклику йшлося до підготовки заміни колишньої австро-угорської адміністрації українською й про те, що необхідно усюди закладати організації «Самооборони» («В кожнім селі і місті повинен наш нарід бути згуртований коло «Самооборони», щоби міцною злукою вершив свою волю на свій землі»)[195].

У закличному зверненні буковинські депутати УНРади, висловивши протест проти зазіхань румунських бояр, звернулися до народу краю: «Неділі 27-го жовтня зажадали вони для своєї румунської держави цілу Буковину по Дністер, нехтуючи тим самим право українського народу на самоозначення, признаним цілим світом і цісарським маніфестом, і бажають прилучити її до Семигороду. Ніякого Семигороду ми не знаємо і не хочемо знати. Нам наша Україна мати! Своїх сіл і міст та столиці Чернівці ми не дамо нікому відібрати. Ми вистоїм їх для себе. Чужого не бажаємо й свого не дамо. Тут на нашій землі, під нашою управою не будуть вже бояри панувати. Українська земля для українського

194 ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 35–35 зв.

195 Буковина. – 1918. – 2 листопада.

мужика! Ми твердо постоїмо, щоби в нашій українській державі наступив також справедливий лад для мужика й робітника. Щоби наша держава давала багацтво в культурних доробках нашому народови. Щоби заспокоїла потребу на землю нашого мужицтва Щоби пошанувала робочу силу робітника, давши йому всяку охорону! А це все осягнемо, бо наша влада буде народна, збудована на основі загального, пропорціонального, рівного і тайного права голосования мущин і жінок. Це ж ми осягнемо на свій землі, а не чужій, своїми голосами, а не чужими. Тому ж до праці, твердої, незламної, гарячої, невтомної! Мужчини і жінки, хлопці і дівчата! Інтелігенція, духовенство, учительство, шляхта, селянство, робітництво! Уряди громадські із своїми начальниками! Всі ви діти нашої землі, станьте своїми грудьми за собою, кучіться до самооборони!»[196].

Людей було закликано зійтися усім з цілого краю, з кожного села, аби вони довели свою готовність служити Вітчизні, в неділю 3 листопада до Чернівців на всенародне віче в Народний Дім, «щоби там вовселюдно об'явити свою волю цілому світові»[197].

Тим часом 1–2 листопада 1918 р. за наказом Буковинської делегації УНРади заходами поручника *Іллі Поповича* повстали 3 українські сотні Легіону УСС. З допомогою сотні з полку УСС та озброєних груп залізничників вони роззброїли австрійську залогу міста.

Наступного дня (3 листопада) у Чернівцях відбулося велике народне віче за участі близько 40 тисяч українців, переважаюча більшість з яких проголосувала за возз'єднання з Українською Державою, проголошеною у Львові, хоча й частина підтримала більшовицькі гасла І. Клевчука і С. Канюка про союз із радянським Харковом. Віче одностайно висловило рішучий протест проти злочинних посягань на Буковину з боку румунських Установчих зборів, засудило підступну діяльність Румунської Національної Ради й обрало головою Українського Крайового Комітету Буковини Омеляна Поповича.

Як реакція на активізацію українського політичного руху – розпочалася румунська інтервенція, чому сприяла й позиція

196 Там само.

197 Там само.

представників Антанти. 5 листопада румунським урядом було віддано наказ про напад на українську Буковину. У відповідь 6 листопада 1918 р. українці перебрали владу в Чернівцях (бургомістром міста було призначено *О. Безпалка*). Того ж дня президент краю граф Йосиф Ецдорф передав владу в Буковині представникам румунської та української нації *Аурелу Ончулу* та *Омеляну Поповичу*, що й було засвідчено відповідним протоколом[198].

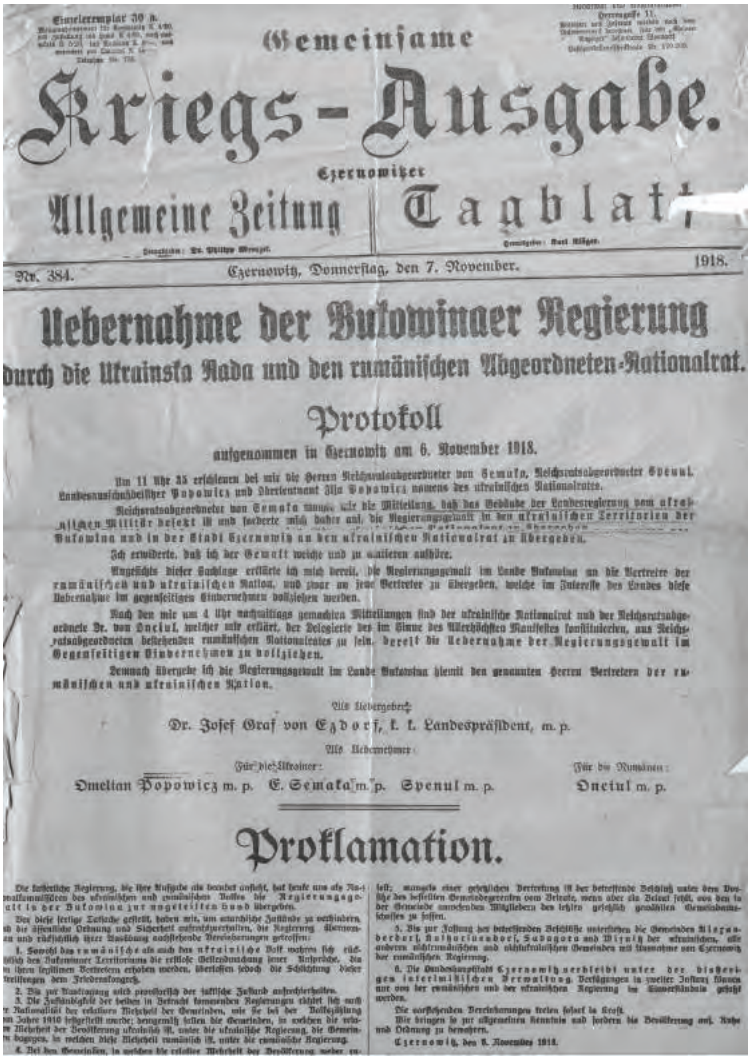

Gemeinsame

Kriegs-Ausgabe.

Czernowitzer

Allgemeine Zeitung | Tagblatt

Nr. 384. Czernowitz, Donnerstag, den 7. November. 1918.

Uebernahme der Bukowinaer Regierung

durch die Ukrainska Rada und den rumänischen Abgeordneten-Nationalrat.

Protokoll

aufgenommen in Czernowitz am 6. November 1918.

Um 11 Uhr 35 erschienen bei mir die Herren Reichsratsabgeordneter von Semaka, Reichsratsabgeordneter Spenul, Landesausschussbeisitzer Popowicz und Oberstleutnant Ilia Popowicz namens des ukrainischen Nationalrates.

Reichsratsabgeordneter von Semaka machte mir die Mitteilung, daß das Gebäude der Landesregierung vom ukrainischen Militär besetzt ist und forderte mich daher auf, die Regierungsgewalt in den ukrainischen Territorien der Bukowina und in der Stadt Czernowitz an den ukrainischen Nationalrat zu übergeben.

Ich erwiderte, daß ich der Gewalt weiche und zu agieren aufhöre.

Angesichts dieser Sachlage erklärte ich mich bereit, die Regierungsgewalt im Lande Bukowina an die Vertreter der rumänischen und ukrainischen Nation, und zwar an jene Vertreter zu übergeben, welche im Interesse des Landes diese Uebernahme im gegenseitigen Einvernehmen vollziehen werden.

Nach den mir um 4 Uhr nachmittags gemachten Mitteilungen sind der ukrainische Nationalrat und der Reichsratsabgeordnete Dr. von Onciul, welcher mir erklärt, der Delegierte des im Sinne des Allerhöchsten Manifestes konstituierten, aus Reichsratsabgeordneten bestehenden rumänischen Nationalrates zu sein, bereit die Uebernahme der Regierungsgewalt im Gegenseitigen Einvernehmen zu vollziehen.

Demnach übergebe ich die Regierungsgewalt im Lande Bukowina ihnen den genannten Herren Vertretern der rumänischen und ukrainischen Nation.

Als Uebergeber:

Dr. Josef Graf von Ezdorf, k. k. Landespräsident, m. p.

Als Uebernehmer:

Für die Ukrainer: Omelian Popowicz m. p. E. Semaka m. p. Spenul m. p.

Für die Rumänen: Onciul m. p.

Proklamation.

Die kaiserliche Regierung, die ihre Aufgabe als beendet ansieht, daß Land uns als Nationalausschüssen des ukrainischen und rumänischen Volkes die Regierungsgewalt in der Bukowina zur ungeteilten Hand übergeben.

Von dieser ernsten Tatsache gestützt, haben wir, um unerschütterliche Zustände zu verhindern, und die öffentliche Ordnung und Sicherheit aufrechterhalten, die Regierung übernommen und nachstehende ihrer Auslösung auffordernde Verordnungen getroffen:

1. Sowohl das rumänische als auch das ukrainische Volk werden sich gleichmäßig den Bukowinaer Territoriums die restlose Selbstbestimmung seiner Bestände, die in ihren legalen Vertretern erhalten werden, überlassen jedoch die Schlichtung dieser Streitigkeiten dem Friedenskongreß.

2. Bis zur Einberufung selbe provisorisch der gesetzliche Zustand aufrechterhalten.

3. Die Zuständigkeit der beiden in Betracht kommenden Regierungen richtet sich nach der Nationalität der relativen Mehrheit der Gemeinden, wie sie bei der Volkszählung im Jahre 1910 festgestellt wurde; demgemäß stellen die Gemeinden, in welchen die relative Mehrheit der Bevölkerung ukrainisch ist, unter die ukrainische Regierung, die Gemeinden dagegen, in welchen diese Mehrheit rumänisch ist, unter die rumänische Regierung.

4. Bei den Gemeinden, in welchen die relative Mehrheit der Bevölkerung weder zu [illegible]; mangels einer gehörigen Vertretung ist der betreffende Bezirk unter dem Vorsitze des ältesten Gemeindevorstehers vom Bezirke, wenn aber ein Bezirk fehlt, von den in der Gemeinde anwesenden Mitgliedern des letzten gesetzlich gewählten Gemeindevertretungen zu setzen.

5. Bis zur Fassung der betreffenden Beschlüsse unterstehen die Gemeinden Alexandrowka, Kuhorlauberf, Sadagora und Wiznitz der ukrainischen, alle anderen nichtrumänischen und nichtukrainischen Gemeinden mit Ausnahme von Czernowitz der rumänischen Regierung.

6. Die Landesausschuß Czernowitz verbleibt unter der bisherigen interimistischen Formation. Veränderungen in weiter Zukunft können nur von der rumänischen und der ukrainischen Regierung im Einverständnis getroffen werden.

Die vorstehenden Verordnungen treten sofort in Kraft.

Wir bringen sie zur allgemeinen Kenntnis und fordern die Bevölkerung auf, Ruhe und Ordnung zu bewahren.

Czernowitz, den 6. November 1918.

198 Kriegs-Ausgabe. – 1918. – № 384. – 7, November.

Територіальна приналежність окремих міст та громад до української чи румунської частин краю визначалася за результатами австрійського перепису населення 1910 р. Чернівці мали залишатися «нейтральним міжнародним містом» до остаточного рішення мирової конференції[199].

На той час українці-русини становили 26% населення «Великих Чернівців», румуни – 13%, євреї – 32%, німці – 16%, поляки – 13%. Проте українці не були озброєними й масово не самомобілізувалися у добровольчі збройні сили. Фактично в оборону української Буковини стали лише нечисленні добровольці та одна сотня УСС-ів, більшість яких, дізнавшись про Листопадовий чин у Львові, подалася у Галичину. Тож за такого співвідношення сил, українці не змогли протистояти румунській армії. 9 листопада дивізія ген. Задіка зайняла станцію Глибока. Крім того, аби заручитися підтримкою Антанти, Румунія тоді ж оголосила війну Німеччині. Омелян Попович виїхав за допомогою до Галичини, залишивши своїм заступником Володимира Залозецького. Проте вже 11 листопада переважаюче румунське військо окупувало Чернівці, а 28 листопада 1918 р. румунський Генеральний конгрес Буковини проголосив «безумовне й на всі часи» приєднання Буковини і Чернівців до Румунії. 18 грудня король Румунії Фердинанд I затвердив приєднання Буковини до Румунії, а румунський парламент ратифікував цей акт[200].

Справа утвердження української державності в Закарпатті також перебувала у критичному становищі, адже окрім досить слабкого і непотужного місцевого українського суспільно-політичного руху, який у 1918 р. практично робив свої перші кроки у політичному житті, на перепоні національному самовизначенню закарпатських українців постали досить істотні бар'єри. Серед таких і ставлення до цієї проблеми різних мадярських урядів у Будапешті, які в ім'я збереження цілісності Угорщини, мали намір у кращому випадку нав'язати українцям автономію. Окрім цього

199 За рішенням цієї конференції такими «вільними містами» стали Данціґ (Ґданськ) і Фіуме (Рієка).

200 Разом із Буковиною Румунія анексувала протягом 1918–1919 рр. Трансильванію, Банат і Бесарабію. Спроби опору проти окупації – Хотинське повстання (січень 1919 р.) і повстання солдатів-українців 113-го полку в Чернівцях (листопад 1919 р.) були жорстоко придушені окупантами.

Чехо-Словаччина та Румунія, не переймаючись існуючою ЗУНР та правом українців на самовизначення, за підтримки Антанти також прагнули округлити власні терени за рахунок Закарпаття.

Під впливом революційних подій в Угорщині та державотворчих процесів в Галичині у жовтні–листопаді 1918 р. активізувалися й українці Закарпаття, які подібно до галичан почали започатковувати на місцях свої Національні Ради. Тоді ж розпочалися перші спроби налагодження зв'язку та координації дій з Галичиною, згодом – ЗУНР. Утім, реалізації таких намірів значно перешкоджала польсько-українська війна. На початку листопада 1918 р. Національні Ради, що були створені у Пряшеві, Хусті, Любовні, Сваляві, Сиготі, Ясіні та інших місцевостях, задекларували про прагнення українців-закарпатців увійти до складу ЗУНР, а також до Української Держави в Наддніпрянщині. Зокрема, Свалявська Рада, апелюючи у своєму меморандумі до «14 пунктів» В. Вільсона, заявила прохання до паризької Мирної конференції надіслати війська Антанти, щоби «руський народ міг освободитися з 1000-літнього ярма й прилучитися до Великої України»[201].

Протягом 1918 – першої половини 1919 рр. суспільно-політичні події в закарпатському українському середовищі точилися навколо трьох основних центрів – Старої Любовні (згодом – Пряшева) на заході краю, Ужгорода – в центрі та Хуста – на сході. Так, у Старій Любовні 8 листопада 1918 р. відбулося багатотисячне віче представників багатьох українських сільських громад, яке перетворилося на могутню маніфестацію з гаслами возз'єднання всього Закарпаття з Україною. На вічі було утворено впливову *Руську Народну Раду (РНРада)*, яку очолив *М. Якуб'як*, ухвалено *Маніфест «До русинів Угорщини»* з основними гаслами відриву від Угорщини та об'єднання з Україною.

У середині листопада РНРада перенесла свій центр до Пряшева, де 19 листопада 1918 р. скликала чергове масове віче. На ньому були схвалені резолюції про вільне самовизначення українського народу на своїх етнічних землях, повну національну свободу поряд з іншими народами Угорщини. РНРада винесла протест проти можливості розриву національної території і прилучення Закарпаття проти волі його населення до якоїсь іншої держави,

201 *Оршан Я.* Закарпаття. – С. 7.

окрім української. Подібно до вимог галицької УНРади закарпатська РНРада домагалася окремого національного представництва на Мирній конференції в Парижі[202].

Створення Любовинської РНРади, її Маніфест про намір злуки з Україною з ентузіазмом були підхоплені українськими громадами Закарпаття. Тоді ж на сході Закарпаття в містечку *Ясіні* поблизу Рахова на багатотисячному вічі українських гуцулів, яке також проголосило українську владу та приналежність до соборної України, була утворена *Українська Народна Рада* на чолі з *Степаном Клочураком*. Згодом він очолив проголошену тут *Гуцульську Республіку*.

8 січня 1919 р. на засіданні Української Народної Ради Гуцульської Республіки в Ясіні Іван Марусяк-Кузьмич у своєму надхненному виступі підсумував: «Ми від Мадярщини відійшли, до України покищо нас не приєднали, хоч наша делегація домагалась цього на засіданні Національної Ради в Станіславові не тільки за нас гуцулів, але за увесь наш народ, що живе під мадярами. Від нинішнього дня за усе, що в нашому Ясіні буде творитися, буде нести відповідальність тільки наша Українська Народна Рада. Нас, членів Ради, за наші діла будуть судити або хвалити не тільки чужі, але й свої рідні. Хочемо, чи не хочемо, ми залишились самі, тому або здаймося мадярській владі, або діймо самостійно і то так, щоб більше не дістатись до чужої неволі. Тепер такий час, що події швидко міняються, навколо нас ще нема впорядкованих ні держав, ні їхніх границь, тому боронім свою свободу, не віддаймось нікому крім України, боронім наше визволене Ясіня, коли доля так судила»[203].

Делегації від Ясінської Ради неодноразово перебували в Галичині, де мали зустрічі з президентом ЗУНР Є. Петрушевичем та прем'єр-міністром С. Голубовичем. У січні 1919 р. на історичному засіданні УНРади ЗУНР, коли приймалося рішення про об'єднання з УНР, С. Клочураком було висловлене прагнення українців Закарпаття про об'єднання з соборною Україною. Він також

202 *Верига В.* Визвольна боротьба в Україні. 1914–1923 рр. – С. 400–403.
203 *Клочурак С.* До волі (Спомини). – New-York: Carpathian Alliace, 1978. – С. 134–135.

висловлював прохання допомоги місцевим українцям оволодіти владою в Закарпатті, чого ЗУНР в умовах польсько-української війни була не взмозі зробити (зокрема офіційно визнати українську владу Гуцульської Республіки та включити її до своєї території). Через певний час С. Клочурак став уповноваженим представником УНРади ЗУНР–ЗО УНР в Ясіні та *Русько-Української Центральної Народної Ради* в Хусті. У лютому 1919 р. він зустрічався з головним отаманом С. Петлюрою й, вочевидь, вони також обговорювали, принаймні, два питання: допомогу у встановленні української адміністративної влади в Закарпатті та його злуку з УНР.

Згадані події політичної самоорганізації українців викликали велике занепокоєння уряду Угорщини, який окрім певного адміністративного тиску, не міг протидіяти новітньому національно-визвольному рухові, а також з боку найбільш шовіністичних кіл угорського суспільства, москвофільського табору тощо. Проти українських домагань виступало також і угорське духовенство, яке, зокрема, трактувало активізацію русинів-українців не інакше як «русинський бунт». На противагу українському соборницькому рухові, спрямованому на об'єднання з Великою Україною, мадяронами з ініціативи нового угорського уряду в листопаді 1918 р. в Ужгороді було утворено Угро-Руську Народну Раду (Рада рутенів Мадярії), яка заявила, що угро-руський народ приєднується до своєї батьківщини – Угорщини й виступає за недоторканість її території. Аби не втратити українське Закарпаття, угорський уряд схвалив закон про автономію Руського Краю, до складу якого входили комітати: Мараморош, Угоча, Берег, Унг. Приналежність же інших українських місцин мала вирішити Мирна конференція у Парижі. При угорському уряді було створено посаду міністра для справ Руського Краю, яку обійняв відомий політичний діяч А. Штефан. Водночас у Пряшеві під егідою москвофілів було утворено Карпато-Руську Народну Раду, лідери якої поширювали в українському середовищі ідею приєднання до Чехо-Словаччини.

Значний вплив на розгортання подій в регіоні справили наступні політичні акції. Серед них – з'їзд представників усього Закарпаття, скликаний 10 грудня 1918 р. за ініціативи щойно

сформованого угорського уряду у Будапешті. Як і слід було очікувати, більшість з 500 делегатів були налаштовані лояльно до нової угорської влади і підтримали мадярську владу у напрямі схвалення урядового маніфесту про перебування Закарпаття у складі Угорщині, якому передбачалося надати статус автономії (Руської Крайни). Однак, патріотично налаштована українська громада, на противагу будапештському з'їзду, скликала 18 грудня 1918 р. у Сиготі з'їзд представників Мараморощини, який обрав *Сигідську (Мараморoську) Народну Раду*, яка розпочала підготовку до скликання всенародного конгресу українців у Хусті, призначеного на 21 січня 1919 р.

Незважаючи на намагання угорського уряду запровадити для заспокоєння ситуації ідею автономії українського Закарпаття (X окремий закон від 24 грудня 1918 р.), за яким до складу «Руської Крайни» передбачалося влучити 4 комітати – Ужгородський, Бережанський, Угочанський та Мараморошський, а інші – Земплинський, Шаришський, Спишський передати словакам, її підтримувало незначне коло української громади. Серед них відверто мадяронська будапештська «Руська Народна Рада» та ужгородська «Рада Угро-Руського Народу», які намагалися мати бодай «синицю в руці».

Посильну участь у вирішенні долі українського Закарпаття намагалася брати й ЗУНР. Так, у грудні 1918 р., базуючись на соборницьких позиціях, проголошених УНРадою 19 жовтня 1918 р., Є. Петрушевич вів нелегкі переговори з урядом Угорщини, який намагався примусити Українську державу зректися Закарпаття. Намагаючись не порушити приязних відносин з Угорщиною, українська сторона все ж наполягала на своєму – приналежність Закарпаття мав визначити всенародний плебісцит і Паризька Мирна конференція[204]. Однак переговори виявилися безрезультатними. Більше того, угорська влада ввела війська до Ясіні, намагаючись таким чином припинити політичний рух українців-закарпатців. Виходячи з цих обставин, ЗУНР на початку 1919 р. вдалася до рішучих кроків, які мали захистити національні інтереси та кардинальним чином вирішити державницьку проблему в Закарпатті.

---

204 *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. – Лв.: ОЛІР, 1995. – С. 72.

Поштовхом до її реалізації стало рішення УНРади у Станіславові 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР з УНР. На згаданому історичному засіданні УНРади були гаряче зустрінуті присутні представники від закарпатців (Ясінська Народна Рада), які склали заяву про прагнення прилучитися до Соборної України і висловили прохання у наданні допомоги з боку ЗУНР та УНР у звільненні від угорської влади. Ці побажання були озвучені закарпатською делегацією й на нараді з президентом Є. Петрушевичем. 4 січня 1919 р. народне віче українців у Сиготі ухвалило заяви своїх представників в Станіславові[205].

Виходячи з загальновизнаного на той час принципу права націй на самовизначення, компактного розселення на власних етнічних теренах Закарпаття, українці «де-юре» мали беззаперечне право на власну державність. Мали вони й право на отримання допомоги від суміжної ЗУНР. Однак справа ускладнювалася тим, що західноукраїнська держава в противагу своїм супротивникам, які претендували на ці терени (Румунія, Чехо-Словаччина), не мала ні міжнародно-дипломатичних важелів впливу, ані могутньої армії на випадок «збирання земель» силою. Тому на той час українське Закарпаття могло розраховувати на допомогу з боку ЗУНР лише у «приватній формі». Відповідні доручення про координацію дій з закарпатськими повстанцями, наданню допомоги військовими кадрами (переважно інструкторами) та озброєнням були доручені державному секретареві військових справ ЗУНР Д. Вітовському. Ці наміри, про що вказує низка спогадів (зокрема відомого політичного діяча Л. Цегельського), були оповиті таємницею і про них знали далеко не всі члени уряду[206].

В результаті, на початку січня 1919 р., намагаючись вирішити справу до заключного акту об'єднання з Великою Україною, майже одночасно з Коломиї до Ясіні в напрямі Сигіт–Хуст та з Станіславова на Мукачево залізничними шляхами вийшли дві експедиції українських військ. Коломийська група 8 січня 1919 р. взяла участь в українському повстанні в Ясіні та відновленні там Гуцульської Республіки, від імені якої відозвою від 10 січня

205 *Дорошенко Д.* Угорська Україна. – Прага: Вид-во «Всесвіт», 1919. – С. 28.

206 *Цегельський Л.* Від леґенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – С. 241–243.

було задекларовано її приєднання до ЗУНР та Соборної України. Намагаючись не довести справи до міжнародного конфлікту, уряд ЗУНР терміново направив до Будапешта ноту, в якій повідомлялося, що вищевказане просування українських військ не спрямоване проти Угорщини, а є превентивною акцією з метою випередити румунську та чеську окупацію, а з Угорщиною ЗУНР і надалі прагне мати дружні відносини й долю українського Закарпаття намагатиметься вирішувати спільно. Тим часом було вирішено продовжити просування українських військ, намагаючись витісняти військові підрозділи угорців та не призводити до сутичок. Одночасно з цим було прийнято рішення повідомити уряди Чехо-Словаччини та Румунії, що українські війська на терені Закарпаття не мають намірів вийти за межі етнічних українських земель[207].

Кількатисячне українське формування з буковинських добровольців, міліціонерів та близько 500 військовиків Галицької Армії зайняли адміністративний центр Мараморошу – Сигіт, внаслідок чого фактично було відкрито шлях і до Хуста, де незабаром мав відкритися Всеукраїнський конгрес (Собор) закарпатських українців. Пресові агенції ЗУНР у цей час з великою ейфорією повідомляли, що українські війська у відповідь на звернення народних рад Угорщини зайняли етнічні українські терени Закарпаття з метою завершити його злуку з соборною УНР[208]. Вважалося, що справа приєднання до Української держави Закарпаття є вже доконаним фактом. Однак 17 січня 1919 р. румунські війська перейшли кордон і зненацька заволоділи Сиготом, примусивши українців з великими втратами відступити[209]. Намагаючись уникнути військового конфлікту з Румунією, військові підрозділи ГА були терміново відкликані на територію ЗУНР, що, безперечно, значно знизило активність державотворчих процесів на Мароморощині. Станіславська група після звільнення низки населених пунктів та роззброєння угорських частин, теж зазнала поразки під Мукачевим і через тиждень була вимушена повернутися у Галичину.

---

207 Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 57–58.

208 Нове життя (Станіславів). – 1919. – 17 січня.

209 *Кущинський А.* Закарпаття в боротьбі (Спогад). – Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1981. – С. 26–27.

Дещо пізніше, 19 січня 1919 р. з Самбора для зайняття комітату та міста Ужгород була відправлена третя група. Залога ГА, якій було доведено командуванням, що ця територія вільна від іноземних військових формувань, мала зайняти адміністративний центр і проголосити українську владу згідно з Конституцією ЗУНР та постановою УНРади від 3 січня 1919 р. про об'єднання усіх українських земель у Суверенну Соборну Державу. Отримавши терміновий наказ про виступ у Самборі, де розміщувався Запасний Кош, вдалося сформувати «окупаційний загін» в неповну сотню вояків з одним кулеметом. До речі, помічником командира загону був четар М. Яворський, відомий згодом марксистський історик Радянської України. Однак загін, наштовхнувшись на чеські частини, які за мандатом Антанти окупували частину Закарпаття по демаркаційному кордону Ужок–Ужгород та р. Уж, після безуспішних переговорів був також вимушений повернутися на територію Галичини.

Саме в цей час в Ужгороді велику активність проявили місцеві громадсько-політичні угруповання українців та представники американської еміґрації, які розпочали практичні кроки по зближенню з Прагою. На випадок наступу реакції в Угорщині, *Ужгородська Рада*, бажаючи захистити свої мінімальні права на автономію міжнародними гарантіями, які передбачалося отримати від паризької Мирної конференції, звернулася на початку січня 1919 р. до уряду Чехо-Словаччини про зайняття Закарпаття своїми військами.

Таким чином, січнева спроба ЗУНР блискавичним рейдом допомогти закарпатським українцям у національному звільненні й захистити кордони української державності зазнала поразки. Її причина полягала не лише у нечисленності експедиційних військ (в умовах пасивних дій Угорщини та досить компактного розселення українців це, можливо, було не головним), але й у відсутності на тлі антиукраїнської пропаганди зв'язку та координації дій з місцевими громадсько-політичними силами, селянством, зокрема, на Мукачівському та Ужгородському напрямах, які не підтримали підрозділи Галицької Армії[210]. Однак, головною причиною невдачі зазначених зусиль уряду ЗУНР, окрім відомого фактора

210 *Клочурак С.* До волі (Спомини). – С. 151.

перебування угорських військ, стала окупація краю регулярними військами Румунії та Чехо-Словаччини, що супроводжувалася політичною підтримкою й тиском держав Антанти, які виявилися непереборним заборолом українському державницькому поступу у цьому регіоні.

Тим не менш, незважаючи на військові дії та окупацію іноземними військами, на *Загальному Соборі всіх русинів, живучих в Угорщині* (Хуст, 21 січня 1919 р.), 420 делегатів, що представляли 429 тис. українців (з комітатів Мараморош, Угоча, Берег, Шариш, Земплин, Спиш, Абауй, Торна), було прийнято рішення, відповідно до «14 пунктів» В. Вільсона, про скасування закону угорського уряду щодо Руського Краю та про приєднання Закарпаття до Соборної України без жодних застережень. Зокрема в *Ухвалі Всенародних зборів угорських українців* від 21 січня 1919 р. зазначалося, що «Всенародні Збори угорських українців з дня 21 січня 1919 р. ухвалюють з'єдиненнє комітатів: Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіж і Абауйторпа з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанию сеї злуки узгляднила окреміше положеннє угорських Українців»[211].

На цих Зборах українці Закарпаття заявили також, що вони не визнають «десятого закона» про «Руську Країну», даного в Будапешті у 1918 р., бо ухвалено його без волі народа і без його заступництва»[212]. Відтак Збори постановили, що український народ не вишле своїх послів до угорського парламенту. Було також оголошення загального прохання, аби українське військо (Галицька Армія) обсадило комітати, заселені українцями, і щоби воно захистило населення Закарпаття. При цьому Всенародні Збори привітали усі визволені народи Австро-Угорщини: чехо-словаків, балканських слов'ян («Юго-Славян»), румунів, поляків і німців, а також мадярський народний уряд, який, «стоячи на демократичних основах», визнав право самовизначення народів і не вживав «ніяких насильств проти політичного організування українського народу і проти висловлення його правдивої волі»[213]. Було висловлено подяку й усім державам Антанти та їх созникам, «що борони-

211 *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920. – С. 59–60.

212 Там само.

213 Там само.

ли демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу», та прохання допомогти втілити у життя прагнення і ухвалене рішення закарпатських українців.

Всенародні Збори обрали «для ведения справ українського народу» *Центральну Народну Раду* зі 100 членів і надали їй повновласть заступати угорських українців усе і всюди, де цього буде потрібно перед усіма народами, і зробити усе, «що кожного часу в інтересі українського народу уважає за потрібне»[214]. Окрім обрання Центральної Української Народної Ради в Угорщині на чолі з *Михайлом Бращайком*, Собором була також сформована делегація до Києва у справі об'єднання. При цьому було висловлене прохання до лідерів української держави у Києві про надання термінової допомоги. Але, як відомо, ні УНР, ані ЗУНР – ЗО УНР на військовому та дипломатичному рівні, крім деякої допомоги продовольством Гуцульській Республіці, дієвого сприяння державотворчим процесам у Закарпатті надати не могли.

Відтак іноземні (чеські та румунські) війська окупували територію Закарпаття (принагідно нагадаю, що румунами було окуповано й анексовано українські Буковину та Бессарабію). Приводом до інтервенції послугували окремі статті Версальської та Сен-Жерменської мирних угод між Антантою та Центральними державами, відповідно до яких західноукраїнські землі передавалися на автономних засадах тим національним державами, які утворилися на терені колишньої Австро-Угорської імперії.

При цьому слід зауважити, що єдина незалежна українська територія в Закарпатті – *Гуцульська Республіка з центром у Ясіні на Мароморощині*, проіснувала ще до середини 1919 р. Це було національне адміністративно-політичне утворення з відповідними державними ознаками – своєю законодавчою та виконавчою владою, народною «армією» (400 міліціонерів), самодостатнім господарським та культурним життям. Прапор республіки був синьо-жовтий. До законодавчого органу – *Гуцульської Народної Ради* – входили українці, німці та євреї. У Республіці, яка поши-

214 Там само.

рювалася на терени навколо Ясіня з 20-тисячним населенням, вільно вживалися угорські крони та українські гривні, у школах було запроваджено українську мову навчання. Після окупації Гуцульської Республіки військами Румунії частина гуцулів перейшла до Галичини, утворивши у складі ГА бойову Гуцульську сотню. У подальшому гуцульський курінь приймав участь в охороні урядів УНР та ЗО УНР у Кам'янці-Подільському, воював у складі Діючої армії УНР[215].

У зв'язку з вибухом угорської соціалістичної революції та утворенням Угорської Радянської Республіки державотворчий процес в Закарпатті протягом березня–квітня 1919 р. розвивався за цілком новим сценарієм. Радянський уряд Республіки, виходячи з гасла самовизначення всіх народів Угорщини, проголосив державну автономію Руського Краю. У краї розпочався процес соціалістичних перетворень, до яких широко залучилося і місцеве українське населення. Зокрема, було сформовано Закарпатську Червону гвардію, яка нараховувала понад 6 тис. бійців й відзначилася в боях проти іноземної інтервенції. Однак вже на початку травня 1919 р. Закарпаття було цілковито окуповане військами Чехо-Словаччини та Румунії.

У цей час визначальну роль у втіленні державотворчих прагнень українців Закарпаття все більше починає відігравати чисельна українська еміґрація в США. Ще у липні 1918 р. на з'їзді представницького органу – Ради Американських Русинів (Народна рада Русинів Злучених Держав; Гомстед, 23 липня 1918 р.) була висловлена думка, що у разі неможливості здобуття політичної незалежності (або автономії) Закарпаттю слід прагнути до об'єднання з Галичиною та Буковиною в одній державі. Однак, коли ці вимоги у жовтні 1918 р. були доведені до президента США В. Вільсона, то з його боку вони були розцінені як непрактичні. Він же підштовхнув українське представництво в США до вступу до Середньоєвропейського демократичного союзу, головою якого був Т. Масарик[216]. Під безпосереднім впливом чесько-словацького політичного союзу, політика українсько-чеського зближення, що була проголошена на з'їзді американської Ради

215 *Верига В.* Визвольна боротьба в Україні. 1914–1923 рр. – С. 407.

216 *Оршан Я.* Закарпаття. – С. 2.

в Скрентоні (12 листопада 1918 р.), призвела до листопадового плебісциту української громади США, який пройшов під гаслом: «Угро-руська країна буде незалежною державою в етнографічних кордонах у федерації з Чеською Республікою». По питанню ж щодо державності Угорської Русі голоси плебісциту (про що було без зволікання повідомлено телеграфом чеським дипломатам у Париж) поділилися наступним чином: з загальної кількості в 1 тис. 113 осіб – 732 (66%) висловилися за прилучення Закарпаття до Чехо-Словаччини, 310 (28%) – за злуку з Україною, 12 (1%) – за злуку з ЗУНР, 10 (до 1%) – за об'єднання з Росією[217].

Такий несподіваний вибір пояснювався не лише браком інформації про державне будівництво в ЗУНР, що надходили скупими і далеко не завжди об'єктивними телеграфними повідомленнями, але й впливами Т. Масарика серед карпато-українців США, який запевняв про можливість забезпечити національно-державні права українців у складі Чехо-Словаччини. Українська еміґрація в США й надалі намагалася впливати на події в Закарпатті у відповідному напрямі.

В умовах безнадії на об'єднання з Великою Україною та перспективи бути розчленованими між різними державами, у травні 1919 р. Ужгородська, Пряшівська та Хустська Народні Ради об'єдналися у *Центральну Руську Раду* в Ужгороді, яка 8 травня 1919 р. проголосила злуку з Чехо-Словаччиною на правах національної, культурної та господарської автономії. Одночасно з цією широко відомою подією, 7 травня у Станіславові, до якого наближалися польські війська, відбувся з'їзд представників 62 громад Закарпаття. Зібрання винесло резолюцію домагатися на Мирній конференції в Парижі приєднання русинів-українців до України, виведення з її території угорських, а також чеських та румунських окупаційних військ.

Проте Антанта на той час переймалася іншою проблемою – збройною інтервенцією проти Угорської Радянської Республіки. Виходячи з власних геополітичних інтересів і без участі українців, згодом була вирішена й доля усього Закарпаття. Рішенням Паризької мирної конференції основна частина краю була приєднана до Чехо-Словаччини, інша – до Румунії. Таким чином, за

217 *Химинець Ю.* Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984. – С. 18.

збігом обумовлених обставин як внутрішнього характеру, так і несприятливих зовнішніх чинників, встановлення української державності в Закарпатті протягом 1918–1919 рр. зазнало поразки, відтермінувавши питання про національне звільнення українців у цьому регіоні ще на декілька десятиліть.

Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України.

Як вже зазначалося вище, 18 жовтня 1918 р. у Львові сформувалася Українська Національна Рада (УНРада) на чолі з Є. Петрушевичем[218], яка взяла у свої руки провід національно-визвольним рухом у західноукраїнських землях. Наступного дня (19 жовтня) вона проголосила, що Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття, які «творять цілісну українську територію, уконституйовуються... як Українська Держава».

Слід зауважити, що назву «Українська Держава» для молодого державного утворення в Західній Україні було обрано не випадково, а з огляду на вже існуючу Українську Державу в Наддніпрянській Україні на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Таким чином західні українці ототожнювали себе як єдиний організм з усім українством зі столицею у Києві та з перспективою, в разі зміцнення гетьманської Української Держави, об'єднання з нею. В іншому ж випадкові, мали б існувати обидва окремі українські державні організми[219].

6 жовтня 1918 р. на урочистому відкритті Державного Українського університету у Києві велике враження на присутніх справила коротка промова представника західноукраїнських земель, члена австрійського парламенту д-ра Л. Цегельського, який зокрема виголосив: «Переповнене моє серце почуттям радости і тріумфу! Сьогодні положено найкращий камінець під будучину українського народу. Українська нація прилучилася до європейської культури, і це прилучення є найкращою запорукою, що Україна не загине. Я вірю, я певен в тому, що ви, браття, пригорнете й нас, галичан, до себе...»[220]. Злука двох частин одного народу закономірно мусила настати, її передчуття вже віяло у повітрі.

218 Нова Рада. – 1918. – 1 листопада (19 жовтня).

219 *Цегельський Л.* Від леґенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – С. 29–31.

220 *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. ІІ. – К.: Темпора, 2002. – С. 246.

1 листопада 1918 р. у Львові перемогло збройне повстання, внаслідок якого заступник урядового намісника Галичини та делегація УНРади підписали акт про передачу останній всієї повноти влади. 3 листопада 1918 р. на 10-тисячній українській маніфестації в Чернівцях УНРаді було передано всю повноту влади у Буковині[221]. Листопадовий чин, цей державотворчий переворот на наших західних землях, змобілізував, об'єднав та згармонізував галицьких українців, всі їхні партії, в одну українську державницько-політичну громаду, чого не можна було ніяк довершити у Великій Україні. Українці Галичини одразу ж заявили про намір творити національну державність та інкорпоруватися у єдину соборну структуру з Гетьманатом, який існував тоді в Наддніпрянській Україні. Перші листівки учасників листопадового чину заявляли про проголошення на західних землях Української Держави, адже саме таку офіційну назву мала гетьманська держава по обидва береги Дніпра зі столицею у Києві. Проте перебіг зовнішніх військово-політичних обставин і внутрішньої соціально-політичної ситуації кардинально змінили шлях об'єднавчих тенденцій і намірів усіх суб'єктів тогочасного українського політикуму.

Тим часом у Наддніпрянщині радикальна соціалістична опозиція готувалася до повалення Гетьманату П. Скоропадського. 5 листопада УНРада вислала до Києва двох представників (О. Назарука і М. Шухевича) із завданням встановити контакт з гетьманським урядом, отримати від нього допомогу (перш за все військову) і визначитися щодо якнайшвидшого об'єднання західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною. 6 листопада 1918 р. О. Назарук та М. Шухевич були прийняті гетьманом П. Скоропадським. Делегати просили у керівника Української Держави допомоги у протидії полякам.

Уряд гетьмана, згідно бюджетного зведення, виділив з державної скарбниці графою надзвичайних видатків в допомогу Західній Українській Республіці 6 млн. крб, кілька вагонів одягу, взуття, зброї, цукру, 10 млн. австрійських крон тощо[222]. Крім того,

221 Нова Рада. – 1918. – 28 (15) листопада.

222 *Цегельський Л.* Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – С. 194; *Солуха П.* Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. – Хутір діда Петра (США), 1973. – С. 233.

нелегально в розпорядження Галицької Армії було надано летунську сотню[223]. Також перейти кордон на допомогу західним українцям було запропоновано й Окремому загонові Січових стрільців з бронеавтомобілями та важкою артилерією[224]. Проте самі Січові стрільці, готуючись у той час до повстання проти гетьмана, відмовилися їхати в Галичину[225].

У наддніпрянських газетах з'явилися оголошення із закликами творити добровольчі загони й подаватися на захід у допомогу братам-українцям, створювалися збірні пункти тощо. «Ми мусимо негайно взяти в руки зброю і з зброєю в руках або померти, або добути волю нашому народу, – виголошувалося в одному з них. – Ви знаєте що робиться в Галичині. Нема чого чекати, ні помоги, ні поради нам не буде ні від кого. Згадайте, милі браття, як недавно, тут над Дніпром в тяжку годину всі галичане-вояки і просто горожане брати й сестри разом до зброї стали і спасли від смерти не тільки тисячі людей але й саму державу... Згадайте поміч їх весь час в будові України. Прийшла черга до нас. Ми мусимо віддячити їм не словом, не хвальбою; а виступом фактичним зі зброєю в похід. Отож, брати, не гайте часу, записуйтесь найшвидше в охочі полки, а Ви землі козачої краса, найкращі сестри, записуйтеся в сестри "Червоного Хреста"»[226].

Утім на той час, зважаючи на зміну зовнішньополітичної ситуації навколо України взагалі й Гетьманату зокрема, а також з огляду на загострення соціально-політичної боротьби всередині країни, офіційний Київ, за тих умов, не міг дозволити собі легально прийняти Західну Україну в лоно єдиної державності. До того ж провідникам української національної революції в Західній Україні стало відомо, що у Великій Україні незабаром вибухне повстання під проводом Директорії й з Січовими стрільцями в авангарді. Тож ставало зрозумілим, що гетьманську владу, яка без підтримки німецьких військ була практично беззахисною, най-

223 *Гай-Нижник П.* Перша летунська сотня Української Галицької армії // Батьківщина (Київ). – 1998. – № 1778. – вересень. – С. 4.

224 *Цегельський Л.* Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – С. 15–22.

225 *Назарук О.* Рік на Великій Україні. – Відень, 1921. – С. 6–7; *Костицький М. В., Тищик Б. Й.* Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.). – Лв., 1992. – С. 49

226 Нова Рада. – 1918. – 9 листопада.

імовірніше буде повалено. Відтак, наддніпрянської Української Держави не стане, а має знов відродитися Українська Народна Республіка (УНР).

За таких умов, 9 листопада 1918 р. на засіданні Української Національної Ради було вирішено дати державі іншу назву – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Того ж дня УНРадою було сформовано вищий виконавчий і розпорядчий орган – тимчасовий Державний секретаріат (Рада державних секретарів) на чолі з *К. Левицьким*. Наступного дня, 10 листопада, він склав урочисту присягу на вірність українському народові і державі. Українська Національна Рада визначила йому чітку лінію дальшого державного будівництва: вжити усіх необхідних заходів «для з'єднання всіх українських земель в одну державу», не ізолюватися від вже існуючої на сході Української держави, шукати шляхів для утворення єдиної соборної Української держави й до об'єднання усіх українських земель, усього українського народу. Про негайне об'єднання не йшлося з огляду на невизначеність політичного становища в Наддніпрянській Україні.

Тим часом 13 листопада 1918 р. в Наддніпрянській Україні було утворено Директорію, яка очолила протигетьманський виступ Січових стрільців, а згодом й повносяжне народне повстання[227]. У цей час становище ЗУНР почало погіршуватися. Під тиском поляків УНРада (законодавчий орган) і Державний секретаріат (уряд) ЗУНР переїхали зі Львова до Тернополя, а потім – до Станіславова. Незважаючи на складне становище обох нових національних державних утворень, їхнє керівництво продовжувало справу об'єднання України. Провідна роль у цій історичній справі належала діячам Наддністрянської України. Розуміючи, що воз'єднання могло реалізовуватися тільки на ґрунтовних правових засадах, Державний секретаріат ЗУНР виробив проект попереднього договору і спрямував до Директорії, яка перебувала на той час у Фастові, свою уповноважену делегацію (Д. Левицького і Л. Цегельського). У той же час, 30 листопада 1918 р. у Києві О. Колесса від імені УНРади зробив офіційну заяву гетьмано-

227 *Гай-Нижник П. П.* Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.) // Гілея. – 2011. – Вип. 47 (№ 5). – С. 18–29; – Вип. 48 (№ 6). – С. 88–99; – Вип. 52 (Спецвипуск). – С. 5–15.

ві П. Скоропадському про утворення самостійної Української Держави на західних українських землях.

Після докладного обговорення проекту Директорія і делегація ЗУНР 1 грудня 1918 р. на станції Фастів (Київщина) у залізничному вагоні підписали *Передвступний договір між Українською Народною Республікою й Західно-Українською Народною Республікою про злуку обох українських держав в одну державну одиницю*, в якому, зокрема, зазначалося:

«1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою – значить заявляє свій намір перестати істнувати як окрема держава, а натомісць увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохітний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республікою – значить заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілости, в Українську Народню Республіку»[228].

Представники обох сторін заявили, що цим передвступним договором уважають себе взаємозобов'язаними у найкоротшому часі укласти державну злуку, аби щонайшвидше утворити справді одну неподільну державну одиницю. «Західно-Українська Народня Республіка, – говорилося далі у передвступному договорі, – з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішности життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народньої Республіки, дістає територіяльну автономію, которої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема

228 *Винниченко В.* Відродження нації. – Ч. III. – Київ; – Відень, 1920. – С. 254–256.

спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодатними й правительствснними державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні условини злуки обох держав»[229].

Цей договір було списано у двох примірниках (у двох окремих оригіналах), призначених по одному для урядів кожної з обох держав. Він міг бути опублікований за згодою обох урядів, тобто – Директорії УНР й Ради державних секретарів ЗУНР. Від імені Директорії договір підписали її члени В. Винниченко (як голова), О. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра (як головний отаман), а від імені уряду ЗУНР – повновласники Ради державних секретарів Л. Цегельський та Д. Левицький. При цьому належить зауважити, що ЗУНР зберігала за собою права «територіальної автономії, котрої межи означить в хвилі реалізації злуки обох республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними правительственними державними органами обох Республік. Тоді, – як акцентував В. Винниченко, – також установлені будуть условини злуки обох Держав»[230].

14 грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський зрікся влади, а вже 19 грудня 1918 р. до Києва урочисто в'їхала Директорія. На історичній арені знову була відновлена Українська Народна Республіка. По той же бік Збруча, 3 січня 1919 р. на сесії УНРади у Станіславі було прийнято *Ухвалу «Про злуку Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою» в «одну, одноцільну, суверенну Народню Республіку»*, тобто було ратифіковано фастівську угоду від 1 грудня 1918 р.[231]

Про цей факт державний секретар військових справ ЗУНР Д. Вітовський негайно повідомив керівництво УНР: «До Головного Отамана Українського Республіканського війська С. Петлюри. Київ. Із Станіславова. 3/1. Українська Національна Рада Західно-Української Народньої Республіки на засіданні дня 3-го січня одноголосно ухвалила й торжественно проголосила прилучення своєї території до Укр[аїнської] Народньої Республіки

229 Там само.

230 Відродження. – 1918. – 28 (15) грудня.

231 Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 1919. – № 1. – 31 січня. – С. 1.

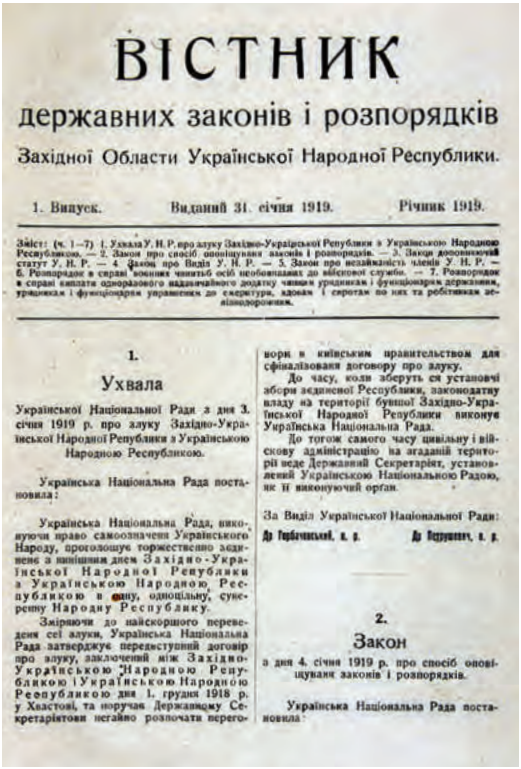

ВІСТНИК

державних законів і розпорядків

Західної Области Української Народної Республики.

1. Випуск. Виданий 31. січня 1919. Річник 1919.

Зміст: (ч. 1—7) 1. Ухвала У. Н. Р. про злуку Західно-Української Республики з Українською Народною Республикою. — 2. Закон про спосіб оповіщування законів і розпоряджень. — 3. Закон допомічний статут У. Н. Р. — 4. Закон про Виділ У. Н. Р. — 5. Закон про незайманість членів У. Н. Р. — 6. Розпорядок в справі воєнних чинів осіб необов'язаних до військової служби. — 7. Розпорядок в справі виплати одноразового надзвичайного додатку членам урядників і функціонарям державним, урядникам і функціонарям управлінним до семінтурів, вдовам і сиротам по них та робітникам залізничним.

1.

Ухвала

Української Національної Ради з дня 3. січня 1919 р. про злуку Західно-Української Народної Республики з Українською Народною Республикою.

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єднане з нинішнім днем Західно-Української Народної Республики з Української Народною Республикою в одну, одноцільну, суверену Народну Республику.

Зважаючи до найскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республикою і Української Народною Республикою дня 1. грудня 1918 р. у Хвастові, та поручає Державному Секретаріятови негайно розпочати переговори в київським правительством для сфіналізовання договору про злуку.

До часу, коли зберуть ся установчі збори злученої Республики, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народної Республики виконує Українська Національна Рада.

До тогож самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган.

За Виділ Української Національної Ради:

Др Голубчинський, в. р. Др Петрушевич, в. р.

2.

Закон

з дня 4. січня 1919 р. про спосіб оповіщування законів і розпоряджень.

Українська Національна Рада постановила:

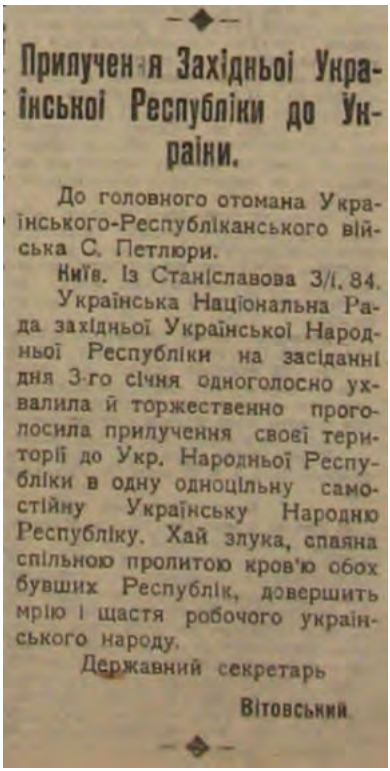

Прилучення Західньої Української Республіки до України.

До головного отомана Українського-Республіканського війська С. Петлюри.

Київ. Із Станіславова 3/I. 84.

Українська Національна Рада західньої Української Народньої Республіки на засіданні дня 3-го січня одноголосно ухвалила й торжественно проголосила прилучення своєї території до Укр. Народньої Республіки в одну одноцільну самостійну Українську Народню Республіку. Хай злука, спаяна спільною пролитою кров'ю обох бувших Республік, довершить мрію і щастя робочого українського народу.

Державний секретарь

Вітовський.

в одну одноцільну Українську Народню Республіку. Хай злука, спаяна спільною пролитою кров'ю обох бувших Республік, довершить мрію і щастя робочого українського народу»[232]. На тому ж таки засіданні УНРади було також обрано делегацію з представників Галичини, Буковини і Закарпаття у кількості 36 осіб на чолі з Л. Бачинським (Л. Бачинський, Л. Цегельський, Р. Перфецький, С. Вітик, письменник В. Стефаник та інші), яка прибула до Києва 16 січня і взяла участь у спільних засіданнях Директорії та Ради народних міністрів УНР[233].

11 січня 1919 р. газети опублікували офіційне звернення голів усіх гілок влади ЗУНР до Директорії УНР з увідомленням про ратифікацію Західною Україною фастівських домовленостей[234]. 16 січня 1919 р. до столиці України було надіслано офіційне звернення голів усіх гілок влади ЗУНР до Директорії УНР з увідомленням про ратифікацію Західною Україною фастівських домовленостей. У цьому зверненні під назвою *«До Світлої Директорії Української Народньої Республіки у Києві»*, підписаному в Станіславові представниками усіх гілок влади ЗУНР (за президію Української Національної Ради звернення підписали Л. Бачинський та С. Левицький, а за Раду державних секретарів – її президент С. Голубович та державний секретар і управитель закордонних справ Л. Цегельський). У зверненні верховна влада ЗУНР повідомляла Директорію УНР:

«Президія Національної Ради і Рада Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки мають честь подати отсим до відома Світлої Директорії і Правительства Української Народньої Республіки, що Українська Національна Рада, яко найвищий законодатний орган Західно-Української Народної Республіки, на торжественнім засіданню в Станиславові, дня 3 січня 1919 року, одноголосно рішила, що слідує:

"Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського Народу, проголошує торжественно

232 Нова Рада. – 1919. – 5 січня (23 грудня).

233 *Матейко Р.* Галицькі лицарі волі. Українські визвольні змагання на Тернопільщині 1900–1920 років у контексті історії України. – С. 89.

234 Нова Рада. – 1919. – 11 (24) січня.

з'єднання з нинішним днем Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою в одну одноцільну, суверенну Народню Республіку."

Зміряючи до найскоршого переведення цеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір між Західно-Українською Народньою Республікою і Українською Народньою Республікою дня 1 грудня 1918 року у Хвастові та поручає Державному Секретаріятові негайно розпочати переговори з Київським правительством для офіназлізовання договора про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори об'єднаної Республіки, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народньої Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою як її виконавчий орган. Підписані Президія Української Національної Ради та Рада Державних Секретарів подають се до відома Верховної Української Народньої Республіки через окрему торжественну депутацію, зложену з представників усіх державних чинників і усіх кругів населення Західно-Української Народньої Республіки, а заразом висилають окрему комісію, що має з правительством Української Народньої Республіки увійти в близчі переговори що до способу зреалізовання вище наведеної ухвали»[235].

22–24 січня 1919 р. за сценарієм І. Огієнка у Києві відбулися *всенародні свята з нагоди річниці IV Універсалу УНР і народження Соборної України*. З цього приводу Директорія видала Універсал, у якому говорилося: «Від нині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна...». Представниками від ЗУНР на святі були: Л. Бачинський,

235 ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп 1. – Спр. 5. – Арк. 5; Нова Рада. – 1919. – 11 (24) січня.

Л. Цегельський та С. Вітвицький[236]. Ідея соборності українських земель ставала дійсністю[237].

22 січня 1919 р. з самого ранку у столиці тривали приготування до свята. День був морозний, дерева вкрито інеєм. Будинки, надто на прилеглих до Софіївського майдану вулицях, декорувалися українськими прапорами, килимами і полотнищами з яскравими українськими візерунками. Особливо гарно задекоровано Софійську площу та сусідні вулиці. З-поміж них вирізнявся будинок, де містилася центральна контора телеграфу, та дім Київського губерніального земства. Тут на балконах були вивішені портрети і погруддя Тараса Шевченка, прибрані національними стрічками, а також прапори. На Тріумфальній арці при вході з Володимирської вулиці до Софійської площі красувалися старовинні герби Наддніпрянської України й Галичини. По всьому майдані на стовпах височіли герби чи не усіх українських губерній і святочні плакати.

236 *Андрієвський В.* З минулого. – Т. ІІ. – Берлін, 1921. – С. 102–112.

237 *Гай-Нижник П.* Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України // Регіональні проблеми української історії: Збірник наукових праць. – Вип. 1. – Умань, 2008. – С. 44–58; *Haj-Nizsnik P.* A ket orszagresz egyesulese: az egyseges Ukrajna eszmejenek megvalosulasa es csodje // Hromada. – 2009. – № 1 (99). – januar–februar; – № 2 (100). – marcius–aprilis.

Об одинадцятій ранку під звуки музики почали маршувати на майдан українські піхотні частини, артилерія та самострільні команди, котрі стали шпалерами з усіх чотирьох боків площі. За військом рушили люди, зібралася велика кількість народу, що заповнила всю площу й сусідні вулиці. Чимало з присутніх забралися на дерева, щоб звідти краще побачити дійство. Розміщенням делегацій по місцях та всім церемоніалом свята завідував артист М. Садовський. Незабаром поперед війська стали нові шеренги з учнів, котрі у супроводі вчителів прийшли з національними прапорами і плакатами. З численних делегацій, що прибули на урочистості, першими з'явилися службовці залізниць з великим транспарантом, на якому було написано: «Слава українським Героям!» Опісля надійшли делегації від міністерств та інших установ, були хресні ходи з усіх київських церков. Духовенство зібралося у Софійському соборі на Службу Божу. Її правив єпископ черкаський Назарій. На майдані ставало дедалі тісніше[238].

О 12-й годині у Києві на Софіївському майдані у святковій обстановці (день був оголошений вихідним) відбулася урочиста церемонія Злуки. З Софіївського собору під звуки дзвонів з Мазепинської дзвіниці та гук гармат з Печерська вийшло численне духовенство з іконами та хоругвами на чолі з архієпископом Агапітом й зайняло місця навколо зведеного на майдані аналоя. У церковній процесії архієпископ катеринославський Агапіт і єпископи: мінський Георгій, вінницький Амвросій, черкаський Назарій, канівський Василь, уманський Дмитрій.

О 12 год. 25 хв. дня заграв оркестр й залунали захоплені вигуки «Слава!». На майдан прибули члени Директорії у повному складі й делегація від ЗУНР (з представників Галичини, Буковини і Закарпаття), які зайняли відведені для них заздалегідь місця. В. Винниченко та С. Петлюра приїхали разом в одному автомобілі. Поряд з ними розташувалися члени Ради народних міністрів УНР на чолі з В. Чехівським, увесь склад дипломатичного корпусу, що перебував у Києві, представники Українського національного союзу, найвищі цивільні та військові достойники, делегати Всеукраїнського Трудового конгресу та інші присутні гості та мешканці столиці.

238 ЦДАВО України. – Ф. 3505. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 1–1 зв.

Військовий оркестр заграв Національний Гімн «Ще не вмерла Україна!». *Акт Соборності* розпочав своїм привітанням представник Української Національної Ради, голова делегації ЗУНР Лев Бачинський. Коли вгамувалися вітальні крики й вигуки, представник ЗУНР д-р Лонгин Цегельський у присутності багатьох тисяч людей зачитав Ухвалу Президії Української Національної Ради і Державного секретаріату від 3 січня про волю ЗУНР об'єднатися в одну Українську соборну державу. Цю заяву всі учасники сприйняли довготривалими оплесками й вкрили вигуками «Слава!». За цим д-р Олесницький зачитав цей же текст французькою мовою. Далі запальну промову виголосив голова Директорії УНР Володимир Винниченко.

Коли вгамувалися вигуки «Слава!», член Директорії проф. Федір Швець зачитав *Універсал Директорії до народу українського*, підписаний усіма її членами 22 січня:

«Іменем Української Народньої Республіки Директорія оповіщає народ Український про велику подію в історії землі нашої української.

3-го січня 1919 року в м. Станиславові Українська Національна Рада Західної Української Народньої Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і як найвищий їх законодавчий чинник, торжественно проголосила злуку Західної Української Народньої Республіки з

Наддніпрянською Народньою Республікою – в одноцільну, суверенну Народню Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народньої Республіки ухвалила тую злуку прийняти і здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народньої Республіки від 3-го січня 1919 року.

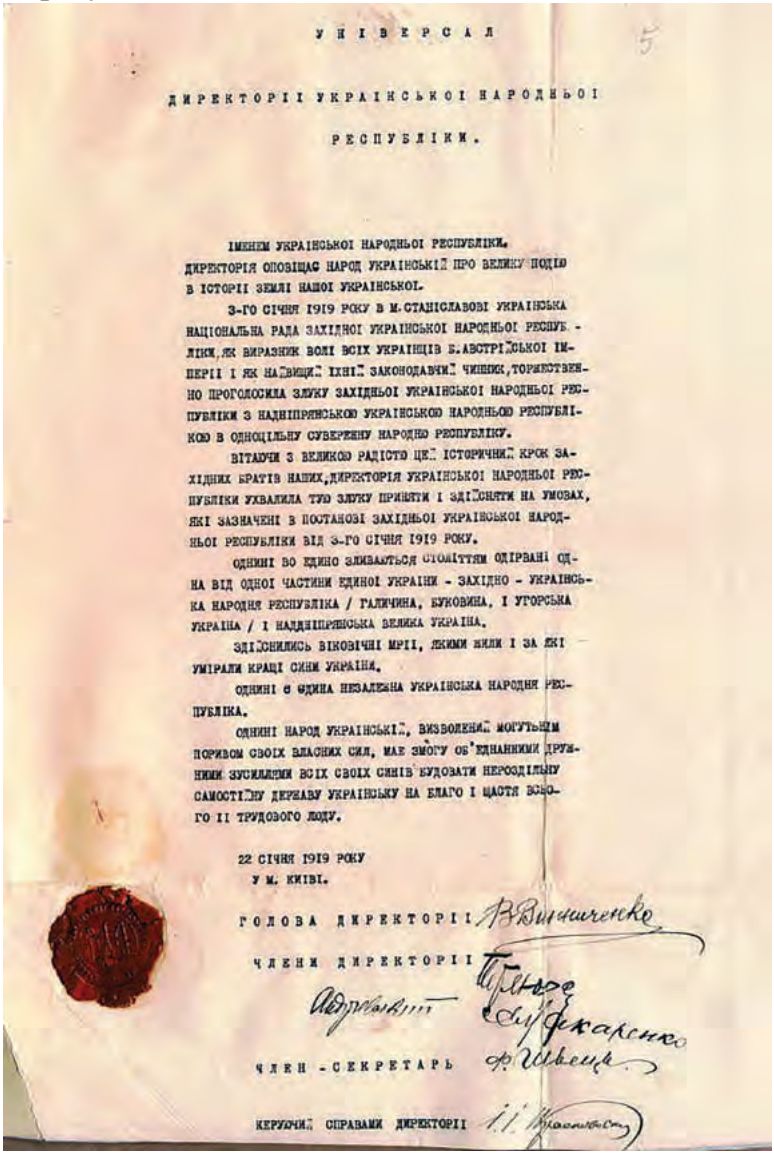

У Н І В Е Р С А Л

ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ

РЕСПУБЛІКИ.

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ,
ДИРЕКТОРІЯ ОПОВІЩАЄ НАРОД УКРАЇНСЬКИЙ ПРО ВЕЛИКУ ПОДІЮ
В ІСТОРІЇ ЗЕМЛІ НАШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ.

3-ГО СІЧНЯ 1919 РОКУ В М. СТАНІСЛАВОВІ УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛИКИ, ЯК ВИРАЗНИК ВОЛІ ВСІХ УКРАЇНЦІВ Б. АВСТРІЯЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ І ЯК НАЙВИЩИЙ ЇХНІЙ ЗАКОНОДАВЧИЙ ЧИННИК, ТОРЖЕСТВЕННО ПРОГОЛОСИЛА ЗЛУКУ ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛИКИ З НАДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНЬОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В ОДНОЦІЛЬНУ СУВЕРЕННУ НАРОДНЮ РЕСПУБЛІКУ.

ВІТАЮЧИ З ВЕЛИКОЮ РАДІСТЮ ЦЕЙ ІСТОРИЧНИЙ КРОК ЗАХІДНИХ БРАТІВ НАШИХ, ДИРЕКТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛИКИ УХВАЛИЛА ТУЮ ЗЛУКУ ПРИЙНЯТИ І ЗДІЙСНИТИ НА УМОВАХ, ЯКІ ЗАЗНАЧЕНІ В ПОСТАНОВІ ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛИКИ ВІД 3-ГО СІЧНЯ 1919 РОКУ.

ОДНИНІ ВО ЄДИНО ЗЛИВАЮТЬСЯ СТОЛІТТЯМ ОДІРВАНІ ОДНА ВІД ОДНОЇ ЧАСТИНИ ЄДИНОЇ УКРАЇНИ - ЗАХІДНО - УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА / ГАЛИЧИНА, БУКОВИНА, І УГОРСЬКА УКРАЇНА / І НАДДНІПРЯНСЬКА ВЕЛИКА УКРАЇНА.

ЗДІЙСНИЛИСЬ ВІКОВІЧНІ МРІЇ, ЯКИМИ ЖИЛИ І ЗА ЯКІ УМИРАЛИ КРАЩІ СИНИ УКРАЇНИ.

ОДНИНІ Є ОДНА НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА.

ОДНИНІ НАРОД УКРАЇНСЬКИЙ, ВИЗВОЛЕНИЙ МОГУТНІМ ПОРИВОМ СВОЇХ ВЛАСНИХ СИЛ, МАЄ ЗМОГУ ОБ'ЄДНАННИМИ ДРУЖНИМИ ЗУСИЛЛЯМИ ВСІХ СВОЇХ СИНІВ БУДОВАТИ НЕРОЗДІЛЬНУ САМОСТІЙНУ ДЕРЖАВУ УКРАЇНСЬКУ НА БЛАГО І ЩАСТЯ ВСЬОГО ІЇ ТРУДОВОГО ЛЮДУ.

22 СІЧНЯ 1919 РОКУ
У М. КИЇВІ.

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ

ЧЛЕНИ ДИРЕКТОРІЇ

ЧЛЕН - СЕКРЕТАРЬ

КЕРУЮЧИЙ СПРАВАМИ ДИРЕКТОРІЇ

Од нині во-єдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України.

Од нині є єдина незалежна Українська Народня Республіка.

Од нині народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду»[239].

Після цього архієпископ Агапіт відслужив з духовенством молебень у намірах українського народу й Української держави. Відбувся військовий парад Січових стрільців, якими командував полковник Євген Коновалець.

Молебень на Софіївській площі в Києві з нагоди проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР. У центрі – Симон Петлюра та Володимир Винниченко (Київ, Софіївський майдан, 22 січня 1919 р.)

Після урочистої військової маршової ходи, у своєму виступі Симон Петлюра, зокрема, виголосив до людності: «Громадяне!

239 Там само. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 5; Нова Рада. – 1919. – 11 (24) січня

Тільки тоді ми будемо кричати “Слава!” вільними грудьми, коли зміцнимо нашу владу, коли настане спокій нашій землі. Всі, як один чоловік, станьте плечем до плеча на оборону рідного краю від ворогів наших. Я як Отаман всього війська Українського кажу вам, що зо всіх боків оточені ворогами. Не слів, а діла чекає від вас Українська Народня Республіка. Доведіть своєю чесною роботою свою любов до неї, доведіть, що ви гідні сьогодняшнього свята. Я сам буду кричати з вами “Слава!”, коли ні одного ворога не буде на нашій території. Перед вами пройшло Українське Республіканське Військо, котре не щадить свого життя й сил у боротьбі з ворогами. Допоможіть же і ви йому одежою, харчами. Підтримайте ж Республіку, котрій ви кричите “Слава!”, не словом, а ділом».

Наступного дня, 23 січня, у столиці розпочав свою роботу Конгрес Трудового народу України, який відкрився з оголошення тих самих документів. Конгрес одноголосно ратифікував Універсал Злуки[240]. На знак цілковитої згоди депутати повставали з місць, аплодуючи.

Відлуння прийняття Акту Злуки святочною хвилею прокотилося містами, містечками і селами усієї України, в яких громадяни об’єднаної Української держави відзначали День відновлення її Соборності.

240 *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції. – Т. 3. – Прага, 1942. – С. 168–169.

28 січня 1919 р. в *Універсалі Трудового Конгресу України до українського народу* з цього приводу, зокрема, зазначалося: «Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового Конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першім засіданні Конгресу 24 сього січня»[241]. Членів УНРади було обрано до Президії Трудового конгресу (Т. Старуха – від галицьких партій, С. Вітика – від українських соціал-демократів) та введено до його комісій (Т. Старуха, І. Калиновича, П. Шекерика-Дониківа). До складу Директорії було введено голову УНРади Євгена Петрушевича, а членів УНРади – А. Крушельницького, О. Назарука, Л. Цегельського, О. Безпалка та В. Темницького було призначено міністрами Української Народної Республіки. Після Акту соборності, ЗУНР ставала Західною областю УНР (ЗО УНР).

Золотий лев на блакитному тлі, як герб ЗУНР, поступився тризубові. Утім, 21 січня 1919 р., у переддень ухвалення Акту Злуки, на своєму першому засіданні Комісія у справах вироблення проекту герба Української Народної Республіки[242] дійшла висновку, що в гербі Соборної України необхідно зафіксувати емблеми обох республік – УНР і ЗУНР, а також знак Київської Русі й голуба з оливковою гілкою як символом замирення. Герб мав би виглядати так: щит розтятий, у золотому полі козак з рушницею в синій одежі, у синьому полі золотий лев, посередині синій щиток із золотим знаком князя Володимира, у нашоломнику – летить голуб з галузкою оливки, а замість намету – картуш у стилі українського бароко. Пропонувалося також додати герби Буковини, Слобожанщини та інших земель[243].

Тим часом Трудовим конгресом було вирішено, що Декларацію про Злуку у майбутньому мають затвердити Всеукраїнські Установчі збори, які передбачалося скликати найближчим часом з території всієї України. До того часу ЗО УНР

241 Вістник Української Народньої Республіки. – 1919. – Ч. 4. – 7 лютого.

242 Голова Комісії – головноуправляючий справами мистецтва та національної культури П. Дорошенко, члени: представник УАН, академік О. Левицький, ректор Української Академії мистецтва проф. Г. Нарбут, проф. Г. Павлуцький, П. Зайцев, М. Біляшівський та В. Модзалевський (в. о. секретаря комісії).

243 ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 3. – Спр. 9. – Арк. 4.

залишалася при власних законодавчих та адміністративно-виконавчих органах влади – УНРаді й Державному секретаріаті. Було погоджено військове командування на фронтах, введено спільну валюту, створено окреме Міністерство для справ ЗО УНР, а також обрано спільну делегацію на Паризьку мирну конференцію. Навесні, 30 березня 1919 р. відбулася нотифікація об'єднання офіційною делегацією Соборної УНР послам усіх держав, що були акредитовані у Відні.

Святкування проголошення Акту злуки в Стрию. Січень 1919 р.

Однак, об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу через низку обставин тоді не було доведено до логічного завершення. Юридичний і правосильний Акт Злуки по факту доконано не означав реального злиття двох суб'єктів угоди в єдину державну структуру. Не стала Соборна УНР після злуки ні унітарним державним утворенням, ані федеративним. ЗО УНР зберегла за собою власні органи законодавчої та виконавчої влади з чітко окресленими обсягом і напрямами їхніх повноважень. Влада Директорії УНР й надалі обмежувалася територією на схід від річки Збруч. Кожне з державних утворень продовжувало розпоряджатися власними військами, дії яких, щоправда певним чином співкоординувалися обома командуваннями та урядами. Крім того, де-юре остаточне

рішення про зазначене державне злиття мали прийняти загальноукраїнські Установчі збори. Отже, *ці дві національні українські формації (УНР та ЗО УНР) складали, швидше, конфедеративне державне об'єднання, що було обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами*. Головна з них – скрутне військово-політичне становище, в якому незабаром опинилися Директорія, уряд та Дієва Армія УНР, що під натиском більшовицьких і білогвардійських військ змушені були невдовзі залишити майже всю територію України.

На початку XX ст. Соборна Україна припинила своє існування. Проте Акт Злуки залишився тією знаменною подією, що мала величезне й непересічне історичне значення для українського народу та для плину його національно-державного майбуття. Соборне єднання УНР і ЗУНР дало змогу заманіфестувати перед усім світом про неподільність українських земель, єдність і солідарність українського народу, стало прологом і дороговказом для сучасної соборної суверенної держави Україна.

22 січня 1990 р. між Києвом і Львовом з нагоди 71-ої річниці проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР було створено живий ланцюг єднання – «Українську хвилю». Відтоді День 22 січня відзначається не лише як Свято проголошення державної самостійності УНР (встановлене 24 січня 1919 р. відповідним Законом[244]), а й як День Соборності України.

Сьогодні, в епоху глобалізації та формування нового світового порядку, ідея Соборності повинна набути нового змісту, вона мусить поглибитися і розширитися у нашому розумінні далеко поза межі вузького панцира державно-територіальної єдності сполученої Великої України до усвідомлення кожним українцем планетарної Соборності Українського Духу, загальної Соборності Української Нації як абсолюту.

244 Там само. – Ф. 1065. – Оп. 4. – Спр. 5. – Арк. 57.

Замість післямови

Уряд ЗУНР в екзилі: останні намагання відновити державність (1920–1923 рр.)

У середині 1919 р. незгоди між урядами УНР та ЗО УНР поглибилися: для першого головною небезпекою були дєнікінці та більшовики, для другого – поляки і румуни. Некомпетентність головного отамана та його прагнення одноосібного керівництва призвели до вибуху кількох антипетлюрівських заколотів в Армії УНР і гнівного обурення західноукраїнських урядовців.

29 квітня 1919 р. відбулася спроба державного перевороту в УНР на чолі з отаманом В. Оскілком, якого підтримав член Директорії О. Андрієвський. Заколотники вимагали призначити Є. Петрушевича тимчасовим президентом України до скликання Установчих Зборів, а військову владу передати командувачу Галицької Армії М. Омеляновичу-Павленку. При цьому у вимозі був й пункт щодо скасування Головного штабу українського республіканського (директоріального) війська, що означало позбавлення С. Петлюри військової влади. Крім того повстанці вимагали усунення від керівництва військовими справами С. Петлюри та А. Макаренка, а також створення коаліційного уряду у складі представників Галичини і Наддніпрянщини. Зі свого боку С. Петлюра нікому не бажав поступатися владою. Заколот не мав успіху і був придушений[245].

Майже за місяць в УНР знов здійнявся протипетлюрівський заколот П. Болбочана, який також прагнув проголосити диктатуру Є. Петрушевича та командувача ГА генерала О. Грекова[246]. 18 травня 1919 р. коаліція партій (УДХП, УПСФ, УПСС і СХВ) звернулася до Ради державних секретарів ЗО УНР з проханням дозволити організувати на теренах Галичини «Волонтерський легіон Соборної України», формування якого здійснювалося б під контролем Галицької Армії. При цьому необхідною умовою для втілення цього наміру було призначення командувачем легіону П. Болбочана[247]. За два дні ці ж партії вже запропонували урядові ЗО УНР скликати державну нараду за участю політичних сил обох частин держави з метою утворення нової спільної верховної влади, в тому числі й єдиного для усіх президента (зі спільним дорадчим органом та з компетенцією провадити зовнішню політику й

245 Дивіться: Шлях до катастрофи: Події в Рівнім: Повстання отамана Оскілка. – Відень; Київ, 1920.

246 *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції. – Т. 1. – С. 205–209.

247 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 1406. – Арк. 6.

військові справи до часу скликання всеукраїнського парламенту). До часу ж реорганізації єдиної верховної влади й призначення єдиного військового командування України, усі українські війська мали б бути з'єднані під керівництвом Команди ГА[248].

Фактично ж – йшлося про пропозицію державного перевороту в УНР та узурпацію влади. Вочевидь, такі ініціативи вплинули на західноукраїнську політичну верхівку, яка хоч і не прийняла у прямій дії ті пропозиції, проте здійснила власну превентивну реструктуризацію вищої державної влади – *9 червня 1919 р. було встановлено посаду диктатора ЗО УНР, на яку було обрано Євгена Петрушевича*. Того ж дня в УНР з'явився наказ, в якому Болбочана (і Гавришка) було звинувачено у самовільному захопленні влади й розпочалося нове слідство, а наступного – його заарештовано за звинуваченням у намаганні призначити головою Директорії Є. Петрушевича. 12 червня над полк. П. Болбочаном відбувся військово-польовий суд, а вже 28 червня 1919 р. його було розстріляно на ст. Балин у Західному Поділлі (нині – Хмельницька обл.).

Під таким тиском і з початком більшовицького наступу, С. Петлюра змушений був певною мірою поступитися і піти на співробітництво з Є. Петрушевичем, а також запросити його представників до складу Ради народніх міністрів УНР. Проте між керівництвом обох державних утворень вже встигла вирости прірва непорозуміння і накопичитися вибухова сила протиріч. Іскрою ж для вибуху прислужилися відомі події 30–31 серпня 1919 р. у Києві, коли місто було одночасно зайняте дєнікінськими (генерал Брєдов) і петлюрівськими військами. Супротивники одразу втягнулися в конфлікти, після чого підрозділи УНР залишили столицю.

248 Там само. – Арк. 7–7зв.

Надалі ж українські війська знову було відкинуто до Кам'янця-Подільського. Намагаючись урятувати ситуацію і дістати підтримку Польщі в обороні від більшовицького наступу, УНР погодилася на її територіальні домагання. 24 травня 1919 р. повноважний емісар Директорії (С. Петлюри) і прем'єр Польщі підписали таємну угоду про надання УНР «допомоги та підтримки». За нею Україна зрікалася Східної Галичини і визнавала Західну Волинь невід'ємною частиною Польщі, а себе – підлеглою у зовнішньополітичних справах і, до того ж, гарантувала всі права польському населенню тощо. Це означало для західних українців зраду спільних інтересів України. Уряд ЗО УНР розпочав переговори з командуванням генерала А. Дєнікіна і вже 5 листопада підписав угоду про капітуляцію ГА. 16 листопада 1919 р. головний отаман здав полякам тогочасну столицю УНР Кам'янець-Подільський, а наступного дня С. Петлюра підписав перемир'я з Добровольчою армією Збройних сил Півдня Росії.

У ці ж дні уряд ЗО УНР оголосив про відмову надалі дотримуватися Акту Злуки та постанов Трудового Конгресу УНР, а диктатор Є. Петрушевич з членами уряду емігрував до Відня[249]. 2 грудня 1919 р. представники УНР і Варшави підписали проект Декларації, згідно з яким Польщі віддавалися Холмщина, Полісся, Підляшшя, Західна Волинь та Східна Галичина. ЗО УНР подала два протести, але діячі УНР їх не взяли до уваги. Зокрема, 4 грудня 1919 р. офіційна делегація ЗО УНР (С. Витвицький, А. Горбачевський, М. Новаківський) заявила посольству УНР у Варшаві та уряду Польської Республіки про денонсацію урядом ЗУНР під керівництвом президента та диктатора ЗУНР Є. Петрушевича Акту Злуки як протест проти таємних переговорів уряду УНР з урядом Польщі. 20 грудня 1919 р. Євген Петрушевич скликав у Відні засідання уряду ЗУНР, на якому було прийнято рішення про одностороннє скасування Акту Злуки.

Українська державна єдність розвалилася. Соборність УНР було зруйновано, власне, українськими ж руками, а за цим відбулася й втрата національної державності. У цьому є гіркий урок та повчальна сторінка історії для сьогоднішніх і майбутніх поколінь українців. Урок цей вчить, що у часи негод і боротьби слід відки-

249 *Тимошевський В.* Історія української влади. – Відень; Київ, 1920. – С. 20–21.

нути власні амбіції й політичні, чи будь-які інші гешевти перед першочерговим і святим обов'язком зберегти національну єдність народу та Українську Соборну Самостійну Державу. І в цьому священному завданні немає дрібних та другорядних питань, немає важливих і менш важливих територій, українських і менш українських теренів! Кожен клаптик української землі є всією Україною й усі, від малих та відчужених, але наших споконвічних, земель повинні бути об'єднані в лоні Великої Соборної Української Держави: від Мармаромщини і Придністров'я до Берестейщини, Рильщини і Стародубщини, від Посяння, Холмщини і Підляшшя до Донщини і Кубані.

Уряд Диктатора ЗУНР був змушений переїхати до Відня, де продовжував активну діяльність із захисту державних інтересів ЗУНР. Утім, на вигнанні процес роботи державної служби та управління хоч і не міг бути повноцінним, але тривав. Адже вірилося, що справа української державності, принаймні на її західних теренах, ще не була програна і, перш за все, з перспективи повоєнного міжнародного врегулювання. З огляду на це, диктатор ЗУНР Є. Петрушевич у своєму Розпорядку «Про організацію уряду для виконування державної влади в Західно-Українській Народній Республіці» від 25 липня 1920 р. заявив, що «повага держави на зверх та складність її адміністрації вимагає, щоби існував постійно зорганізований державний апарат урядовий, відповідаючи існуючому правному станові», а відтак ним було постановлено здійснювати свої повноваження через уряд диктатора ЗУНР[250]. Уряд цей мав складатися з окремих відділів, а саме:

«а) для ведення діл, входячих попередньо в круг компетенції Секретаріату справ закордонних;

б) для ведення діл, входячих попередньо в круг компетенції секретаріатів фінансів, торгівлі і промислу;

в) для справ преси і пропаганди, зокрема організації, ведення і нагляду політичної пресової служби та політичної пропаганди, в цілі попирання інтересів держави та для виконування атрибутів адміністраційної влади в справах пресових;

г) для ведення діл, входячих попередньо в круг ділання державних секретарів справ внутрішніх, судівництва, просвіти,

250 ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 1–3 зв.

віросповідань, рільництва, пошт і телеграфів, шляхів та робіт публічних;

д) президіальної канцелярії Диктатора для ведення діл президіяльних, а зокрема – для приймання в законній дорозі внесень на рішення Диктатора від органів державних, покликаних до того законом, і взагалі в справах, застережених існуючими постановами до безпосереднього вирішення Диктатора; для виготовлювання в автентичнім тексті видаваних Диктатором законних постанов, розпорядків, рішень, декретів і письм, ведення їх евіденції та зберігання автентичних оригіналів; для ведення в імені Диктатора урядової кореспонденції та для посередничення в безпосередніх урядових зносинах з ним»[251].

До цього додавалося, що «справи, входячі в круг ділання Державного військового секретаріату, лишаються при зорганізованій вже окремими постановами "Військової канцелярії Диктатора ЗУНР", яка входить в склад уряду, як окремий відділ»[252].

Уповноважені диктатора провадили справи щодо своєї компетенції за допомогою призначених диктатором «концептових і канцелярійних урядників самостійно», відповідно до наявних законних постанов і виданих диктатором інструкцій та доручень. Разом з тим вони не мали раніше належних державним секретарям прав видавання законодавчих постанов, розпоряджень та загальнозобов'язуючих рішень, які тепер належали винятково диктаторові. Такий розпорядок роботи набував чинності з 1 серпня 1920 року[253].

Відповідно до вищезазначеного, 1 серпня 1920 р. Є. Петрушевичем було призначено уряд диктатора ЗУНР у такому складі: С. Витвицький – уповноважений для ведення справ, що входили в коло компетенції колишнього Державного секретаріату для справ закордонних; В. Сінгалевич – уповноважений для ведення справ, що входили в коло компетенції колишніх держсекретарів фінансів, торговлі і промислу; К. Левицький – уповноважений для справ преси і пропаганди; Й. Ганінчак – уповноважений для справ, що входили в коло компетенції колишніх державних

251 Там само.

252 Там само.

253 Там само. – Арк. 3 зв.

секретаріатів справ внутрішніх, судівництва, просвіти і віросповідань, рільництва, пошт і телєграфів, шляхів та робіт публічних[254].

Президент ЗУНР Є.Петрушевич з членами уряду в еміграції. Відень (Австрія), 1920 р.

За місяць, 30 серпня 1920 р., попередній розпорядок доповнив ще один, в якому Є. Петрушевичем на час його відсутності в місці знаходження уряду запроваджувалася Колегія уповноважених диктатора ЗУНР. До участі в роботі Колегії могли бути запрошені також й інші особи «з голосом дорадчим або рішаючим»[255]. У надзвичайних випадках Колегія уповноважених диктатора ЗУНР могла, в рамках винятку, видавати постанови, що належали до прав диктатора, проте «з виключенням, одначе, справ: найвищого військового проводу, законодатних та рішень, які викликували б зміну прийнятого Диктатором ЗУНР напряму політичного»[256]. Засідання Колегії та її протокол мав вести «шеф президіяльної канцелярії».

30 серпня 1920 р. Є. Петрушевичем при уряді диктатора ЗУНР було також запроваджено для справ внутрішніх, судівництва і комунікації постійну Комісію кодифікаційну, членів якої він сам і призначав. Головою Кодифікаційної комісії призначався

254 Там само. – Арк. 5–5 зв.
255 Там само. – Арк. 13.
256 Там само. – Арк. 13–14.

уповноважений диктатора для справ внутрішніх, судівництва і комунікації (тобто – Й. Ганінчак). Комісія засновувалася з метою «підготування і розроблення матеріалів, потрібних для законодатної діяльності уряду», а її завдання полягали у тому, щоби:

«1) усталити, які закони і розпорядки видано на Західній Україні за часів української влади, та провірити їх форму і зміст,

2) ствердити, які закони і розпорядки видано в часі, коли східна Галичина була окупована через Польщу, та заопініювати, котрі з тих законів і розпорядків мусили б бути сейчас ухилені, котрі вимагають певних змін, а котрі можуть бути без змін реципровані,

3) розслідити, які зміни в устрою держави, в законодавстві, адміністрації та організації урядів перевели по розпаді Австрії сукцесійні держави (Чехія, Німеччина, Австрія, Югославія),

4) уложити план обняття адміністрації на території Східної Галичини»[257].

Як видно з вищезазначеного (зокрема з пункту 4-го), Є. Петрушевич та його найближчі співробітники все ще сподівалися на міжнародне сприяння відродженню ЗУНР і почали готуватися до повернення на Батьківщину з оновленим законодавством та державною адміністрацією, враховуючи при цьому досвід новопосталих після Першої світової війни сусідніх країн.

У листопаді 1920 р. представники Є. Петрушевича на сесії Ліги Націй у Женеві передали ноту з обсяжним меморандумом про переслідування українського населення, що перебувало під польською окупацією в Галичині. Питання про дальшу долю ЗУНР, її території та українського населення неодноразово слухалося на різних міжнародних форумах, зокрема 23 лютого 1921 р. на засіданні Ради Ліги Націй. Тоді у Парижі було вирішено, що Галичина не належить до Польщі, а тому польський уряд не має формального мандату на створення там своєї цивільної адміністрації, оскільки Галичина перебуває лише під його тимчасовою окупацією, відтак сувереном Галичини були визнані держави Антанти, тож справа була передана на вирішення Раді послів.

30 квітня 1921 р. екзильний (еміграційний) уряд запропонував Раді послів Антанти та Раді Ліги Націй *проект Конституції*

257 Там само. – Арк. 12–12 зв.

Західно-Української держави – «Проект основ державного устрою Галицької Республіки»[258].

Проект складався з 42 статей і 12 розділів. Державна територія Галицької Республіки мала охоплювати українські землі Галичини аж по Перемишль включно. Кордон з Польщею мав пролягати по р. Сян. Проект передбачав, що «Державними народностями є українці, поляки, жиди, що користуються рівними правами в області публічного життя. Прочі народності творять національні меншості, що їх права і охорону запоручає конституція».

За формою правління Галицька Республіка мала бути демократичною парламентською республікою. Законодавча влада у ній належала б парламенту – Державній Раді, обраній на 5 років громадянами шляхом загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційною системою виборів без різниці статі, національності, віросповідання тощо. Вибори послів відбувалися би окремо за національностями, тобто, кожна з них обирала би їх відповідно до своєї чисельності. Голова парламенту, президент, повинні були би бути українцями за національністю, один віце-президент (всього їх мало бути 4 особи) – поляком, ще один – євреєм.

Передбачався й пост одноособового глави держави – президента, який повинен був обиратися на загальних виборах терміном

258 ЦДІА у м. Львові. – Ф . 462. – Оп. 1. – Спр. 216. – Арк. 1.

на 6 років. Президент формував уряд – вищий виконавчий орган країни, відповідальний (як і президент) перед парламентом. Усі національні меншості мали би в уряді своїх міністрів. Державною мовою мала стати українська, а «зовнішніми урядовими мовами» – українська, польська та єврейська. У проекті за національними меншинами закріплювалося право звертатися в усі державні органи та інституції рідною мовою й обов'язок цих органів давати відповідь цією ж мовою. Місцевим органам, де компактно проживали національні меншини, мало б бути надано право установлювати для себе внутрішню мову урядування. Службовцями державних органів та інституцій могли бути іменовані лише громадяни держави, що володіють щонайменше двома мовами національностей держави. Конституційне законодавство ЗУНР, базуючись на тогочасних загальноприйнятих нормах міжнародного права, було глибоко демократичним, гуманним і справедливим.

У вересні 1921 р. Рада Союзу Народів знову звернула увагу на невирішеність справи Галичини, проте без яких би то бонусів для ЗУНР. Підписання ж 16 квітня 1922 р. Рапалльського договору між РСФРР та Ваймарською Республікою у готелі «Імперіал палас» (Imperiale Palace Hotel) стало досить несподіваним поворотом у ході Генуезької конференції – міжнародної зустрічі з економічних та фінансових питань, яка проходила з 10 квітня по 19 травня 1922 р. у Генуї за участі представників 29 держав та п'яти британських домініонів. А в листопаді у Берліні було підписано додаток до Рапалльської угоди, згідно з яким до неї приєднувалися близькі до Росії радянські республіки – Україна, Грузія, Азербайджан, Вірменія та інші.

У роботі Генуезької конференції брали участь також і вищі посадовці ЗУНР – Є. Петрушевич, К. Левицький та С. Рудницький. Представники уряду ЗУНР в екзилі у Генуї намагалися провадити самостійну лінію, фактично на противагу «петлюрівцям» з УНР. У Генуї ж відбулася неофіційна зустріч Є. Петрушевича та голови Раднаркому УСРР Х. Раковського. Сторони відмовлялися від взаємних претензій, крім того було підписано таємний двосторонній договір, за яким більшовики зобов'язувалися надати допомогу Є. Петрушевичу в боротьбі з Польщею. Той сподівався за допомогою свого східного партнера вибороти незалежність

Галичини. ЗУНР та УСРР зближувала спільна антипольська позиція та орієнтація на співробітництво з німцями. На конференції в Генуї, з ініціативи Великобританії, розглядалося й питання Східної Галичини і було внесено проект автономного статусу для неї, проте ця спроба закінчилася невдачею. Є. Петрушевич навіть планував розмістити галицьку еміграцію в столиці УСРР Харкові, але від цього задуму його відмовили Целевич і Коновалець.

Відтак, під впливом світової спільноти польський Сейм ухвалив 26 жовтня 1922 р. Воєводську Конституцію для Галичини, що, насправді, було лише декларативною заявою. Однак, незважаючи на усі ці заходи українців, 14 березня 1923 р. Рада послів Франції, Італії, Великобританії та Японії прийняла рішення про передачу Польщі Галичини за умови надання їй територіальної автономії. Оцінюючи цей акт з правової точки зору, діячі радикальної партії, свого часу, влучно відмітили, що «14 березня 1923 р. сталося те, що частина західно-українських земель перестала остаточно бути предметом права, а стала знову предметом, яким розпоряджають»[259].

З рішучим протестом проти цього рішення виступили президент Є Петрушевич, Українська парламентська репрезентація та політичні партії, проте українська державність у формі ЗУНР вже втратила свій шанс на відродження, а світова спільнота вкотре відмовила українцям у праві на самостійне державне існування.

У травні 1923 р. президент Є. Петрушевич розпустив еміграційні уряд, усі інші органи та установи, а також дипломатичні представництва і місії, що остаточно завершило номінальне існування ЗУНР.

259 Тому шість літ // Громадський Голос. – 1929. – Ч. 11. – 16 березня. – С. 2.

Наукове видання

Павло Гай-Нижник

ЗУНР – ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918 – 1919 рр.)

Гай-Нижник П. ЗУНР – ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918–1919 рр.). – Київ, 2018. – 146 с.

Комп'ютерна верстка: Ольга Гай-Нижник
Дизайн обкладинки: Дзвенислава Гай-Нижник